

Miķelis Ašmanis

POLITIKAS
TERMINU
VĀRDNĪCA

ZVAIGZNE ABC

99-2
L 34

L
3

Miķelis Ašmanis
POLITIKAS
TERMINU
VĀRDNĪCA

ZVAIGZNE ABC

32 (038)
Aš 590

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~99-~~ 11.408
0300040612

Latvijas Universitātes Politikas zinātnes katedras profesora Miķeļa Ašmaņa sagatavotajā "Politikas terminu vārdnīcā" skaidroti gan politikas zinātnes pamatjēdzieni, gan daudzi populāri termini, kurus lieto publikācijās, sarunās un diskusijās par politiku.

Skaidrojošā vārdnīca domāta vidusskolēniem un studentiem, kā arī visiem tiem, kas raksta un runā par politiku vai interesējas par to.

Redaktors *J. Goldmanis*
Mākslinieks *J. Gaibišels*

Priekšvārds

Šis vārdnīcas sastādīšanu ierosināja biežas neprecizitātes un kļūdas politikas terminu lietošanā, kas sastopamas ne tikai vidusskolu abiturientu, bet arī politiķu un pat profesionālo žurnālistu valodā. Skaidrojamo šķirkļu izvēli un skaidrojuma apjomu noteikusi autora vēlēšanās sniegt praktisku palīdzību politiskajā saskarsmē, kur pārpratumi var izraisīt tālejošas, nevēlamas sekas.

Vārdnīcā tiek skaidroti daudzi populāri politiski termini, kuri tieši to biežās lietošanas dēļ ir it kā "nodiluši" un nereti vairāk pauž runātāja emocionālo attieksmi pret apzīmējamo priekšmetu nekā tā kvalitatīvu raksturojumu. Tā bieži tālu no to saturiskās nozīmes lieto vārdus *liberālisms*, *fašisms*, *demokrātija*, *sociālisms* un daudzus citus. Vārdnīcā ir mūsdienu valodā arī retāk lietojami vārdi, kuri tomēr sastopami agrāk izdotajā politiskajā un vēsturiskajā literatūrā un presē un var izraisīt lasītājā neizpratni, kā, piemēram, *absentisms*, *limitrofs*, *primāts*. Tieši vārdnīcas praktiskās orientācijas dēļ tajā iekļauti arī daži izplatītākie svešvārdi, kaut arī tiem ir sinonīmi latviešu valodā, un daži politiskā slenga termini, kā, piemēram, *dži-ai*, *giljotīna*.

Valoda sabiedriskās prakses gaitā nepārtraukti mainās, tajā ienāk jauni vārdi, bet citi, sen pazīstami vārdi iegūst jaunu nozīmi vai arī tiek aizmirsti. Tas notiek nevis kādā vienā valodas jaunrades centrā, bet gan klievēti un neregulāri dažādos sabiedrības slāņos, izsakoties cilvēkiem ar dažādu izglītību, pieredzi un atšķirīgiem priekšstatiem par šo vārdu izcelsmi, sākotnējo nozīmi vai nozīmju dažādību,

vārdus biežāk lietojot to tiešajā, vai otrādi, pārnestajā vai pat ironiskajā nozīmē. Tā tas noticis, piemēram, ar starptautisku izplatību guvušo amerikāņu slenga izteicienu *O'K (o kei)*, kas sākotnēji radies, izsmejot kāda ASV prezidenta analfabētismu, kurš, gribēdams izteikt savu piekrišanu izskatāmajiem dokumentu projektiem, to malās saīsinājuma *A C (all correct – viss pareizi)* vietā, nebūdams pārāprūtināts ar izglītību, rakstīja, kā dzirdēja: *O. K. Patlaban*, kā zināms, šis žargonvārdiņš ir gandrīz izspiedis angļu valodas literāro izteicienu *all right – viss kārtībā* un, zaudējis savu sākotnēji ironisko nozīmi, ar to cilvēku starpniecību, kuri šo anekdoti nezināja un kuru angļu valodas izjūta pret to neprotestēja, iespiedies daudzās pasaules valodās.

Cilvēku verbālajā saskarsmē saduras viena vārda dažādas nozīmes, un iepriekš grūti pateikt, kura nozīme paliks valodā kā dominējošā. Gandrīz jebkura termina empīriskā nozīme var būt diskutējama. Tāpēc būtu vēlams nopietnāku tekstu vai diskusiju sākumā precizēt, kādā nozīmē tiks lietoti svarīgākie termini. Tā var pasargāt savu domu no nevajadzīgiem pārpratumiem.

Ņemot vērā valodas izmaiņu nebeidzamo procesu, autors nepretendē uz atlasīto šķirkļu vienīgi pareizo skaidrojumu, tomēr centies respektēt to vēsturisko izcelsmi un apzīmējamās parādības būtību, balstīdamies uz tās loģisko analīzi un atstādams malā emocionālo vai ētisko attieksmi pret to.

Šķirkļi sakārtoti alfabēta secībā, neizšķirot garos un īsos patskaņus. Šķirkļa nosaukums salikts ar **pustrekniem burtiem**. Tekstā šķirkļa nosaukuma vietā lietots simbols Δ . Termins, kas vārdnīcā skaidrots atsevišķi, tekstā salikts *kursīva burtiem* (izņemot ļoti bieži lietotos terminus *valsts, vara, politika*). Termina izcelsmes secības vēsturi vairākās valodās norāda zīme > .

Vārdnīcas ierobežotā apjoma un pieticīgā uzdevuma dēļ autors bija spiests atteikties no terminu izcelsmes vārdu sniegšanas oriģinālvalodā un to dažādu vēsturisko nozīmju uzskaitīšanas. Tas tikai nevajadzīgi sarežģītu vārdnīcas lietošanu.

aborigēni (lat.) Kādas zemes pirmiedzīvotāji atšķirībā no vēlākiem ieceļotājiem, tas pats, kas *autohtoni* (gr.).

absentisms (lat.) Individida prombūtne noteiktā vietā un laikā, ar to saistīta kādu sociālo *funkciju* nepildīšana. Politiskais Δ – izvairīšanās no līdzdalības vēlēšanās, balsošanā. Īpašnieka Δ – materiālo labumu gūšana vai to sadale personām, kuras pašas ražošanā vai sadalē tieši nepiedalās. Agrārais Δ – stāvoklis, kad zemes īpašnieks, nepiedaloties zemkopībā, saņem ienākumu no zemes lietotāja. Darba Δ – individa prombūtnes biežums darba vietā kādā noteiktā laika vienībā.

absolūtisms (lat.) Feodālo sadrumstalotību un kārtu pārstāvēniecību vēsturiski nomainījusi neierobežota, uz patvaļu balstīta valdīšanas forma valstī, kur visa politiskā vara pieder *monarham*; patvaldība.

adaptācija, kultūras (lat.) Individida vai grupas aktīvas pielāgošanās process konkrētās eksistences vides apstākļiem, piem., *imigrantu* apmešanās zemē.

adaptācija, politiskā (lat.) Individida vai grupas aktīva pielāgošanās sabiedriski politiskajai videi, sabiedrībā pieņemtajām politiskās uzvedības normām, likumiem un politisko vērtību sistēmām.

adaptācija, sociālā (lat.) Individida vai grupas aktīva pielāgošanās esošajiem *sabiedriskās pašatražošanās* apstākļiem viņu eksistences vidē.

adats Paražu tiesību sistēma musulmaņu valstīs.

adepts (lat.) Kādas mācības vai uzskatu sistēmas pārliecināts piekritējs.

administrācija (lat.) 1. Pārvalde, pārvaldes iestāde. 2. Vadošo darbinieku kopums iestādē, uzņēmumā.

administratīva tiesa Dažās valstīs speciāla tiesa, kas izskata personu sūdzības par valsts vai pašvaldību darbinieku

nepareizu savu dienesta pienākumu pildīšanu. Δ ir viens no līdzekļiem *birokrātisma* ierobežošanai.

administratīvs Ar administrēšanu, valsts vai pašvaldību pārvaldošo darbību saistīts, piem., Δ rikojums, Δ noteikums, Δ *institūts*, Δ darbinieks.

administratīvais sods Sods, ko par *administratīvo* noteikumu pārkāpumu uzliek valsts vai pašvaldības *administratīvs institūts* vai tā darbinieks, nevis darba devējs (*disciplinārais* sods) vai tiesa (tiesas sods).

administrators (lat.) 1. Pārvaldnieks, rīkotājs. 2. *Administrācijas* 2 dalībnieks.

administrēt (lat.) Pārvaldīt.

afēra (fr.) Riskants pasākums, kura veiksmē balstīta uz partnera nekompetenci, blēdīgs darījums, piem., apzināti neizpildāmu solījumu došana vēlētajiem vēlēšanu *kampanjas* laikā, kredītu ņemšana bez reālas iespējas tos atdot u.tml.

afērists (fr.) Cilvēks, kas nodarbojas ar *afērām*.

aglomerācija (lat.) *Administratīvi* savstarpēji neatkarīgu apdzīvotu vietu kopums, kuru vieno ekonomiskās dzīves un sabiedriskās *infrastruktūras* kopība.

agrārā politika Politika, kas vērsta uz zemes īpašuma un zemes lietošanas attiecību un līdz ar to uz zemes lietotāju dzīves apstākļu regulēšanu.

agrārais jautājums Zemes īpašuma un lietošanas jautājumi politikā.

agremans (fr.) Valsts valdības piekrišana citas valsts piedāvāta kandidāta pieņemšanai par *diplomātisko pārstāvi*.

agresija (lat.) 1. *polit., jur.* Jebkura starptautiskām tiesībām neatbilstoša spēka lietošana pret citas valsts *suverenitāti*,

teritoriālo neaizskaramību vai politisku neatkarību. Obligāta Δ pazīme ir iniciatīva: kurš pirmais sācis? Saskaņā ar ANO Statūtu 51. pantu Δ ir pamats individuālai un kolektīvai paš aizsardzībai. Par Δ kopš 1933. gada uzskata arī *politiskā režīma* un *valsts varas* pretinieku bruņotu organizāciju atbalstišanu citā valstī vai uzturēšanu savā teritorijā. Par Δ draudiem tiek uzskatīta arī bruņoto spēku koncentrēšana valsts robežu tuvumā. Pret Δ draudiem var tikt sperti diplomātiski vai pat līdzvērtīgi militāri soļi, tomēr nepārkāpjot valsts robežu. **2. polit., papl.** Jebkura ietekmes paplašināšana ar tieksmi uz kundzēties kādā sabiedriskās dzīves jomā un teritorijā, piem., nacionālo un transnacionālo firmu cīņa par jauniem tirgiem – ekonomiskā Δ, lielāko preses aģentūru informatīvā Δ, Holivudas kinoprocentu kultūras Δ u. tml.

agresīvs (lat.) **1. polit.** Tāds, kam tieksme uz *agresiju*. **2. pārn. noz.** Uzbrūkošs.

agresors (lat.) Uzbrucējvalsts, valsts, kas izdara *agresiju*.

aģents (lat.) Cilvēks, kas darbojas cita vai citu uzdevumā.

aģentūra **1.** Uzņēmums, kas izpilda kādu iestāžu vai personu noteiktus uzdevumus. **2.** Kādas organizācijas *aģentu* kopums. **3.** Aģentu tikls kādā apvidū vai zemē.

aģitācija (lat.) Aicināšana uz kādu rīcību.

aģitators (lat.) Persona, kas veic *aģitāciju*.

akcija (lat.) *polit.* Politisko spēku un organizāciju rīcības forma, kad izvirzīto mērķu sasniegšanā parasti tiek respektētas politiskās darbības pastāvošās normas un institūcijas, pretstatā *akcionismam*.

akcionisms (lat.) Sociālpolitisko, parasti *ekstrēmiski* orientēto kustību *taktika*, kam raksturīga politisko mērķu neskaidra izpratne un spontāns *protests* pret pastāvošo varu. Šīs taktikas galvenā metode ir trokšņaini, sabiedrības uzmanību piesaistoši, nereti *destruktīvi* pasākumi (*akcijas*).

akefālija (gr.) Sociālās organizācijas veids, kurā nav spilgti izteiktas institucionalizētas, centralizētas varas.

akomodācija (lat.) *polit., sociol.* Pasīva pielāgošanās sociālajiem vai politiskajiem apstākļiem.

akreditācija (lat.) 1. Procedūra uzticēšanās iegūšanai (piem., mācību iestādes, firmas Δ to darbību pārraugošajās varas iestādēs). 2. Vēstnieka oficiāla stādīšanās priekšā tās valsts galvam, kur viņš pilnvarots pildīt savus pienākumus – notiek *akreditācijas raksta* pasniegšanas procedūrā.

akreditācijas raksts Vēstnieka (resp. cita pilnvarota diplomātiska pārstāvja) pilnvaras apliecināošs *dokuments*, ko viņam izsniedz pilnvarojošās valsts galva un ko viņš *akreditācijas* ceremonijā pasniedz tās valsts galvam, kurp viņš nosūtīts.

aktīvist Kādas kustības vai organizācijas rosīgs dalībnieks.

aktivitāte (lat.) Darbīgums, darbība, enerģiska rīcība. Cilvēka Δ pamatā ir viņa *vajadzības*. Atkarībā no Δ izraisījušo vajadzību rakstura tā var būt ekonomiska, sociāla, politiska, garīga, fiziska, organizatoriska utt.

aktivitāte, politiskā Jebkāda garīga, organizatoriska vai fiziska darbība ar politisku saturu: uzmanības pievēršana politiskai *informācijai*, tās uztveršana un apstrādāšana, slēdzienu un savu politisko uzskatu veidošana un izplatīšana, citu cilvēku politiskās apziņas un izturēšanās ietekmēšana, iesaistīšanās politiskas *kustības, organizācijas* vai iestādes darbībā un citu iesaistīšana tajā, organizācijas dibināšana un tās darbības nodrošināšana, cilvēku grupu un iestādījumu darbības vadīšana, sabiedrības *pārvaldīšanas* tiša ietekmēšana.

aktivizācija Darbības pastiprināšana, pamudinājums darbībai.

aktīvs 1. Tāds, kas ir darbīgs. 2. *Aktīvistu* kopums. 3. *ekon.* Uzņēmuma īpašumā vai valdījumā esošie saimnieciskie līdzekļi (manta, nauda, vērtspapīri u.tml.).

aktors, arī aktieris 1. Darbojošās persona, noteiktas sociālās lomas izpildītājs dzīvē. 2. *polit.* Indivīds vai grupa – patstāvīgs politikas dalībnieks, tas pats, kas *politikas subjekts*. Δ nepieciešamās īpašības ir pastāvēšanas izredzes, patstāvīga apziņa, griba (grupām tā izpaužas kā organizētība) un saskarsme ar sabiedrību (iespēja ietekmēt sabiedrību). Jo spēcīgākas šīs Δ īpašības, jo stiprāks viņš ir savās politiskajās izpausmēs. *Organizācija* nav Δ, jo tai nevar būt ne savas apziņas, ne gribas, tā ir tikai līdzeklis Δ rokās viņa organizētības un ietekmes nodrošināšanai.

akts (lat.) 1. Cilvēka rīcības, darbības solis. 2. Sarīkojums ar svinīgu runu. 3. Notikumu vai stāvokli apliecinošs *dokuments* (*protokols*).

aktualitāte (lat.) 1. Tagadnes norišu nozīmīgums. 2. Noteiktā laikā nozīmīgs notikums, jautājums.

aktuāls (lat.) Noteiktā laikā nozīmīgs.

akulturācija (lat.) 1. Kultūru mijiedarbības process, kad tiešas saskarsmes ceļā tiek pārņemtas svešas kultūras tehnoloģijas, uzvedības paraugi, vērtības utt., kas savukārt mainās un piemērojas jaunajām prasībām. 2. Kultūras elementu nodošana no paaudzes uz paaudzi, no *sociālās grupas* uz sociālo grupu vienas kultūras ietvaros. 3. Eiropiskās kultūras elementu ieviešanu citās (neeiropiskās) kultūrās, šo tradicionālo kultūru vērtības noniecināšana – Δ *eirocentriskajā* izpratnē.

akumulācija (lat.) Uzkrāšana.

alarmisms (fr.) Nosliece uz trauksmes celšanu, satraucošu noskaņojumu, panikas izplatīšanu. Draudīgu seku pārģošana notiekošiem sabiedriskiem procesiem vai parādībām.

alianse (fr.) Savienība, apvienība, vienošanās, piem., NATO ir Ziemeļatlantijas valstu militārpolitiska Δ.

alkalds (arāb. > sp.) Tiesnesis, kopienas vecākais Spānijā un Latīņamerikas zemēs.

alohtoni (gr.) Ieceļotāji, ienācēji kādā zemē, teritorijā, no vadā pretstatā *autohtoniem*, piem., ASV amerikāņi pretstatā indiāņiem, Anglijā anglosakši pretstatā ķeltiem.

alternatīva (fr.) **1.** Katra no divām iespējām, kas izslēdz vienu otru. **2.** Nepieciešamība izvēlēties vienu no divām iespējām, kas izslēdz vienu otru. **3.** Otra izvēles iespēja.

altings (isl.) Islandes *parlaments*.

altruisms (lat.) Nesavtīga gādība par citiem, citu *interesu* 3 stādīšana augstāk par savām, uzupurēšanās citu labā, paš-aizliedzība (pretstats *egoismam*).

ambīcija (lat.) **1.** Godkāre, vēlme tikt atzītam. **2.** Tiekasme kaut ko sasniegt, piem., Δ kļūt par *partijas* lideri.

amnestija (gr.) Nodarījuma, resp., nozieguma pilnīga vai daļēja piedošana ar soda mikstināšanu vai soda un sodīšanas fakta juridisku anulēšanu. Pēdējā gadījumā amnestētais tiek atzīts par nesodītu.

anarhija (gr.) **1.** *burt.* Vecāko varas neatzišana. **2.** *polit.* Varas neesamība, varas trūkums sabiedrībā. **3.** *pārn.* Nepaklausība, *disciplīnas* trūkums. **4.** *ekon.* Sabiedriskās ražošanas haotiskas izmaiņas ekonomisko likumu spontānas darbības rezultātā (ražošanas Δ), piem., tautsaimniecības svārstības brīvā tirgus apstākļos.

anarhisms (gr. > fr.) **1.** Politiskās domas virziens, kas noliedz valsts piespiedvaras nepieciešamību sabiedrībā. **2.** Politiska kustība, kas tiecas nodibināt sabiedrisku iekārto bez valsts piespiedvaras, tikai ar brīvprātīgu pašpārvaldi. Δ idejas sastopamas, piem., antīkajā Grieķijā (Platons, Zēnons), agrīnajā kristietībā, husītu mācībā 15. gs. Kā sabiedriskā kustība Δ izveidojies 19. gs. 40.–70. gados Rietumeiropā, tā teorētisko pamatojumu deva M. Štirners, P. Ž. Prudons, M. Bakuņins, 20. gs. sākumā redzamākie Δ ideologi bija P. Kropotkins, G. Ervē, Ž. Gravs.

anarhosindikālisms (gr. > fr.) Politiska kustība, kas tiecas aizstāt valsts piespiedvaru ar arodbiedrību (*sindikātu* 2) pārvaldi, īpaši izplatīts Francijā, Itālijā, Spānijā, līdz 1920.g. arī Krievijā.

aneksija (lat.) Kādai valstij piederošas *teritorijas* vai tās daļas varmācīga sagrābšana un pievienošana savai teritorijai, ko veic cita valsts, piem., Abrenes (Latvijas) un Pēterī (Igaunijas) novadu pievienošana Krievijai 1944. gadā.

anēmisks (gr.) 1. Mazasinīgs. 2. *pārn.* Vājš, neizteiksmīgs, piem., Δ *interesu grupa* politikā – vāja, iekšēji nesaskanīga grupa, kas savas intereses izsaka neskaidri vai pretrunīgi.

angažēt (fr.) Salīgt darbā.

angažēts (fr.) 1. Salīgts darbā. 2. *pārn.* Kādas vienas *intereses* 5 vai *idejas* 1 dedzīgs atbalstītājs.

anklāvs (lat. > fr.) Kādas valsts *teritorijas* daļa, ko no visām pusēm aptver kādas citas valsts teritorija, piem., Azerbaidžānas republikas Nahičevānas apgabals Armēnijas republikā.

anomālija (gr.) Novirze no normas, no vispārējās likumsakarības, nepareizība, kroplība.

anomija (gr.) Sabiedrības stāvoklis, kad uzvedības normas (tiesības, morāle), kas nodrošina sabiedrisko kārtību, atrodas sairuma stāvoklī vai arī to vispār nav (piem., sabiedrības veidošanās sākumstadijā).

anonimitāte (gr.) 1. Personas vārda trūkums vai neizpaušana. 2. *polit., sociol.* Individa situācija un pašsajūta mūsdienu sabiedrībā, kur valda atsvešināti bezpersoniskas, formālas attiecības starp cilvēkiem, piem., starp ražotāju un patērētāju, pārdevēju un pircēju, aizdevēju un parādnieku, politiķi un pilsoni.

anšluss (vāc. *Anschluss* – pievienošana) 1. Austrijas varmācīga pievienošana Vācijai 1938. gadā ar iegastu par abu

valstu vēsturiski etnisko kopību. 2. *pārn. noz.* Ar vēsturiski etnisku iegānu izdarīta *aneksija*.

antagonisms (gr.) Savstarpēji izslēdzošu interešu pretstats, piem., darba devēja un darba ņēmēja interešu Δ darba samaksas jautājumā. Δ neizslēdz *kompromisus* kādu augstāku vērtību vārdā, kuras var vienot *antagonistus*.

antagonists (gr.) *Antagonismā* iesaistīta puse, *konflikta* dalībnieks, kura *intereses* ir tieši nesamierināmas ar pretējās puses *interesēm*.

Antante (fr.) Cīņā par pasaules pārdalīšanu 19. gs. b.–20. gs. sāk. izveidotais Lielbritānijas, Francijas un Krievijas militāri politiskais *bloks* jeb trejsabiedrība, kas bija vērsta pret Vāciju un Austroungāriju. 1917. g. Δ pievienojās ASV, Japāna un vēl 20 citas valstis.

antiklerikāls (gr. > lat.) Vērsts pret *konfesjonālas* reliģiskas organizācijas (piem., baznīcas) un tās kalpotāju darbību, varu, ne pret *relīģiju* pašu.

antisemitisms Naidīga, nicinoša vai noliedzīga attieksme pret ebrejiem.

aparāts (lat.) 1. Iekārta, ierīce, palīglīdzekļu kopums kādas darbības vai *funkciju* veikšanai. 2. Organizēts *organizāciju* un iestāžu vai arī to darbinieku kopums kādas pārvaldošas vai pētnieciskas darbības veikšanai (administratīvais Δ , uzraudzības Δ , kontroles Δ , pētnieciskais Δ).

aparāts, valsts *Valsts varu* apkalpojošu iestāžu un cilvēku kopums, kas nodrošina to ar informāciju, sagatavo tās lēmumu projektus un praktiski īsteno tās lēmumus. Δ politiska pamatpretruna ir tā, ka tā darbiniekiem bez ierunām jāpakļaujas valsts varas politiskajiem vadītājiem, kuri dotajā brīdī ir iecelti saskaņā ar valsts likumiem, un precīzi jāizpilda viņu likumīgie norādījumi. Tomēr *aparāta* darbiniekiem pret savām *funkcijām* un uzdevumiem kā sabiedrības locekļiem ir personiska politiska attieksme, ko

viņi savā darbā nedrīkst paust, taču apzināti vai neapzināti un nereti pretēji valdošajām politiskajām nostājām, spēkā esošajiem likumiem un instrukcijām tomēr īsteno, ienesdami ar savu patvaļu valsts iestāžu darbībā politisku disfunkciju. Cita nozīmīga Δ pretruna ir pretruna starp sabiedrības interesēm, kuru apkalpošanai saligts aparāta darbinieks, un viņa personiskajām (karjeras, materiālajām, godkāres, komforta u.c.) interesēm, kuras darbinieks parasti nespēj ignorēt. Šīs pretrunas izraisītās negatīvās sekas var mazināt ar amatpersonas rīcības stingru reglamentēšanu, ar garantijām, ka Δ darbinieki (ierēdņi) nevar tikt atcelti, ja viņiem ir atbilstoša kvalifikācija un viņi nav pārkāpuši dienesta instrukcijas, ar sabiedriskās kontroles, īpaši preses publikāciju palīdzību, informējot sabiedrību par Δ amatpersonu rīcību un tās motivāciju.

aparteīds (afrikān.) *burt.* Nošķirta dzīvošana. Rasu *segregācijas* politika, ko līdz 20. gs. 90. gadiem piekopa Dienvidāfrikas Republikā, liedzot dažādu rasu pārstāvjiem apmesties vienkopus un kopīgi piedalīties sabiedriskajā un personiskajā dzīvē. Piem., tumšādainajiem afrikāņiem un ieceļotājiem no Indijas bija aizliegts apmesties vai pat uzturēties nakti balto apdzīvotajās vietās.

apatrīds (lat.) Cilvēks bez *pilsonības* (*pavalstniecības*).

apelācija (lat.) **1.** Vēršanās pēc atbalsta. **2.** *jur.* Iesniegums augstākas instances tiesā, lai tiesas spriedums vai lēmums tiktu pārskatīts pēc būtības (atšķirībā no *kasācijas*). **3.** *pārn. noz.* Kāda lēmuma pārsūdzēšana augstākā instancē.

apolitisms, apolitiskums Vienaldzība pret politiku, politisko vērtību un *argumentu* noliegšana.

apoloģēts (gr.) Nekritisks tendenciozs kādas parādības, *personības, idejas* vai mācības piekritējs un sludinātājs.

apoloģija (gr.) **1.** Nekritiska tendencioza kādas parādības, *personības, idejas* vai mācības aizstāvēšana. **2.** Kādu cilvēku, ideju vai parādību slavinošs vai aizstāvošs raksts.

apsūdzēt Argumentēti un pamatoti nosodoši piedēvēt kādai personai, cilvēku grupai, *sabiedriskai kustībai* vai *organizācijai* noziedzīgu, nosodāmu vai amorālu rīcību.

apvainot Nepamatoti un bez pietiekamiem pierādījumiem piedēvēt kādai personai, cilvēku grupai, *sabiedriskai kustībai* vai *organizācijai* noziedzīgu vai amorālu rīcību vai nosodāmas īpašības. Apvainošana kā fiziskas vai juridiskas personas goda aizskārums, pret kuru apvainojums vērst, vai kā morāls kaitējums apvainotajai personai var būt krimināli sodāms nodarījums vai tikt izskatīts civilprocesa kārtībā.

apvērsums, politiskais Politiskās varas pāreja no viena politiskā spēka (*šķiras*, sociālā slāņa, politiska grupējuma vai *partijas*) rokām cita politiskā spēka rokās. Δ var būt bruņots un vardarbīgs, var būt arī bez bruņotas cīņas un atklātas vardarbības un pat notikt pastāvošo tiesisko normu ietvaros, valdošajam politiskajam spēkam bez īpašas pretošanās piekāpjoties pretinieka pārspēka priekšā, piem., Krievijas cara Nikolaja II atteikšanās no troņa 1917. g., Latvijas neatkarības atjaunošanas pasludināšana 1990. g. Δ uzskata par politiskās *revolūcijas* lūzuma punktu, tāpēc to bieži kļūdaini identificē ar *revolūciju*, kaut gan atšķirībā no pēdējās Δ pats maz ko maina sabiedrības politiskajā kvalitātē.

arbitrāža (fr.) **1.** Strīdu izšķiršana ar pašu konfliktējošo pušu izraudzīto vidutāju starpniecību. **2.** Daudzās valstīs, arī Latvijā līdz 1995. gadam, tiesa saimniecisko strīdu izskatīšanai. **3.** Starptautisks iestādījums starpvalstu strīdu izšķiršanai.

arests (fr.) **1.** Personas piespiedu aizturēšana vai ieslodzīšana pēc varas iestāžu lēmuma, resp., sprieduma, islaicīgs apcietinājums. **2.** Mantas piespiedu aizturēšana vai tās saimnieciskas izmantošanas ierobežošana ar varas iestāžu lēmumu.

arguments (lat.) Pierādījums, pierādišanas materiāls, pierādījuma pamats.

arhaisks (gr.) Vecs, sens, senatnei piederošs.

aristokrātija (gr.) **1.** Valdišanas forma valstī, kur vara pieder dižciltīgo aprindu pārstāvjiem. **2. pārn. noz.** Dižciltīgo privilēģētās kārtas un aprindas. **3. pārn. noz.** Sabiedrības kopumā vai kādas *sociālās grupas* augšslāņi, piem., strādnieku Δ.

aristokrāts, -e *Aristokrātijai* piederoša persona.

arjergards (fr.) **1.** Karaspēka vienība, kurai uzdots aizsargāt aizmuguri. **2. pārn. noz.** Politiskie spēki, kuri neatzīst savu faktisko politisko sakāvi un turpina pretoties.

ārkārtējs stāvoklis, ārkārtas stāvoklis Valsts varas koncentrācija, iedzīvotāju tiesību ierobežošana un *izpildvaras* pilnvaru paplašināšana sabiedrībai draudošu briesmu apstākļos (dabas katastrofa, stihiskas nelaimes, karstāvoklis u.tml.), ko izsludina saskaņā ar valsts *konstitūciju* pilnvarotas visaugstākās valsts varas instances, arī militārā vadība. Δ pasludināšana stiprina *autoritārismu* 2 sabiedrībā un var būt ceļš uz *autoritārā politiskā režīma* nodibināšanu, jo draudošās briesmas kā Δ pasludināšanas iemeslu novērtē šaurs valsts amatpersonu loks un pēc Δ pasludināšanas šis vērtējums praktiski ir neapstrīdams.

armija (lat.) **1.** Sauszemes karaspēks pretstatā karaflotei un gaisa karaspēkam. **2. paplaš.** Valsts bruņotie spēki kopumā.

ārpolitika, ārējā politika Politikas nozare, kas vērsta uz dotās valsts (sabiedrības) attiecību ar citām valstīm (sabiedrībām) ietekmēšanu un kārtošanu. Δ izšķir tik daudz apakšnozaru, cik attiecību veidus tā kārto, piem., ekonomiskā, militārā, kultūras, sociālā. Δ galvenais *institūts* ir valsts ar tās dažādiem *resorciem*, kas pārstāv sabiedrību kopumā. Tomēr aktīvi Δ dalībnieki ir arī dažādi sabiedriskie grupējumi (uzņēmēji, darba ņēmēji, zinātnieki, mākslinieki, izglītības darbinieki, jaunatne, sievietes, konfesionālās u.c. grupas), kas, parasti ar savu *sabiedrisko organizāciju*

starpniecību, mērķtiecīgi un efektīvi ietekmē savas sabiedrības ārējās attiecības. Δ ir vienots veselums ar *iekšpolitiku*, šīs politikas īstenošanu izpratnē realizējot vienas un tās pašas pamatintereses sabiedrisko procesu ietekmēšanā savas sabiedrības labā. Mēdz teikt, ka ārpolitikā nav draugu, bet ir vienīgi *intereses*. Δ bieži neprecīzi devē par starptautisku vai pasaules politiku. Pēdējā atšķirībā no Δ būtu jāsaprot kā vairāku vai daudzu valstu, resp., *tautu*, vairāk vai mazāk saskaņotie centieni kopīgi regulēt sabiedriskos procesus pasaulē vai *reģionā*, piem., starptautiskā drošības politika, cilvēktiesību aizsardzības pasaules politika.

arsenāls (arāb. > itāl.) **1.** Ieroču un municijas noliktava. **2.** Ieroču un municijas ražotne. **3.** *pašlaš., pārn. noz.* Uzbrukuma un aizstāvības līdzekļu kopums kāda *subjekta* rīcībā, piem., Latvijas arsenālā nav masu iznīcināšanas līdzekļu; aizstāvis tiesā bija izsmēlis visu savu *argumentu* Δ.

ārvalstnieks Citai valstij politiski piederīga persona, citas valsts *pilsonis* vai *pavalstnieks*, kurš dzīvo vai ilgstoši uzturas ārpus savas valsts teritorijas kādā citā valstī (atšķirībā no *ārzemnieka*).

ārzemnieks Persona, kas ieradusies no citas valsts un reprezentē tur esošo sabiedrisko pieredzi un uzskatus neatkarīgi no savas politiskās piederības kādai valstij (*pilsonības*). Bieži par Δ tiek saukts *ārvalstnieks*.

asambleja (fr.) **1.** Sapulce. **2.** Augstākā pārstāvniecības orgāna dažās valstīs, kā arī dažu starptautisku organizāciju (piem., ANO) dalībvalstu pārstāvju kopsapulces nosaukums.

asimilācija (lat.) **1.** Pielīdzināšanās, saplūšana, atšķirību zaudēšana. **2.** *etn., pol.* Kādas tautības vai tās pārstāvju saplūšana ar citu tautību, zaudējot savas kultūretniskās īpatnības: valodu, paražas, *nacionālo pašapziņu*. Δ atkarīga no dažādiem objektīviem un subjektīviem faktoriem. Δ notiks straujāk, ja asimilējamā etniskā grupa ir neliela, dzīvo izklīdus un tās dzīvesdarbība galvenokārt noris asimilē-

jošās etniskās grupas vidē. Turpreti lielas un blīvi vienkopus dzīvojošas etniskas grupas ilgāk saglabā un pat izkopj sava dzīvesveida īpatnības. Δ var paātrināt asimilējamās grupas ekonomiskā, sociālā un politiskā atkarība no asimilējošās grupas (piem., t.s. kārkļvācietība latviešu vidū), ko subjektīvi vēl pastiprina asimilējamo mazvērtības apziņa. Δ ietekmē arī *asimilēšana* kā subjektīva politiska rīcība un arī subjektīva pretošanās tai.

asimilēšana (lat.) Etnopolitiska darbība, kas vērsta uz kādas tautības vai citas etniskas grupas īpatnību izskaušanu un tās dzīvesveida un izturēšanās pielīdzināšanu pārējam (vairākuma) etniskajam ļaužu kopumam. Strauja Δ parasti sagrauj asimilējamās grupas īpatnējo kultūru un sabiedrisko pašapziņu, nespēdama īsā laikā pienācīgi apveltīt to ar asimilējošās grupas kultūras bagātībām, tādējādi objektīvi un subjektīvi padarot asimilējamos par sociāli nospiestajiem sabiedrības locekļiem un noplicinot sabiedrības kopējo kultūras daudzveidību. Δ savās galējās izpausmēs pāriet *etnocīdā*. Piespiedu Δ var izraisīt aktīvu politisku pretošanos, asimilējamo saliedēšanos pret asimilējošo sabiedrību naidīgā grupā savu ekstrēmiski nacionālistisko līderu vadībā.

asociācija (lat.) 1. Savienība, sakarība, saistība. 2. *polit.* Noteiktu politisku, saimniecisku, zinātnisku vai citu mērķu sasniegšanai organizēta organizācija vai personu apvienība ar skaidru organizatorisku uzbūvi, formalizētu vadības sistēmu un tās dalībniekus vienojošu kopīgu *interesi*, piem., arodbiedrības, sporta klubi.

asociāls (lat.) Pretsabiedrīks, no sabiedrības novērsies, sabiedrību nicinošs, sabiedrībai kaitīgs vai naidīgs.

atamans (tjurk. > kr.) 1. Kazaku kopienas vēlēts vecākais. 2. Kazaku karaspēka daļas komandieris.

atašejs (fr.) Zemākais diplomātiskais rangs. Atkarībā no darbības nozares ir militārie, tirdzniecības, kultūras, preses u.c. atašeji.

atbildība Individā vai grupas nepieciešamība (pienākums) izturēties atbilstoši apkārtējās sociālās vides prasībām un gatavība atbildēt par savu rīcību un tās sekām. Δ izriet no cilvēka saistības ar citiem cilvēkiem, sabiedrību, savstarpējās atkarības, kas liek individam saudzējoši un gādīgi izturēties pret sociālo vidi kā viņa un pārējo cilvēku ekzistences nosacījumu. Δ ir savdabīga sabiedrības kontroles forma par cilvēka sabiedrisko izturēšanos. Δ mēdz būt morāla, materiāla, juridiska, *politiska* utt. atkarībā no tā, kāda rakstura ciešanas (sods) un no kā jāsaņem Δ subjektam – neatbilstošas izturēšanās vaininiekam. Par Δ subjektu var būt vienīgi indivīds vai cilvēku grupa, kuri apzinās vai kuri spēja apzināties un kuriem bija jāapzinās savas izturēšanās sabiedriskās sekas un kuriem bija izturēšanās izvēles iespēja. Tāpēc visai apšaubāma ir grupas kolektīvā Δ gadījumos, kad kādi grupas locekļi neapzinājās un nevarēja apzināties savas izturēšanās antisabiedriskās sekas (piem., bērnu Δ par vecāku vainu, visas tautas Δ par tās valdošo aprindu izraisīto ļaunumu) vai arī kad Δ subjektam nav bijusi izvēles iespēja (sk. *pilsoniskā nepakļaušanās*). Δ ar tās formalizāciju un kontroli nostiprina organizācijas (valstiskas un nevalstiskas) un sabiedriskās izturēšanās normas (tiesības un morāle).

atbildība, politiskā Nepieciešamība saņemt politiska rakstura sodu (sabiedrības nosodījumu, atstādināšanu no politiska amata, turpmākās politiskās līdzdalības iespēju liegšanu vai ierobežošanu) par tādu izturēšanos politikas jomā, kas sabiedrībai nesusi politisku kaitējumu vai kavējusi tai iespējamu labumu iegūšanu.

atbildības apziņa Savas izturēšanās cēloņsakarības ar sabiedrisko vidi apzināšanās un tieksme ar savu izturēšanos sekmēt sabiedrības un tās locekļu maksimālu labklājību. Politiskās Δ audzināšanai ir būtiska nozīme sabiedrības *politiskās kultūras* attīstībā.

atbildības izjūta Rūpes par savas izturēšanās maksimālu atbilstību sociālās vides saglabāšanai un sabiedrības lab-

klājībai, gatavība sevi nosodīt un saņemt sabiedrības sodu par savas izturēšanās nepilnīgu atbilstību vai neatbilstību sabiedrības stiprināšanai.

atlantisms Politiska koncepcija, kas saskata Atlantijas okeāna krastos dzīvojošo tautu vēsturisku kopību un aicina uz tās pamata sekmēt ASV, Kanādas un Rietumeiropas valstu politisko, ekonomisko un kultūru *integrāciju* šī *reģiona* spēcīgāko valstu, praktiski ASV, vadībā.

atomizēšanās, sociālā, sabiedrības (gr.) Cilvēku savstarpējās atsvešināšanās process, pārejot sabiedrībai uz *kapitālismu*, kas raksturojas ar bezpersoniskās (anoni-mās) materiālās cilvēku savstarpējās atkarības dominēšanu atšķirībā no tiešajiem personiskajiem sakariem cilvēku starpā tradicionālajās (verdžības un feodālajā) iekārtās. Līdzīgs process vērojams arī pārejas tipa sabiedrībās, kad, sagraujot iepriekšējam *politiskajam režīmam*, izmainās daudzu cilvēku agrākais *sociālais stāvoklis* un līdz ar to arī viņu agrākās savstarpējās personiskās un kolektīvās pozīcijas un attiecības. Rezultātā kļūst vājāka *atbildības apziņa*, samazinās sabiedrības sociālā kontrole par cilvēku uzvedību, zaudē nozīmi uz iepriekšējās pieredzes dibinātās tikumiskās normas un notiek sabiedrības morāla *degradācija*, pieaug mantrausība, paplašinās noziedzība, līdz sabiedrībā izveidojas un nostabilizējas jauna sabiedriski politiska iekārta ar tai raksturīgiem sakariem, morāli un sociālo kontroli par tās ievērošanu.

attiecības, politiskās Individu, *sociālo grupu*, *šķiru*, tautu un citu kopību un to pārstāvju attiecības sabiedrisko procesu *pārvaldīšanā*, sabiedrības politiskajā iekārtā, *valsts varas* sistēmā un starptautisko procesu ietekmēšanā. Δ sevi ietver subjektu politisko *interesešu* attiecības, subjektu politiskās gribas īstenošanas objektīvo iespēju attiecības, kā arī tieši politisko aktivitāšu attiecības un savstarpējas politiskās simpātijas un antipātijas.

attiecības, sociālās Individu un to dažādu kopību (*sociālo grupu*, slāņu, *šķiru*) attiecības *sabiedriskās atražošanās*

sistēmā un no tām izrietošā viņu mijiedarbība un sadarbība. Δ ir objektīvas, tās ir sabiedriskās atražošanās reālo iespēju, apstākļu un nosacījumu attiecības, kuru cēloņus ļaudis paši bieži vien apzinās tikai daļēji vai nepareizi. Δ ir subjektīvas, tajās izpaužas šo attiecību dalībnieku sevis, sava stāvokļa un dzīves iespēju pašnovērtējums salīdzinājumā ar citu grupu lomas novērtējumu viņu likteni.

audience (lat.) Oficiāla pieņemšana pie augsti stāvošas amatpersonas noteiktam apmeklētāju lokam, piem., karaļa Δ valstī akreditētiem vēstniekiem, firmas prezidenta Δ žurnālistiem.

auditors (lat.) **1.** Dažās valstīs (piem., Vatikānā) augstākās tiesas *kolēģijas* loceklis. **2.** Neatkarīgs speciālists, kurš pēc speciāla uzaicinājuma profesionāli pārbauda finanšu pārskatu, materiālās uzskaites ticamību un sniedz uzņēmuma vai to apvienības saimnieciskās darbības novērtējumu.

autarkija (gr.) Kādas sabiedrības pašnorobežošanās no pasaules tirgus, ekonomisko, politisko un garīgo sakaru saraušana ar ār pasauli.

autarkija, ekonomiskā Vienas valsts ietvaros noslēgta pašpietiekama tautsaimniecība. Raksturīga naturālās saimniecības laikmetam. Uz Δ tiecas arī tie politiķi, kas uzskata, ka valsts atrodas naidīgā ielenkumā. Uz Δ ilgstoši bija vērsta PSRS, Albānijas, Ķīnas ekonomiskā politika, Δ tendences mēdz būt arī karojošās vai tādās valstīs, kas gatavojas karam. Pretstats Δ ir starptautiskā darba dališana, uz kuras pamata veidojas *pasaules sistēmas*.

autarkija, rūpnieciskā Uzņēmuma vai nozares vadītāju šaura loka neatkarība uzņēmuma, resp., nozares vadišanā.

autohtons (gr.) **1. geol.** Sākotnējo veidojumu paliekas tektonisko segumu vietās. **2. biol.** Organismu veidi (sugas, ģintis), kuri kopš to rašanās mit dotajā apvidū. **3. etn., polit.** Kādas *teritorijas* 2 pirmiedzīvotāji, piem., libieši Latvijā.

autokefālija (gr.) Vietējas pareizticīgo (Austrumu ortodoksālās) baznīcas organizācijas neatkarība attiecībā pret aizrobežu garīgo hierarhiju.

autokrātija (gr.) Vienas personas neierobežota vara valsti, patvaldība (piem., Seno Austrumu despotijas, Romas un Bizantijas *impērijas*, absolūtās *monarhijas* Eiropā, arī vairāki diktatoriskie *režīmi* Latīņamerikā un Eiropā, Āfrikā un Āzijā 20. gs.).

autonomija (gr.) 1. Patstāvība. 2. *polit.* Tiesības patstāvīgi īstenot kādu valsts (likumdošanas, izpildu un tiesas) varas daļu, ko kādai valsts *teritorijai* 2 vai iedzīvotāju grupai piešķir augstākās varas nesējs. Δ vairāk vai mazāk sarežģī cilvēku, iestāžu un uzņēmumu sadarbību autonomo veidojumu starpā, īpaši vērīgu tehnisko un saimniecisko darbību. Tāpēc pret Δ un ar to saistīto *federālismu* valsts uzbūvē uzstājas *birokrāti*, *tehnokrāti* un lieluzņēmēji. Tomēr Δ ļauj lielākā mērā respektēt lokālās ipatnības, nodrošinot iedzīvotājiem lielāku sociālu komfortu viņu pastāvīgajās dzīvesvietās un padarot valsti kopumā daudzveidīgāku, bagātinot tās dzīvi. Taču jānovērtē, vai sabiedrības rīcībā ir pietiekami daudz materiālo, garīgo un laika resursu, lai atļautos sev tādu daudzveidību. Δ attīstības vai apkarošanas tendences ir nopietns *demokrātijas* attīstības jautājums.

autonomija, kultūrnacionālā Ar likumu noteiktas *nacionālās minoritātes* tiesības pārvaldīt savu garīgo dzīvi ar savu īpašu iestāžu palīdzību, visos pārējos sabiedriskās dzīves jautājumos pakļaujoties valsts kopējām tiesību normām un varas iestādēm. Δ sekmē nacionālā mazākuma tradīciju un kultūras *identitātes* saglabāšanu, taču garīgās dzīves pakļaušana attiecīgās minoritātes ekonomiskās elites kundzībai kavē minoritātes dažādu slāņu sociālo saišu nodibināšanu ar pārējās sabiedrības līdzīgajiem slāņiem un vienotu cīņu par kopīgajām sociālajām interesēm.

autonomija, personālā Individa spēja un iespējas patstāvīgi izvēlēties savas domāšanas un darbības principus, normas un formas.

autonomija, sociālā Indivīda vai grupas spējas un iespējas patstāvīgi izvēlēties un piekopt savas ekonomiskās, politiskās un garīgās darbības un *sabiedriskās atražošanās* veidu.

autonomija, teritoriālā Tiesības patstāvīgi, bez centrālo varas iestāžu iejaukšanās istenot kādu valsts (likumdošanas, izpildu un tiesas) varas daļu, ko kādas valsts teritorijai piešķir augstākās varas nesējs. Δ piešķiršanas pamatā ir teritorijas kultūrvēsturiskās, ekonomiskās, klimatiskās, ģeogrāfiskās vai kādas citas būtiskas īpatnības, kurās dotās teritorijas iedzīvotāji ir kompetentāki un spēj nodrošināt kvalitatīvāku pārvaldīšanu.

autoritārais režīms Valsts pārvaldīšanas veids, kad valsts *izpildvara* kontrolē *pilsonisko sabiedrību*, reglamentē sabiedrības un atsevišķu cilvēku garīgo dzīvi, ekonomiku, ierobežo vai pat atļaiž pārstāvnieciskos valsts varas *institūtus*, likvidē opozicionāras *partijas* un *organizācijas*, lieto politiskas *represijas* pret valsts pastāvošās iekārtas pretiniekiem. Δ nodibinās sabiedrībā izplatīto baiļu dēļ, ka sabiedrībai draud sabrukums iekšējo vai ārējo spēku ietekmē. Tādēļ vara tiek koncentrēta vienas personas vai nelielas grupas rokās, tiek paplašinātas *izpildvaras* funkcijas un pilnvaras, masu apziņā tiek veidots un nostiprinās ienaidnieka tēls, izplatās politiski mīti, tiek piekopts izcilas *personības* – vadoņa kults.

autoritārisms (lat.) **1.** Rakstura īpašību kopums, kas ietver tieksmi pakļauties stiprākajam un pakļaut vājāko, neiecietību pret citu uzskatiem un citādiem uzskatiem vispār, *ksenofobiju*. **2.** *polit.* Antidemokrātiska politiskās varas sistēma, kurai raksturīga iedzīvotāju pakļaušanās valsts vadītāju varas patvaļai. Δ veidošanās tendence vai tieksme to izveidot parasti sastopama sabiedrisko *križu* apstākļos, kad nozīmīgai iedzīvotāju daļai zudusi ticība, ka sabiedrības dažādie sociālie spēki spēj savstarpējas *interesešu* saskaņošanas ceļā *demokrātiski* risināt sabiedrības pārvaldīšanas problēmas. **3.** *Autoritārais režīms.*

autoritāte (lat.) **1.** Vara, ietekme, kas balstās uz uzticēšanos kā radītājam (autoram), pamatlicējam. **2.** *polit.* Vara, kas dibinās uz brīvprātīgu pakļaušanos aiz cieņas, bez fiziskās vai ekonomiskās piespiešanas vai tās draudiem.

autsaiders (angl.) **1.** Tas, kas atrodas ārpusē. **2.** *polit.* Organizācijai, sociālai grupai vai interešu grupai nepiederoša persona. **3.** *ekon.* Monopolapvienībās neietilpstošs uzņēmums.

avangardisms (fr.) Sabiedriska kustība (galvenokārt garīgajā dzīvē, mākslā), kas noliedz pastāvošās normas un tradīcijas, pretendējot uz sabiedrības un individa jaunu pašizpaušmes formu atklāšanu.

avangards (fr.) **1.** Karaspēka vienība, kas virzās galvenajiem spēkiem pa priekšu un apsargā tos. **2.** Priekšpulks, sabiedrības vai *sociālās grupas* progresīvākā vai aktivākā daļa.

avantūra (lat. > fr.) Riskants piedzīvojums, dēka, pasākums bez pietiekama panākuma resursa, orientēts uz labu laimi, piem., *politiskās partijas* nodibināšana bez noteiktas *sociālās bāzes* un skaidras *ideoloģijas*, arī ASV militārā Δ Vjetnamā un PSRS Δ Afganistānā.

avantūrists (lat. > fr.) Tāds, kas piekōpj *avantūras*, dēkainis, vieglprātīgs, nenopietns darbonis.

ažiotāža (fr.) **1.** Stiprs uzbudinājums, uztraukums. **2.** *pārn. noz.* Intensīva *interesu* izpaušme kādā jautājumā.

babuvisms (fr.) Sekošana franču *utopiskā* komunista Grakha Babefa (īstajā vārdā Žans Noels, 1760–1797) idejām, kurš uzskatīja, ka taisnīga sabiedrība nodibināma savvērestības ceļā, sagrābjot valsts varu un ar tās palīdzību bez tautas politiskas līdzdalības radot jaunu iekārtu.

bajs (tjurk.) Feodālis, dzimtas vecākais, bagātnieks tjurku tautām Vidusāzijā un Kaukāzā.

balotēšana (itāl.) **1.** Aizklātas balsošanas veids, metot urnā baltas (par) vai melnas (pret) lodītes. **2.** *pārn. noz.* Jebkura balsošana.

balotēties Ļaut izvirzīt savu kandidatūru vēlēšanās.

baltās apkaklītes Amerikāņu *socioloģijā* radies to algoto darbinieku, kuri neveic fizisku darbu, apzīmējums, atšķirot viņus no *zilajām apkaklītēm*, kā tiek apzīmēti fiziskā darba algotie darbinieki.

banda Bruņots, valsts varai nepakļāvies veidojums kriminālu vai politisku mērķu īstenošanai, kura sastāvā ir ne mazāk kā divas personas un kura dalībnieki iepriekš vienojušies veikt prettiesiskas darbības ar iespējamu ieroču pielietošanu. Par Δ pārvēršas arī valsts bruņoto spēku apakšvienība vai daļa, ja tā pārstāj paklausīt likumīgai pavēlniecībai.

bandītisms **1.** Līdzdalība *bandas* darbībā. **2.** Bandu darbības izplatība *teritorijā* vai valstī kā tiesiskās kārtības trūkuma pazīme. **3.** Kriminālas vai politiskas darbības metode. Pēdējo parasti sauc par partizānu kustību.

bankrots (itāl.) **1.** Maksātnespējīgs, ekonomiski sabrucis. **2.** Likumā noteiktajā kārtībā atzīta kāda uzņēmuma vai personas maksātnespēja un ar to saistīta darbības izbeigšana, ipašuma izsole parādu daļējai atlīdzināšanai. **3.** *pārn. noz.* Solījumus un saistības pildīt nespējīgs un tādēļ uzticību zaudējis, piem., *politiska partija*, kas nav izpildījusi vēlētajiem dotos solījumus un zaudējusi viņu uzticību, piedzīvo politisku Δ .

banzai! (jap.) Lai dzīvo! *burt.* Lai viņš dzīvo 10 000 gadu – japāņu gaviļu un kara sauciens.

barTERS, barterdarījums (itāl.) Preču maiņa, maiņas tirdzniecība bez naudas maksājumiem, maināmo preču vērtību aprēķinot naudas izteiksmē. Δ praktizē, kad straujas *inflācijas* draudu apstākļos zudusi ticība naudas stabilitātei vai

kad darijuma partneri vēlas slēpt darijumu, izvairīties no apgrozījuma nodokļu samaksas, kā arī nevar izmantot banku pakalpojumus nozīmīgu neapmaksātu parādu dēļ vai *bankrota* gadījumā, kad darijuma ienākumam var tikt uzlikts *arests*.

bastards (ģerm. > spān.) **1.** Jauktenis, hibrids. **2.** *vēst., noniec.* Ārlaulības bērns.

batālija (lat. > itāl. > franc.) Kauja.

bāze, kara 1. Sk. *bāze, militāra*. **2.** *vēst., novec.* Ekonomisku, sociālu, militāri ģeogrāfisku u.c. galvenokārt materiālu apstākļu kopums, kas ietekmē karadarbību. Terminu Δ lietoja 19. gs. un 20. gs. sākumā, un tas atspoguļoja karadarbības masveida rakstura pieaugošo atkarību ne vien no karavadoņa mākslas un karaspēka skaita un kvalitātes, bet arī no daudziem sociāliem un materiāliem faktoriem. Pēc Pirmā pasaules kara termins Δ šādā nozīmē no literārās aprites izzūd.

bāze, militāra Speciāli aprikots un militāriem nolūkiem izdevīgi situēts rajons (*teritorijas daļa*) ar tur izvietotu karaspēku, militāro tehniku, municijas, karamateriālu un pārtikas krājumiem. Δ izveidošana un uzturēšana ārpus savas valsts teritorijas ir *militārās ekspansijas* izpausmē un var kalpot arī par *agresijas* atbalsta punktu.

bēgļi Personas, kas bojāejas draudu priekšā brīvprātīgi vai pēc varas iestāžu rīkojuma atstājuši savas pastāvīgās dzīvesvietas. Pēc draudu rakstura izšķir kara, politiskos (t. sk. etniskos un reliģiskos), ekoloģiskos un ekonomiskos Δ . Viņu brīvībai vai pat dzīvībai pastāvošo draudu dēļ Δ atšķiras no sociāliem un ekonomiskiem *migrantiem*, kuri sava sociālā vai ekonomiskā stāvokļa uzlabošanas nolūkā pārceļo uz apvidiem vai valstīm, kur saredz savai eksistencei labvēlīgākus apstākļus. Humanitārās palīdzības un citu privilēģiju dēļ sociālie un ekonomiskie migranti bieži uzdodas par Δ . Pēc izdevības par Δ uzdodas arī kriminālie elementi. Δ var radīt patvēruma valstij un apmešanās

apvidum ievērojamu demogrāfisku un ekonomisku slodzi, tāpēc Δ juridiskā statusa piešķiršana ir atbildīgs un vienmēr strīdīgs imigrācijas likumdošanas un attiecīgu valsts dienestu uzdevums. Daudzas valdības gatavas sniegt citām valstīm ievērojamu ekonomisku, humanitāru un cita veida palīdzību, lai tikai aizkavētu Δ ieplūšanu no šīm valstīm. Ar Δ problēmu saistās arī likumi un starpvalstu līgumi par nelegālo migrantu, arī Δ atpakaļuzņemšanu valstīs, no kurām viņi ieradušies. Vēsturiski politiski tiesisks jēdziens Δ radies sakarā ar personu masveida pārvietošanos Pirmā pasaules kara laikā. Pēc tam par politiskajiem Δ daudzās valstīs tika atzītas arī no *totalitāro* politisko režīmu vajāšanām izbēguši cilvēki. Pēc Otrā pasaules kara Δ problēma kļuva par politiski tik nozīmīgu, ka tās valststiesiskai un starptautiski tiesiskai regulēšanai un risināšanai tika radīta ANO īpaša *institūcija* (kopš 1951. g. ANO Komisāra pārvalde Δ jautājumos). Politiska problēma ir Δ izmantošana patvēruma valsts militārajās un politiskajās interesēs pret Δ atstāto valstu politisko iekārtu (sk. *agresija*).

bejs (tjurk.) 1. Feodāļa tituls Tuvo un Vidējo Austrumu tautām. 2. Kungs (liekot šo apzīmējumu aiz personas vārda).

beks (tjurk.) 1. Cilts vecākais, feodālis dažām tjurku tautām. 2. Kungs (liekot šo apzīmējumu aiz personas vārda).

Bērtuļa nakts 1. *vēst.* Nakts uz 1572. g. 24. augustu (Sv. Bērtuļa dienu), kad katoļi Parīzē sarīkoja protestantu hugenotu masveida slaktiņu. 2. *pārn. noz.* Politisku vai ticības pretinieku vienlaicīga masveida iznīcināšana.

Benilukss 1. Beļģijas, Nīderlandes un Luksemburgas 1958. g. nodibinātā ekonomiskā un muitas savienība. 2. Šo triju valstu kopnosaukums.

bezdarbs Ekonomiska situācija valstī, novadā vai nozarē, kad daļa darba spējīgā vecuma iedzīvotāju neatrod pielietojumu savam darbaspēkam, tādējādi pārvēršoties "liekajos" iedzīvotājos, darba rezerves armijā. Δ var izraisīt tā piemeklētās iedzīvotāju grupas materiālā un līdz ar to

sociālā stāvokļa kopumā pasliktināšanos, morālo *depresiju*, bet ilgstoša (ilgāk par 6 mēnešiem) Δ gadījumā – profesionālo un morālo *degradāciju*. Izšķir sezonas Δ , ko rada darbaspēka izmantošanas intensitātes sezonas svārstības (piem., lauksaimniecībā, celtniecībā, tūrismā); slēpto Δ , ko neatpoguļo statistika, bet nosaka pēc aptuveniem vērtējumiem, kad strādājošie neatkarīgi no viņu vēlēšanās tiek nodarbināti mazāku laiku vai viņu kvalifikācijai neatbilstošos, zemāk apmaksātos darbos; struktūras Δ , kas rodas ražošanas struktūras izmaiņu rezultātā, kad, sarūkot nodarbinātībai kādās nozarēs vai profesijās, atbrīvotie darbinieki neatrod sev pielietojumu jaunajās nozarēs, piem., ostas krāvēji līdz ar ostu mehanizāciju, Latvijas radioelektroniskās rūpniecības darbinieki līdz ar šīs nozares sabrukumu 90. gados nekļūst par banku vai tūrisma pakalpojumu sfēras darbiniekiem. Δ apkarošanas līdzekļi ir ekonomikas aktivizēšana, bezdarbnieku pārkvalificēšana atbilstoši darbaspēka tirgus pieprasījumam, virsstundu darba aizliegums, likmētā darbalaika saīsināšana, nesamazinot darba algu (izmantojot darba ražīguma celšanos un uz kapitāla peļņas pieauguma rēķina).

biheiviorisms (angl. – zinātne par izturēšanos) Virziens psiholoģijas zinātnē, kas pēti dzīvo būtību, to vidū arī cilvēka, izturēšanos kā atbildes uz ārējiem kairinājumiem, mazāk ievērojot vai pilnīgi ignorējot cilvēka garīgās pasaules komplicētību, viņa pasaules uzskatu, pārlicības, nostādes utt. Biheivioristi uzskata nosacīto refleksu fizioloģiskos mehānismus par sabiedriskajā dzīvē noteicošajiem, tā vienkāršodami cilvēka uzvedības skaidrojumu līdz modelim "*stimuls* → *reakcija*".

bilaterāls (lat.) Divpusīgs, piem., Δ līgums vai sabiedroto valstu karaspēka Δ pavēlniecība.

bilīngvisms (lat.) Divvalodība, stāvoklis, kad cilvēks vai kāda noteikta cilvēku grupa prot un lieto divas valodas.

bils (fr. > angl.) 1. *jur.* Likums, likumprojekts (Lielbritānijā, ASV). 2. *tirdzn.* Rēķins, vekselis.

biļetens (itāl. > fr.) 1. Oficiālo rikojumu krājums. 2. Īss oficiāls paziņojums par kādu svarīgu notikumu vai norisi (sarunām, karadarbību u.tml.). 3. Regulārs vai ar turpinājumiem iznākoš informatīvs izdevums, veltīts kādam noteiktam jautājumu lokam (muitas Δ, tiesas Δ u.c.) 4. Balsošanas zīme – dokuments ar kandidāta(-tu) vārdu(-diem), kuru nododams balsotājs izsaka savu gribu.

bipolārs (lat.) Ar diviem poliēm, ar diviem pievilksanas vai varas centriem, piem., Δ *partiju* sistēmas, kad valsti ir divas ietekmīgākās konkurējošās partijas, ap kurām grupējas visas pārējās.

birojs (fr.) 1. Kantoris, iestāde, iestādes daļa. 2. *Koleģiāla 1* atbildīgu personu grupa, ko ievēlē vai izveido *organizācijas* vai kādas tās nozares darba vadišanai.

birokrātija (fr. + gr.) 1. Ierēdņu vara. 2. Dažādu valsts un sabiedrisko *organizāciju* uzbūves forma, kur izpildorgāni praktiski ir neatkarīgi no sabiedrības vai organizācijas locekļu vairākuma. 3. Profesionālo kalpotāju vai ierēdņu kopums.

birokrātisms *Administrācijas* darbinieku rīcība, kad viņu pašu (birokrātu) komforta intereses tiek stādītas augstāk par viņu darba uzdevuma perfektu izpildi. Δ raksturīgs formālisms, vienaldzība pret klientu un sabiedrības interesēm un vajadzībām.

birokratizācija 1. Pārvaldes sistēmas pārveide, palielinot izpildorgānu un valsts *aparāta* pilnvaras uz pārstāvniecisko *institūtu*, iedzīvotāju un *organizāciju* ierindas biedru tiesību rēķina. 2. *Birokrātisma* pastiprināšanās.

birža (lat. > nīderl.) 1. Organizācija, parasti akciju sabiedrība, kur noteiktā kārtībā notiek centralizēta vērtspāpīru, nekustamā īpašuma un preču pārdošana un pirkšana. Darījumu aktivitātes un cenu svārstības Δ lielā mērā raksturo *ekonomikas* stāvokli un atsevišķu valstu, nozaru un uzņēmumu vietu tani. 2. Ēka, kurā atrodas *birža 1*.

birža, darba Iestāde, kur noteiktā kārtībā tiek reģistrēti darba meklētāji, *bezdarbnieki* un vākta informācija par darba piedāvājumiem. Atteikšanās regulāri reģistrēties Δ vai pieņemt tās piedāvāto darbu likumā noteiktajos gadījumos var nozīmēt bezdarbnieka statusa, pabalstu un cita veida sociālo atvieglojumu zaudēšanu.

blankisms Sekošana franču *utopiskā* komunista, 1830. un 1848. gada revolūciju aktīva dalībnieka Luija Blankī (1805–1881) uzskatiem, ka *sociālo revolūciju* varot veikt neliela izglītotu sazvērnieku grupa, kuru izšķirošā brīdī atbals-tīšot plašas masas.

blefs (nīderl. > angl.) Izdomājums, klaji meli, lielība bez reāla pamata, lai kādu apmulsinātu vai maldinātu, tiek plaši pielietots politikā, ekonomikā un kara mākslā.

blokāde (fr. > angl.) Ekonomisko, politisko vai militāro pasākumu sistēma kādas valsts vai cita politiska spēka izolēšanai no ārpusaules, lai, apgrūtinot tā eksistenci, piespiestu to piekāpties.

bloks (fr.) *polit.* Politisko spēku vai organizāciju (*partiju*) vienošanās par savstarpēju atbalstu kādā kopīgā darbībā vai pasākumā. Parasti tiek veidots, kad tā dalībnieki katrs atsevišķi nespēj sasniegt savu mērķi un ir spiesti meklēt sabiedrotos, savstarpēji piekāpjoties kādās savās *interesēs*. Tāpēc politisko Δ pastāvīga problēma ir to noturīgums.

boikots (angl.) 1. *polit.* Ekonomiskās un politiskās cīņas metode, kuras saturs ir atteikšanās no jebkādiem sakariem ar kādām personām, *politiskām organizācijām* vai valstīm to organizētajos pasākumos, lai panāktu šo personu, politisko organizāciju vai valstu izolāciju no partneriem vai protestētu pret to rīcību. 2. *pārņ. noz.* Jebkādu attiecību pārtraukšana ar kādu personu, organizāciju, iestādi vai valsti *protesta* izrādīšanai.

boļševisms, arī **lieliniecisms** V. Ļeņina 1903. gadā nodibinātais un vadītais strāvojums Krievijas *sociāldemokrātijā*,

kas sludināja un īstenoja varmācīgu valsts varas sagrābšanu strādnieku *šķiras* vārdā, *kapitālisma* radikālu izskaušanu, lai ātri uzceltu Krievijā *sociālismu* (*komunismu*) un strauji izplatītu sociālistisko *revolūciju* visā pasaulē, vadoties no primitivizētajiem un patvaļīgi skaidrotajiem izvilkuumiem no K. Marksa un F. Engelsa teorētiskā mantojuma, pielāgojot tos savai Krievijas politiskā un ekonomiskā stāvokļa izpratnei. Δ dod priekšroku apvērsumam salīdzinājumā ar *reformām*, *parlamentāro* darbību vērtē galvenokārt kā *propagandas* līdzekli, vienīgi savu *partiju* uzskata par patiesības un *progresā* nesēju, partijas disciplīnu vērtē augstāk par personības apziņas patstāvību.

bonapartisms Viens no politiskās *diktatūras* veidiem, kad valsts vara, izmantodama galveno divu sociālo spēku sadursmi, koķetē ar abiem un, laipodama starp tiem, iztēlojas sevi kā pāri partijiskām interesēm stāvošu, bet patiesībā ar *izpildvaras* palīdzību panāk nelielas sabiedrības virsotņu daļas neierobežotu kundzību un iedzīvošanos bagātībā. Δ spilgti izpaudies gan Napoleona Bonaparta, gan Luija Bonaparta valdīšanas laikā Francijā, no kā arī cēlies tā nosaukums.

budžets (angl.) Valsts, pilsētas, iestādes vai uzņēmuma ienākumu un izdevumu tāme noteiktam laikposmam ar norādēm par ienākumu avotu un izdevumu virzienu.

bullā (lat.) **1.** *vēst. vidusl.* Apaļš koka vai metāla ietvars *dokumentu* apstipriņoša lakas vai vaska zīmoga pasargāšanai no bojājumiem. **2.** *vēst. vidusl.* Pats dokumentam pieliktā lakas vai vaska zīmogs. **3.** Ar lakas vai vaska zīmogu apstiprinātais laicīgās vai garīgās varas dokuments, piem., Romas pāvesta Δ.

Bunds (vāc. > idiš.) *vēst.* "Vispārējā ebreju strādnieku savienība Krievijā, Lietuvā un Polijā", nodibināta 1897. g., viens no *sociāldemokrātijas* strāvojumiem, veidots pēc nacionāla principa, sadarbojās ar citām sociāldemokrātu organizācijām, tomēr saglabājot zināmu savrupību, ko lielā mērā noteica Krievijas, Lietuvas un Polijas iedzīvotāju,

arī strādnieku vidū izplatītais *antisemitisms*. Δ līdz pat 20. gadiem bija nozīmīga loma strādnieku kustībā arī Latvijā.

bums (angl.) 1. Negaidīts pārejošs ražošanas un tirdzniecības uzplaukums, kam raksturīga preču, pakalpojumu un vērtspapīru cenu paaugstināšanās, nodarbinātības un algu pieaugums. 2. Trokšņaina rosība, mākslīgi radīta sensācija, *ažiotāža*.

buržuā (fr.) 1. *vēst.* Pilsētnieks viduslaiku Eiropas pilsētās. 2. *pārn. noz.* Kapitālists, *kapitāla* īpašnieks. 3. *pārn. noz.* Sabiedrības vidējiem slāņiem piederoša persona.

buržuāzija (fr.) *pārn. noz.* Kapitālistu *sociālā grupa* (*šķira*).

casus belli (lat.) Kara pieteikšanas formālais iegansts.

cedēt (lat.) *jur.* Nodot savas prasījuma tiesības citai personai (parasti par pieprasāmās vērtības daļu), sk. *cesija*.

centrālisms (lat.) Pārvaldes sistēma, kas dibinās uz vietējo *organizāciju* pakļaušanu augstākstāvošām un vadības koncentrēšanos vienā centrā.

centralizācija Varas, pilnvaru vai kādu līdzekļu sakopšana pārvaldes sistēmas augstāko *institūtu* rīcībā, vietējo *organizāciju* pakļaušana augstākai vadībai. Δ atspoguļo pie varas esošo aprindu interešu nesamierināmu pretstatu zemākā līmeņa struktūrvienību interesēm, neticību dažāda līmeņa vadītāju spējām pieņemt kompetentus lēmumus, kas neapdraudētu sistēmu (valsti) kopumā un nekaitētu pie varas esošo grupu vai personu interesēm. Δ īsteno arī laika trūkuma apstākļos, kad lēmumu un rīcības saskaņošanas dažādos pārvaldes līmeņos tiek aizstāta ar viennozīmīgām augstākās varas *direktīvām*, piem., kara, stihisko nelaimju vai citās ārkārtas situācijās.

centrisms (lat.) Politiskā nostāja, ko raksturo pretrunīgi *interesešu* saskaņošanas un *radikālisma* izslēgšanas centieni, meklējot vidusceļu aktuālo jautājumu risināšanā.

centrs (lat.) *polit.* Pēc Francijas parlamenta 18.–19. gs. pieredzes, to *deputātu frakciju, partiju* un politisko spēku apzīmējums, kuras pārstāv *vidusslāņu* intereses, atšķirībā no labējiem, kas pārstāv lielipaišnieku un *aristokrātijas* intereses, un kreisajiem, kas pārstāv darba ņēmēju un sīkīpašnieku, sabiedrības trūcīgāko slāņu intereses. Tomēr politiskajā praksē pierādījies, ka par Δ partijām, lai imponētu iespējami plašākām sabiedrības aprindām, slēpjot savu patieso politisko nostāju, sevi uzdod vairums lielkapitāla intereses pārstāvošās partijas.

cenzors (lat.) **1.** *vēst.* Senajā Romā – vēlēta amatpersona, kas pārzināja *cenzu* **1.** **2.** Amatpersona, kas pārrauga masu informācijas līdzekļos, grāmatās, mākslas darbos, sarakstē u.c. sniedzamo ziņu pieļaujamību izplatīšanai.

cenzs (lat.) **1.** *vēst.* Senajā Romā pilsoņu īpašumu periodiska novērtēšana un uzraudzīšana. **2.** *polit.* Personas īpašības (īpašums, vecums, apmešanās ilgums, dzimums, izglītība, tautība, rase utt.), kas ir nosacījums kaut kādu tiesību iegūšanai, piem., tiesību piedalīties vēlēšanās, tikt ievēlētai, ieņemt kādu amatu.

cenzūra (lat.) **1.** Tekstu un informācijas pārbaude, lai dotu atļauju tos publicēt **2.** Iestāde, kas veic *cenzūru*. **3.** *polit.* Sods, ko uzliek *deputātiem* par *parlamenta reglamenta* pārkāpumiem.

cesija (lat.) *jur.* Darījums, ar kuru viena persona (cedents) nodod (cedē) savas prasījuma tiesības (saņemt parādu, pakalpojumus) citai personai (cesionāram).

cēzars (lat.) *vēst.* Senās Romas imperatoru goda nosaukums (pēc romiešu karavadoņa un pirmā imperatora Gaja Jūlija Cēzara vārda).

cēzarisms (lat.) **1.** Neierobežota *despota* kundzība uz šķietami likumīgiem pamatiem (pēc Gaja Jūlija Cēzara vārda). **2.** Tieksme uz *cēzarismu* **1**, *despotiska* valdonība kā vadišanas stils.

cinisms (gr. > lat.) Rupja vaļsirdība, vispārpieņemto izturēšanās un morāles normu noniecināšana.

cionisms Reliģiski nacionālistiska politiska kustība kopš 19. gs. beigām; tiecas sapulcināt visus ebrejus (jūdaismam piederīgos) viņu vēsturiskajā pirmsdzimtenē, kur Jeruzālemē atrodas Ķiona kalns, un atjaunot ebreju valsti, bet kopš 1948. gada – visnotaļ stiprināt Izraēlas valsti, veicināt ebreju pārceļošanu uz Izraēlu un arābu izstumšanu no šī reģiona. Pēc Otrā pasaules kara Δ bija svarīga nozīme ASV ārpolitikā, lai mazinātu uz sadarbību ar arābiem balstīto Lielbritānijas ietekmi Tuvajos Austrumos.

civildienests (lat. > vāc.) **1.** Valsts profesionāli sagatavotu valsts ierēdņu nemilitarizēts un nepolitisks kopums. **2.** Tiesiskās attiecības starp valsts un pašvaldību iestādēm un *civildienesta* 1 ierēdņiem, kalpotājiem un citām valsts amatpersonām.

civilists, civiliedzīvotājs (lat.) Persona, kas neieņem valsts amatu, nav policijas vai bruņoto spēku sastāvā.

civilliste (lat.) Konstitucionālajās *monarhijās* ar likumu noteikta summa, ko no valsts *budžeta* izsniedz *monarham* viņa personīgajām un galma uzturēšanas vajadzībām.

civils (lat.) Nemilitārs, tāds, kas nav saistīts ar bruņotajiem spēkiem.

cunfte (vāc.) *vēst.* Vienas nozares amatnieku organizācija cīņai ar neorganizēto (necunftīgo) amatnieku konkurenci un savas arodnieciskās un ekonomiskās darbības, kā arī citu dzīves jomu (arodapmācība, sociālā palīdzība u.c.) regulēšanai.

ĉartisms (angl.) Pirmā masveida politiska strādnieku kustība Anglijā un visā Eiropā 19. gs. 30.–50. gados. Tās *reformu* prasības pēc vispārējām vēlēšanu tiesībām (vīriešiem), darba dienas ilguma ierobežošanas u.c. sakopotas "Tautas hartā", 1838. gadā vairākkārt iesniegtas *parlamentā* un noraidītas.

čeka (kr.) 1. *vēst.* (Чрезвычайная комиссия по борьбе с контрреволюцией и саботажем) Pēc 1917. g. Oktobra apvērsuma Krievijā nodibinātā politiskā policija ar ļoti plašām izsekošanas, izmeklēšanas un sodīšanas pilnvarām. 2. *pašlaš.* Padomju Krievijas, vēlāk Padomju Savienības politiskā policija.

čekists (kr.) Čekas darbinieks.

dalailama (mong.) Tibetas lamaisma reliģiskā kulta augstākais priesteris. Līdz Tibetas *inkorporācijai* Ķīnas Tautas Republikas sastāvā – arī Tibetas valsts galva.

Dauningstrīta (angl. *Downing-Street*) 1. Iela Londonā, kur atrodas Lielbritānijas valdības galvas rezidence un ārlietu ministrija. 2. *pašlaš., sar.* Lielbritānijas valdība.

debates (fr.) 1. Apspriešana, domu apmaiņa sanāksmē. 2. *pārn. noz.* Jebkura atklāta domu apmaiņa.

debloķēšana Atbrivošanās vai atbrivošana no *blokādes*.

decentralizācija Darbība, pretēja *centralizācijai*, galvenajam turētājam bijušu pilnvaru vai lietu sadale vairāku turētāju starpā.

decimācija (lat.) *vēst.* Katra desmitā cilvēka sodīšana ar nāvi kā sods par grupas (visbiežāk karaspēka apakšvienības vai kādas apdzīvotas vietas iedzīvotāju) nodarījumu kā grupveida *atbildības* variants. Plaši pielietots vēl Pirmā pasaules kara laikā Vācijas armijā, arī Pilsoņu kara un intervencijas laikā Krievijā, koloniālajos karos un atsevišķos gadījumos arī hitleriskās Vācijas koncentrācijas un karagūstekņu nometnēs Otrā pasaules kara laikā.

deeskalācija (lat. > fr.) *polit., milit.* Kāpinājuma mazināšana, pāreja uz mērenākiem pasākumiem, *konfrontācijas* mazināšana.

de facto (lat. – atbilstoši notikušajam) Reāli pastāvošais, bet tiesiski nenoteiktais, juridiski nenoformētais (atšķirībā no *de iure*).

defensīva (lat.) Aizstāvēšanās.

defensīvs (lat.) Uz aizstāvēšanos vērsts, aizstāvēšanai domāts, piem., Δ ieroči.

deficīts (lat.) 1. Nepietiekams daudzums, trūkums. 2. Tāds, kura nav pietiekamā daudzumā. 3. *ekon.* Izdevumu pārsvars pār ienākumiem, iztrūkums.

defilēt (lat. > fr.) Iet svinīgā gājienā, ierindā kādam garām vai gar kaut ko (biežāk cieņas vai *protesta* izrādīšanas nolūkā).

definēt (lat.) Skaidri noteikt, apzīmēt parādību, domu, prasību u. tml., norobežojot to no pārējā tai līdzīgā.

definīcija (lat.) Jēdziena precīza noteikšana, satura viennozīmīgs izklāsts.

deformācija (lat.) Formas izmaiņa, pārveidošana, sagrozīšana, izkropļošana.

degradācija (lat.) 1. Kvalitātes pasliktināšanās. 2. Pazeemināšana dienesta pakāpē, amatā vai sabiedriskā stāvoklī. 3. *Institūta* funkcionēšanas spēju un kvalitātes pazemināšanās. 4. *Sociālās grupas* vai *personas* paštražošanās spēju pazemināšanās, ko var izraisīt speciālo apstākļu, garīgo vai fizisko īpašību izmaiņas, piem., strādnieku Δ *bezdarba* apstākļos, personības Δ alkoholisma ietekmē.

deideoloģizācija (gr. > fr.) Atbrīvošana vai atbrīvošanās no *ideoloģijas* ietekmes.

de iure (lat. – atbilstoši tiesībām) 1. Tiesiski noformētais, atzīstamais. 2. *polit.* Valsts vai valdības tiesiska atzīšana.

deklarācija (lat.) 1. Saistošs paziņojums. Δ formā parasti tiek paziņoti atklātībai politiski nozīmīgi nodomi, apņemšanās vai cita informācija, piem., ANO Cilvēktiesību Δ. 2. *Dokuments*, kurā persona uzrāda savus ienākumus, mantu u.c., piem., muitas Δ.

deklasēšanās (lat.) Iepriekšējās sociālās piederības un eksistences nosacījumu zaudēšana, neiegūstot jaunus stabilas eksistences avotus. Deklasētajām personām un sabiedrības grupām raksturīgs sociālās un politiskās orientācijas zudums, politiskais aizvainojums, *cinisms 1*, *agresivitāte*, gatavība atbalstīt *avantūristiskus* politiskus spēkus un noziedzīgus grupējumus un pasākumus, ja vien tie sola deklasētajiem viņu stāvokļa uzlabošanos.

dekolonizācija (lat.) Process, pretējs *kolonizācijai*, atbrīvošanās vai atbrīvošana no koloniālās atkarības.

dekrēts (lat.) Valsts normatīvs akts, ko izdod valsts vai valdības galva.

delegācija (lat.) Pilnvarotu pārstāvju grupa.

delegāts (lat.) Pilnvarotais pārstāvis.

deleģēšana 1. Pārstāvju pilnvarošana. **2.** Pilnvaru uzticēšana citai personai vai organizācijai.

delimitācija (lat.) Valsts *teritorijas* robežu apraksts starptautiskā līgumā, šis teritorijas iezīmējums līgumam pievienotajā kartē (sk. *demarkācija*).

demagoģija (gr.) **1.** Nekompetento klausītāju apvārdošana, tautas mānīšana, liekulīgi pielāgojoties masu noskaņojumam. **2.** Cēlvārdīga spriedelēšana, slēpjot savtīgus nodomus.

demarkācija Valsts *teritorijas* robežas apzīmēšana dabā, pamatojoties uz *delimitācijas* dokumentiem.

demaršs (fr.) Vienas valsts valdības vai ārlietu *resora protests*, brīdinājums vai lūgums citai valstij *memoranda*, *notas*, paziņojuma vai kādas rīcības (piem., vēstnieka atsaukšana, sarunu pārtraukšana, robežu slēgšana, *mobilizācijas* izsludināšana) formā.

dementija (lat.) *med.* Plānprātība, kas nav iedzimta (oligofrēmija), bet iegūta.

dementēt (lat. > fr.) Atsaukt, apstridēt, noliegt, oficiāli pasludināt kādu ziņu par melīgu vai nepareizu.

demilitarizācija (lat.) **1.** Kādas *teritorijas* **2** atbrīvošana no karaspēka, ieroču izvietojuma un aizsardzības celtnēm. **2.** Kādas valsts atteikšanās vai tās piespiešana (piem., Vāciju pēc Otrā pasaules kara) atteikties no kara politikas un kara vešanas līdzekļiem (karaspēka un bruņojuma).

demisija (lat. > fr.) Atteikšanās, atkāpšanās, atvadišanās vai arī atbrīvošana no amata.

demobilizācija (lat.) **1.** Atvaļināšana no karadienesta. **2.** Kādas valsts bruņoto spēku un tautsaimniecības vai tās atsevišķu nozaru pārkārtošana no kara pakārtotības vajadzībām uz mierlaika stāvokli.

demogrāfija (gr.) Zinātne par iedzīvotāju sastāva kvantitatīvo un kvalitatīvo atražošanu, arī šī procesa aprakstīšana.

demokrātija (gr.) Tautvaldība, politikas īstenošanas veids, *politisks režīms*, kuram pastāvēt tauta atzīta par *valsts varas* avotu, sabiedrībā ir izveidojusies stipra *pilsoniskā sabiedrība*, kas pilsoniskās pašdarbības ceļā pati nokārto sabiedrības *pārvaldīšanas* jautājumu lielāko daļu, efektīvi kontrolē valsts varu. Δ pazīmes ir: iedzīvotāju vairākums veido valsts varas institūtus; valsts varas iestādes pārstāv un īsteno vismaz galveno iedzīvotāju grupu intereses; valstī pastāv valsts varas institūtu brīvu vēlēšanu sistēma; pārstāvnieciskiem valsts institūtiem ir priekšroka attiecībā pret *izpildvaru*; valsts amatpersonas kalpo pilsoņiem; pilsoņi un amatpersonas vienādi pakļaujas likumam, nevis priekšniekiem; visi ir vienlīdzīgi likuma priekšā; iedzīvotājiem ar likumu un ar valsts varas darbību nodrošināta brīva savu uzskatu paušana un vitālo *interesešu* īstenošana. Δ nosacījums ir sabiedrības galveno sociālpolitisko spēku spēja un gatavība respektēt savus partnerus un pretiniekus kā līdzvērtīgus un līdztiesīgus politikas dalībniekus, iecietīgi izturēties pret viņu uzskatiem un meklēt *kompromisus* interesešu

pretrunu gadījumos. Tas savukārt atkarīgs no sabiedrības ekonomiskās pārticības un iedzīvotāju vairākuma un to pamatgrupu sava *sociālā stāvokļa* drošības apziņas, politiskās pieredzes un *politiskās kultūras*.

demokrātiskais centrālisms Komunistiskajās un dažās citās *partijās* pieņemtais organizatoriskais princips, saskaņā ar kuru visi vadošie orgāni tiek vēlēti un ir atbildīgi zemākstāvošo organizāciju un biedru priekšā, lēmumi tiek pieņemti balsojot ar balsu vairākumu, bet reizē visi augstākstāvošo orgānu lēmumi ir obligāti zemākstāvošajiem, tiek pieprasīta stingra *disciplīna* un izslēgtas mazākuma tiesības palikt pie sava viedokļa un nepildīt viņam nepieņemamus lēmumus, kā arī veidot savas *frakcijas*. Praktiski Δ izrādījās liekulīga dekorācija centrālo partijas iestāžu diktātam, ierindas biedru atsvešināšanai no partijas virsotnes, partijas vadības izolācijai un karjeristiskai *degradācijai*.

demokratizācija *Demokrātijas* principu, ipašību un metožu ieviešana un nostiprināšana sabiedrības vai *organizācijas* dzīvē.

demonstrācija (lat.) **1.** Uzskatāma iepazīstināšana ar kādu parādību. **2.** Darbības, kas izaicinoši pauž kādu noteiktu attieksmi (atbalstu, naidu, protestu u.c.). **3.** Gājiens, sanāksme vai cita masu attieksmes pret kādu parādību izpausmes uzskatāma forma.

dempings (angl.) **1.** Preču masveida pārdošana par cenām, kas zemākas par pašizmaksu, ar nolūku sagraut vai izstumt no tirgus konkurentu. **2.** Pēc Eiropas Savienības (ES) noteikumiem – preču pārdošana ārzemēs lētāk nekā pašmāju tirgū, pret ko tiek veikti ES *represīvi* pasākumi.

denacifikācija *Nacionālsociālisma* izskaušanas politika, ko Vācijā pēc Otrā pasaules kara pēc savstarpējās vienošanās (Potsdamas konferencē 1945. gadā) savās *okupācijas* zonās piekopa valstis uzvarētājas – ASV, Francija, Lielbritānija un PSRS. Δ gaitā bija paredzēts likvidēt un aizliegt visas nacio-

nālsociālistiskās organizācijas un iestādes, aizliegt jebkādu nacionālsociālistisku darbību un *propagandu*, atstādināt nacionālsociālistus no visiem valsts amatiem, nodot tiesai kara noziedzniekus, atcelt visus nacionālsociālistiskos likumus utt.

denacionalizācija Darbība, pretēja *nacionalizācijai*. Nacionalizēto īpašumu atdošana to agrākajiem īpašniekiem vai viņu mantiniekiem.

denaturalizācija Kādas valsts *pilsona* vai *pavalstnieka* statusa zaudēšana vai atņemšana.

denonsācija (fr.) *starpt. attiecībās* Valsts paziņojums otrai valstij, ka starpvalstu līgums vai uzņemtās saistības ir spēkā neesošas, līguma *oficiāla* laušana.

denunciācija (lat.) Nosūdzēšana, parasti aiz zemiskiem apsvērumiem.

denunciants (lat.) Persona, kas izdara *denunciāciju*.

denunciāts (lat.) Persona, pret kuru vērsta *denunciācija*.

departaments (fr. *departement* – nodalījums) **1.** *Organizācijas* vai iestādes nodaļa. **2.** Dažās valstīs (piem., ASV) augstāko valsts pārvaldes iestāžu nosaukums. **3.** Dažās valstīs (piem., Francijā) teritoriāla pārvaldes vienība.

deportācija (lat.) Cilvēku piespiedu pārvietošana no kādas noteiktas *teritorijas* vai valsts (izsūtīšana).

depozitāre (lat.) Valsts, valdība vai starptautiska *organizācija*, kurai uzticēts glabāt starptautiska līguma oriģinālu un ar to saistītos *dokumentus*.

depozitārijs (lat.) Uzņēmums, iestāde vai persona, kas pieņem atbildīgā glabāšanā vērtības.

depozīts (lat.) **1.** Noglabātais, noslēptais, piem., norakta nauda. **2.** Glabāšanā nodotais, glabāt uzticētais, piem., glabāšanai bankā uzticēta nauda, vērtslietas, vērtspapīri.

depresija (lat.) **1.** *ekon.* Saimnieciskās darbības panīkums. **2.** *psihol.* Psihisks stāvoklis, kam raksturīga nomācība, drūmums.

deputācija (lat.) Kādas lielākas ļaužu kopas vai sapulces izraudzīta pārstāvju grupa, kas tiek nosūtīta noteikta uzdevuma veikšanai (pārrunām, sūdzības vai lūguma iesniegšanai, apstākļu noskaidrošanai u.c.).

deputāts (lat.) **1.** Pārstāvnieciskajā *valsts varas* institūtā (piem., Saeimā) ievēlēta persona. **2.** *Deputācijas* loceklis.

despotija (gr.) **1.** Valdišanas forma, ko raksturo varas neierobežota patvaļa un iedzīvotāju tiesiska neaizsargātība. Klasiskie piemēri vēsturē – Seno Austrumu valstis Asīrija, Babilonija u.c. **2.** *pārn. noz.* Patvaldība, varas patvaļa pret padotajiem, brīvības nežēlīga apspiešana.

despotisms Sk. *despotija 2.*

despots **1.** *vēst.* Valdnieks *despotijā 1.* **2.** *pārn. noz.* Valdonīga, patvaļīga pret padotajiem, citu cilvēku brīvību necienoša persona.

destruktīvs (lat.) **1.** Ārdošs, graužošs. **2.** *pārn. noz.* Kādas *organizācijas* vai sistēmas darbību traucējošs, piem., Δ priekšlikums, Δ uzvedība.

devalvācija (lat.) **1.** Vērtības pazemināšana. **2.** *ekon.* *Nacionālās valūtas* kursa vērtības pazemināšana, dārgmetāla satura samazināšana monētās, ko *oficiāli* izsludina valdība (sk. *inflācija*).

dezavuēšana (fr.) Kādas amatpersonas, kas pārsniegusi savas pilnvaras, paziņojuma vai rīcības atsaukšana no tās priekšniecības puses.

dezertēšana (lat. > fr.) Patvaļīga savas karaspēka daļas vai dienesta vietas atstāšana, neierašanās dienestā pēc komandējuma, atvaļinājuma u.tml., ko izdara militāra persona nolūkā izvairīties no militāra dienesta.

dezinformācija (fr.) Viltus ziņojums, kas tiek sniegts tišai saņēmēja maldināšanai.

dialektika (gr.) **1.** Lietu, parādību un procesu kopsakarība, pretrunīga vienotība un no tās izrietošais mainīgums. **2.** Izziņas metode, kurai raksturīga lietu, parādību un procesu aplūkošana to kopsakarībā, pretrunīgumā un mainīgumā.

dialekts (gr. > lat.) Kādas valodas vēsturiski izveidojies paveids, ko runā kāda *reģionāla* grupa vai *sociāla grupa* (sk. *slengs*), atšķirībā no literārās vai *oficiāli* normatīvās valodas, kas ir valodnieku izkopta un valodas speciālistu par pareizu atzīta.

dialogs (gr.) Divu cilvēku, divu pušu saruna, domu apmaiņa divu partneru starpā.

diaspora (gr.) **1.** Izkliede. **2.** *vēst.* Kādai ticībai piederīgo izkliede citādi ticīgo vidē. **3.** *polit.* Kādas tautības pārstāvju izkliede ārpus savas vēsturiskās dzimtenes, piem., latviešu Δ pasaulē vai konkrēti ASV.

difamācija (lat.) Neslavas celšana, piem., tādu ziņu, patiesu vai melīgu, publicēšana presē, kuras aizskar kādas personas, iestādes vai kolektīva godu.

diktators (lat.) Ar neierobežotu varu apveltīts valdnieks.

diktāts (lat.) *polit.* **1.** Uzspiestas stingras saistības. **2.** Stāvoklis politiskajās attiecībās, kad viens dalībnieks ar tiešiem vai apslēptiem draudiem uzspiež savu gribu citam vai citiem dalībniekiem un piespiež tos piekāpties.

diktatūra (lat.) Neierobežota, uz vardarbību balstīta vara.

diktēt (lat.) *polit.* Pavēlēt, dot rīkojumus.

diletantisms (lat.) Amatierisms, nodarbošanās ar kaut ko bez speciālās izglītības, sagatavotības, zināšanām.

diletants (lat.) Amatieris, neprofesionālis, kāds bez savai nodarbei atbilstošas izglītības un pieredzes.

diplomātija (gr. *diploma* – pārlocīts dokuments) Starptautisku attiecību uzturēšana ar dokumentāri pilnvarotu pārstāvju starpniecību.

diplomātika (gr.) Dokumentmācība, vēstures paligdisciplīna, kas pētī vēsturiskus *dokumentus* – to rašanos, saturu un formu.

diplomātiskais korpuss Visu dotajā valstī *akreditēto* ārvalstu *diplomātu* kopums.

diplomāts (gr.) 1. Persona, kas nodarbojas ar *diplomātiju*. 2. Valsts ārlietu dienesta amatpersona, kas pilnvarota attiecību uzturēšanai ar ārvalstīm.

direktīva (lat.) Augstākstāvoša *institūta* vai amatpersonas norādījums, rīkojums pakārtotajam institūtam, resp., personām. Priekšniecības gribas izpausme padotajiem ar rīcības uzdevuma un tā izpildes veida vispārēju raksturojumu, dodot iespēju padotajiem patstāvīgi izraudzīties uzdevuma realizācijas konkrētos līdzekļus.

disciplīna (lat.) Pakļaušanās un pakļaušanas kārtība cilvēku attiecībās, šīs kārtības stabilitāte.

disciplinārs (lat.) Tāds, kas saistīts ar *disciplīnu*, piem., disciplinārsods, ko uzliek dienesta pakļautības kārtā priekšnieks savam padotajam (atšķirībā no *administratīvā* vai kriminālā soda, kurus uzliek ipaša administratīvā vai tiesas instance, kurai sodāmais nav dienesta kārtā pakļauts), vai disciplinārā uzraudzība, kad padotais darbinieks, karavīrs vai skolēns nodots savas dienesta vai mācību iestādes priekšniecības uzraudzībā.

disidents (lat. *dissidere* – nepiekrīt, apstrīdēt) 1. Persona, kas nepiekrīt valdošās baznīcas mācībai (citādi domājošais). 2. *pārn. noz., polit.* Persona, kas nepiekrīt valdošai *ideoloģijai* vai pastāvošai politiskai kārtībai.

diskreditācija (fr.) Uzticības graušana, *autoritātes* / mazināšana, neslavas celšana, *difamācija*.

diskrēts (lat.) 1. Tāds, par ko parasti nemēdz atklāti runāt; intīms; slepens. 2. Neuzbāzīgs, neuzkritošs, noklusēts, klusināts; par cilvēku – taktisks, uzmanīgs.

diskriminācija (lat. *discrimen* – atšķirība) 1. Tiesību ierobežošana vai tiesību atņemšana kādai iedzīvotāju grupai. 2. Šķirošana, atšķiršana, atšķirīga attieksme. 3. *paapl.noz.* Atšķirīga apiešanās (ar kādu), atšķirīga izturēšanās (pret kādu), noniecināšana.

diskurss (lat.) Rosīga saruna, apspriešana, pārrunāšana, parasti distancējoties no *sociālās* realitātes.

diskusija (lat.) Strīds, brīva viedokļu apmaiņa sarunā, sanāksmē vai presē, meklējot apspriežamā jautājuma piemērotāku risinājumu.

dispersija (lat.) Izkliede. Varas Δ – varas dališana politikas dalībnieku starpā.

disputs (lat.) Publisks, uz *argumentu* sistēmām balstīts strīds par kādu zinātnisku, ticības, morāles u. tml. tēmu.

divergents (lat.) *polit., sociol.* Novirzījies, tāds, kas novirzās, piem., Δ uzvedība – tāda, kas novirzās no sabiedrībā pieņemtajām uzvedības normām (huligānisms, žūpošana, zagšana, ubagošana u. tml.).

diversants Persona, kas veic *diversijas*.

diversija (lat.) Traucējoša, postoša vai graužoša darbība, veikta ar nolūku aizkavēt vai nepieļaut kādu procesu (piem., dienesta *dokumentu* nobēdzināšana, uzņēmuma vai iestādes datu bāzes bojāšana vai dzēšana datoros, konkurenta uzņēmuma nodedzināšana, dzelzceļa sliežu bojāšana ienaidnieka aizmugurē).

dogma (gr. *dogma* – mācība, viedoklis) 1. Neapstrīdams apgalvojums, kuram jātic un pēc kura jāvadās, neapšaubot tā pareizību, piem., tiesību Δ . 2. *paaplāš.noz.* Apgalvojums bez pierādījumiem.

dogmatisms 1. Sekošana *dogmām*. 2. *pārņ. noz.* Nekritiska sekošana kādai nepierādītai un pēc būtības neizprastai mācībai vai *idejai*.

doktrīna (lat.) 1. Mācība, zinātnisko, filozofisko vai politisko uzskatu sistēma, vadošais princips *teorijā* vai *politikā*. 2. *pārņ. noz.* Sastingusi, par ticību pārvērtusies, patiesībai sveša uzskatu sistēma.

doktrinārs (lat.) Persona, kas pretēji visiem loģiskiem argumentiem ietiepiģi seko kādai *doktrīnai* 2.

dokuments (lat.) Rakstveida liecība.

dominēt (lat.) Valdīt, ieņemt noteicošo vietu vai stāvokli.

dosjē (fr.) *Dokumentu*, pierakstu sakopojums kādā lietā, par kādu valsti, *organizāciju* vai personu.

duaijēns (fr. *doyen* – vecākais) *Diplomātiskā korpusa* vecākais, dotajā valstī visilgāk *akreditētais* vēstnieks. Δ funkcijās ietilpst koordinēt pēc vajadzības dažādu valstu diplomātisko pārstāvju kopīgu nostāju un darbību attiecībā pret akreditācijas valsts vadību un izteikt tai diplomātiskā korpusa kopīgo viedokli.

džentlmeņu vienošanās Līgums, kas noslēgts mutiskā formā bez juridisko formalitāšu ievērošanas, kura izpildes vienīgā *garantija* ir līgumslēdzēju uzticība dotajam solījumam.

dži-ai sarun. (amer. *GI, Gouvernment Issue* – valsts parauga – uzraksts uz amerikāņu karavīru mugursomām un cita inventāra) ASV karavīru ironiska iesauka.

dži-ai-džei sarun. (amer. *GIJ, Gouvernment Issue Jane* – valsts parauga sievišķis) ASV karadienestā esošo sieviešu ironiska iesauka, sk. *dži-ai*.

džihads (arāb.) Svētais karš par islāma ticību.

džingoisms (amer.) Nicinošs apzīmējums galējam angļu un amerikāņu *šovīnismam* un *nacionālismam*, necieņai pret citām tautām un valstīm.

egalitārisms (fr.) Politiskas domas strāvojums, kas pieprasa visu cilvēku vienlīdzības īstenošanu. Pastāv divas Δ koncepcijas – viena atzīst iespēju vienlīdzību (lai visiem būtu vienādas sociālas iespējas veidot savu dzīvi, vienāda starta iespējas) un otra – rezultātu vienlīdzību (lai visiem būtu nodrošināta vienāda labklājība). Δ būtiskas ir ieguldījuma un atalgojuma, spēju un vajadzību, ienākumu vēlamības un to pārdalīšanas u.c. problēmas. Mūsdienu *sociāldemokrāti* un neolibērāļi pauž mēreni egalitāriskus uzskatus, cenšas pamatot un īstenot dažāda veida *kompromisus* starp iespēju vienlīdzību un rezultātu vienlīdzību, iestājas par pārmērīgu mantisko atšķirību daļēju nolīdzināšanu ar nodokļu politikas, valsts regulēšanas, dotāciju un subsīdiju palīdzību. Neokonservatori kategoriski iebilst pret rezultātu vienlīdzību, kas, viņuprāt, esot pretrunā ar cilvēka dabu un brīvības *principu*.

egocentrisms (lat.) Slimīga visa notiekošā attiecināšana uz sevi, priekšstats par sevi kā par dzīves, pasaules centru.

egoisms (lat. > fr.) Savtīgums, pašlabuma meklēšana (pretstats *altruismam*).

egotisms (lat. > angl.) Pārspilēta tieksme izcelt sevi, izvīrīt sevi priekšplānā.

eirocentrisms Pasaules parādību aplūkošana no eiropiešu pieredzes un *interesešu* viedokļa, uzskatot Eiropā radušās vērtību sistēmas un uzvedības normas par vispareizākajām un tāpēc visām tautām iemācāmām (sk. *akulturācija* 3).

eklektika (gr.) Savstarpēji nesaskanīgu *koncepciju* un *teoriju* elementu, dažādu nesaderīgu stilu patvaļīgs, mehānisks savienojums. Δ cēlonis parasti ir vispārzināmo teoriju, koncepciju un stilu nepārzināšana vai nespēja izstrādāt savu patstāvīgo teoriju, koncepciju vai stilu. Politikā īpaši izplatīta

dažādu t.s. tautas *partiju* programmās, kurās mēģināts izdabāt dažādu *sociālo grupu* pretrunīgajām, savstarpēji nesavienojamām *interesēm*.

ekoloģija (gr.) Zinātne par sabiedrības un dabas vides attiecībām. 20. gs. politiski izcilu nozīmīgumu ieguvis cilvēku nesaprātīgās saimniekošanas rezultātā sabiedrības un dabas vides attiecībām nodarītā kaitējuma samazināšanas aspekts.

ekonomika (gr.) **1.** Tautsaimniecība. **2.** Valsts vai *reģiona* ražojošo un pakalpojumu nozaru kopums ar to iekšējiem un ārējiem sagādes un noieta sakariem. **3.** Ar ražotājspēku attīstības pakāpi noteikts ražošanas, sadales un patēriņa attiecību vēsturisks tips, piem., feodālisma Δ , kapitālisma Δ . **4.** Zinātne par kādas ražošanas vai pakalpojumu nozares ienesīguma nodrošināšanu.

ekonomika, ēnu sar.val. Ienesīga saimnieciska darbība, kas netiek valstiski uzskaitīta (parasti vai nu pašas darbības pretlikumīga rakstura dēļ, vai ar nolūku izvairīties no ienākumu aplikšanas ar nodokļiem).

ekonomiskā krīze Sk. *krīze, ekonomiskā*.

eksekūcija (lat.) **1.** Izpildīšana (parasti attiecas uz tiesas sprieduma vai miesas soda izpildīšanu). **2. pārņ. noz.** Spīdzināšana, mocišana.

eksekutīvs (lat.) Izpildu- (*izpildvara*, izpildu orgāni, piem., valdība, izpildu komiteja).

eksekutors (lat.) **1.** Amatpersona, kas izpilda augstākstāvošo orgānu (visbiežāk tiesas) lēmumus vai spriedumus. **2. vēst.** Pērējs skolās, muižās, karaspēka daļās u.c. **3. pārņ. noz.** Mocītājs, spīdzinātājs.

eksistence (lat.) Pastāvēšana, dzīvošana.

eksistences minimums (lat.) Ienākumu apjoms, kas ir pietiekams dzīves vajadzību apmierināšanai kvalitātē, kas

dotajā sabiedrības attīstības pakāpē tiek uzskatīta par minimāli pietiekamu fizioloģiski un garīgi veselīgai dzīves turpināšanai. Δ novērtējumus izdara *valsts varas* institūti, *sabiedriskās organizācijas* un sabiedriskā doma, un šie novērtējumi, atspoguļodami vērtētāju intereses un pieredzi, mēdz būt atšķirīgi.

eksklāvs (lat.) Kāda valsts daļa, kas ir atdalīta no šīs valsts pamatteritorijas un citu valstu ieskauda (piem., Krievijas Kaļiņingradas apgabals).

ekskomunikācija (lat.) Izslēgšana (padzišana) no baznīcas draudzes vai piederības baznīcai vispār. Piem., Mārtiņš Luters par savu uzskatu sludināšanu tika ekskomunicēts no katoļu baznīcas.

ekspansija (lat.) Izplešanās, ietekmes vai kundzības sfēras paplašināšana, piem., politiska Δ, ekonomiska Δ, militāra Δ, informatīva Δ, kultūras Δ, valodas Δ.

eksteritorialitāte (lat.) Vietējo tiesību normu un varas iestāžu rīcības neattiecināšana uz noteiktu personu loku, viņu mītnēm un īpašumu. Δ uz valstu savstarpējās vienošanās vai starptautisku tiesību normu pamata, atrodoties ārzemēs, bauda valstu un valdību galvas, noteikta ranga diplomātiskie un konsulārie darbinieki u.c.

ekstrēmisms (lat.) Galējo uzskatu un rīcības metožu piedāvāšana vai lietošana politikā.

ekstrēmists (lat.) *Ekstrēmisma* piekritējs.

elektorāts (lat.) 1. Vēlētāju kopums. 2. *vēst.* Kūrfirsta tiesības vēlēt Svētās Romas impērijas ķeizaru.

elektors (lat.) Vēlētājs vai vēlētāju pilnvarotais divpakāpju un daudzpakāpju vēlēšanās otrajā un augstākajā pakāpē.

elitārisms (lat.) 1. Piederība pie *elītes* 2. 2. Uzskatu sistēma, pēc kuras vienīgi *elīte* 2 ir spējīga pārvaldīt sabiedrību.

elite (lat. > fr.) **1.** Izlase, atlasītie, paši labākie. **2.** *pārn. noz., polit., sociol.* Sabiedrības augšslāņi. **3.** *sociol.* Sabiedrības, sociālās vai profesionālās grupas labākie pārstāvji.

emancipācija (lat. > fr.) Atbrīvošanās no pazemojošas atkarības, patstāvības iegūšana, ekonomiski, tiesiski, sociāli līdzvērtīga sabiedriska stāvokļa ieņemšana (piem., sievieti Δ, strādnieku Δ).

embargo (lat. > sp. – aizliedzu) **1.** Izbraukšanas (ostas atstāšanas) aizliegums tirdzniecības kuģiem. **2.** Preču izvešanas aizliegums (uz kādu valsti). **3.** Tirdzniecisko sakaru aizliegums (ar kādu valsti). **4.** Kuģu arests ostās.

emigrācija (lat.) Izceļošana, pretstats *imigrācijai*.

emīrs (arāb.) Valdošā feodāļa tituls musulmaņu zemēs, līdzīgs fīrsta vai kņaza titulam Eiropā.

emisārs (lat. > fr.) Sūtņis, kāda uzdevuma veikšanai nosūtītā persona, *aģents*.

emisija (lat.) *polit., ekon.* Banknošu, papirnaudas, vērtspapīru izlaišana, ko izdara valsts, arī privātuzņēmums, uzņemoties saistības par to vērtību.

emitents (lat.) Tas, kurš izlaiž banknotes, papirnaudu, vērtspapīrus un uzņemas atbildību par to vērtību (valsts, banka, akciju sabiedrība).

entropija (gr.) *Spontāns* pašsairums, sairums parādības iekšējo (atšķirībā no *erozijas*) spēku pretrunu ietekmē, piem., dzīvā organisma novecošanās, sabiedrības sairums *sociālo grupu* savstarpējas cīņas rezultātā (pilsoņu karš). Politikas kā sabiedrības pārvaldīšanas galvenā funkcija ir pasargāt sabiedrību no Δ, ko var izraisīt sabiedrības locekļu un sociālo grupu *interesešu* haotiskas sadursmes.

entuziasms (gr. > lat.) Apgarotība, sajūsma, pašai dziedība.

epigonisms (gr.) Sekošana kādai mācībai vai stilam bez patstāvīgām jaunrades spējām, atdarināšana, pakaļdarināšana.

epigonis (gr.) Neievērojams, netalantīgs politikas, zinātnes, mākslas virziena sekotājs.

erozija (lat.) Pakāpenisks sairums ārējo (atšķirībā no *entropijas*) spēku ietekmē, piem., metāla Δ atmosfēras skābekļa ietekmē, tradicionālās kultūras Δ ekonomisko sākumu paplašināšanās ietekmē.

eskalācija (lat. > fr.) Kāpināšana.

etniskā minoritāte (gr., lat.) Nacionālā mazākumgrupa. Cilvēku kopība ar citu etnisku izcelsmi nekā valsts iedzīvotāju vairākums, kurai ir savs, no iedzīvotāju vairākuma atšķirīgs dzīvesveids (runā citā valodā, piekopj kādus atšķirīgus kultūras elementus un tradīcijas). Δ raksturo tās lielums attiecībā pret valsts iedzīvotāju kopumu; tās saimnieciskās darbības efektivitāte un turīgums; tās izglītības līmenis; sabiedrībā pildāmo sociālo lomu raksturs un kvalitāte; tās mijiedarbības ar pārējām valsts iedzīvotāju grupām raksturs un intensitāte; tās apmešanās, resp., izkļūdes blīvums valsts teritorijā; pašidentificēšanās intensitāte; savu īpašu *organizāciju* pastāvēšana un to loma Δ politikajā, ekonomiskajā un garīgajā dzīvē; sakari ar tās pašas etniskās izcelsmes grupām ārvalstīs, īpaši, ja tām ir savs valstiskums. Δ atšķirības *sociālo grupu* savstarpējā cīņā tiek izmantotas kā iegansts ekonomiskai un politiskai *diskriminācijai* un līdzeklis sabiedrības daļas apspiešanai. 20. gs. Δ cīņa pret to apspiešanu un par pašnoteikšanās tiesībām ir guvusi ievērojamus rezultātus – daudzās valstīs panākts Δ *diskriminācijas* tiesisks aizliegums. ANO Cilvēktiesību komisijā darbojas apakškomisija minoritāšu interešu aizsardzībai un diskriminācijas novēršanai.

etnocentrisms (gr., lat.) Tieksme visas sabiedriskās parādības un procesus skatīt caur etniskās grupas (parasti savas) interesēm. Sava dzīvesveida un *etnosa* izcelšana augstāk par visiem citiem, sk. *akulturācija* 3.

etnocīds (gr., lat.) Etniskas grupas, *nācijas*, *etniskās minoritātes* vai tautības iznīcināšana (piem., ebreju, čigānu un karaīmu iznīcināšana nacionālsociālistiskajā Vācijā, Krimas tatāru, čečenu u.c. iznīcināšana Padomju Savienībā, indiāņu iznīcināšana Amerikā).

etnopolitika (gr.) Etnisko grupu (*nāciju*, *etnisko minoritāšu* vai tautību) *pašatrazošanās* sabiedrisko procesu pārvaldīšana (mērķtiecīga ietekmēšana). Δ attiecībā pret kādu etnisko grupu var būt tās pastāvēšanu veicinoša, saglabājoša, saudzējoša (konservējoša) vai iznīcinoša (sk. *etnocīds*); attiecībās ar citām etniskajām grupām – *asimilācija*, *integrācija*, *segregācija* vai *aparteīds*.

etnoss (gr.) Vēsturiski izveidojusies stabila cilvēku kopība ar savu īpatnēju dzīvesveidu (cilts, tautība, *nācija*) un kultūru.

evakuācija (lat.) Cilvēku, materiālo un kultūras vērtību izvešana no karadarbības vai stihijas apdraudētiem apvidiem.

evāzija (lat.) Bēgšana, telpas pamešana, izvairīšanās no saskares (pretstats *invāzijai*).

evolūcija (lat.) Viena no attīstības procesa pusēm (blakus un pretstatā *revolūcijai*), kurai raksturīga kvalitātes nepārtrauktība: parādības iekšējās pamatpretrunas tiek gan pakāpeniski risinātas, tomēr netiek pilnīgi, radikāli atrisinātas, tāpēc parādības būtība saglabājas. Sabiedrības attīstībā Δ aizņem lielāku laiku nekā revolūcijas, tās gaitā tiek pilnveidotas esošās sabiedriskās iekārtas kvalitātes, tiek meklētas metodes tās pretrunu iespējami pilnīgākai risināšanai, neatrisinot attiecīgās sabiedriskās iekārtas pamatpretrunu. Δ ir izteikti konstruktīvs raksturs (atšķirībā no revolūcijas, kura, it īpaši tās sākumposmā, veic lielu agrākās iekārtas noārdīšanas darbu). Δ nepavada radikāli sabiedrības satricinājumi, tāpēc masu vēsturiskajā apziņā tā neatstāj tik spilgtas pēdas un tādus varoņtēlus kā revolūcija.

faktors (lat.) Procesa norisi vai parādības īpašības ietekmējošs spēks vai apstāklis.

fakts (lat.) Parādība vai notikums, kuru esamība ir pierādāma.

fanātiķis (lat.) 1. Pašaižliedzīgi ticīgais, neiecietīgs pret citām ticībām. 2. *pārn. noz., paplaš.* Kaut kam nekritiski un pašaižliedzīgi uzticīgs cilvēks.

fanātisms (lat.) 1. Galēji sakāpināta pievēršanās kādai *idejai*, mācībai vai ticībai un neiecietība pret citādiem uzskatiem. 2. *pārn. noz.* Kaislīga piekrišana kaut kam.

fašisms (it.) Politiska mācība un kustība, radusies 20. gs. sākumā Itālijā. Kapitālistiskās sabiedrības spontanitātes izraisītās pretrunas Δ tiecas atrisināt vai aplāpēt ar teroristiskām valdīšanas metodēm, pakļaujot visu sabiedrību stingrai militarizētai organizācijai un *disciplīnai*, apvienojot iedzīvotājus profesionālajās, aroda vai teritoriālajās korporācijās (sk. *korporatīvisms 1*) ar augstākstāvošo instanču priekšā atbildīgu un ar plašām pilnvarām pret padotajiem apveltītu vadoni priekšgalā, centralizēti reglamentējot sabiedrības saimniecisko un garīgo dzīvi, izskaužot jebkādu brīvdomību un pilsonisko patstāvību. Δ raksturīgs misticisms, *ksenofobija*, vadoņa kults, manipulācijas ar masu apziņu. Viens no *totalitārisma* paveidiem. Ar Nirnbergas Starptautiskā kara tribunāla spriedumu Δ 1946. gadā atzīts par noziedzīgu, aizliedzot fašistisku *ideju* izplatīšanu un *organizāciju* dibināšanu.

fašists (it.) *Fašisma* piekritējs.

favorīts (lat. > it. > fr.) 1. Valdnieka vai augstmaņa milulis, luteklis. 2. Paredzamais uzvarētājs sacensībās.

favorītisms (lat. > it. > fr.) Pārvaldīšanas stils, kad *favorītiem 1* ir lielākas tiesības un pilnvaras nekā amatpersonām. *Valsts varas* un sabiedriskās iekārtas degradēšanās pazīme.

federācija (lat.) Savienota valsts, kur atsevišķām teritoriālajām vienībām to īpatnību dēļ ir piešķirtas patstāvīgas likumdošanas tiesības un neatkarība (*autonomija*) no centrālās valsts varas noteiktu sabiedriskās dzīves nozaru pārvaldīšanā, tomēr *suverenitāte* pieder vienīgi centrālajai valsts varai kā tautas pārstāvei kopumā (piem., ASV, Krievija, Šveice, Vācija).

federālisms (lat.) 1. Politiska iekārta, kas paredz *federācijas* izveidi vai pastāvēšanu. 2. Uzskatu sistēma vai politiska kustība, kas prasa *federācijas* izveidi vai saglabāšanu.

federalizācija (lat.) *Federācijas* izveide vienotās valsts iekārtas vietā. Tās pamatā ir pieaugoša uzmanība pret valsts atsevišķu teritoriju īpatnībām, kuru respektēšanu sabiedrības pārvaldīšanas jomā pilnīgāk nodrošina vietējie valsts varas institūti.

feminisms (lat.) *Ideoloģisks* strāvojums un politiska kustība, kas cīnās par sieviešu līdztiesību un sociālo līdzvērtību – *emancipāciju*, izveidojās 18. gs., īpaši aktivizējās 20. gs.

fiduciārs (lat.) *ekon., jur.* Uz uzticēšanos balstīts (darījums), uzticēts (pienākums), piem., Privatizācijas aģentūra ir Δ institūts, kam uzticēta valsts īpašumu privatizācija.

fiskāls (lat.) Uz valsts kasi jeb *fisku* attiecīgs, valsts kasei piemērots, piem., Δ interese – valsts ienākumu palielināšanas *interese*.

fisks (lat.) *vēst.* Valsts kase.

fobija (lat.) Slimīgi uzmācīgas bailes, piem., klaustrofobija – bailes atrasties vai ieiet slēgtā telpā, ksenofobija – bailes no svešiniekiem, cittautiešiem, judofobija – bailes no jūdaismam piederīgajiem vai ebrejiem vispār. Individīdiem Δ mēdz būt psihožu, neurožu, neirastēnijas, bet sabiedrības mērogā – masu vai grupu psihožu rezultāts.

fonds (lat., fr.) **1.** Kādam noteiktam mērķim paredzētie līdzekļi. **2.** Organizācija, kas kādam noteiktam mērķim vāc līdzekļus un veic kultūrizglītības, labdarības u.tml. funkcijas, piem., Nacionālās operas Δ, Sorosa Δ. Ar šādu Δ starpniecību nereti tiek atklāti vai slēpti atbalstīti arī to vai citu politisko spēku un organizāciju darbība, t. sk. arī ārzemēs, piem., Adenauera Δ atbalsta kristīgi demokrātiskās partijas, Naumana Δ – liberālās partijas, Eberta Δ – sociāldemokrātus. Tas tomēr parasti netiek kvalificēts kā politiska iejaukšanās citas valsts iekšējās lietās.

force majeure (fr.– lielākais spēks) Ārkārtas nepārvarami spēki vai apstākļi, kas liedz saistību izpildi (piem., katastrofas, dabas stihijas, karš), ko nevar ne paredzēt, ne novērst un kuru iestāšanās atbrīvo no atbildības par saistību nepildīšanu. Tas pats, kas latiniski *vis major*.

formācija (lat. > fr.) **1.** Stabils, sarežģīts veidojums, veids. **2. ekon.** Sabiedriskās ražošanas veids, sabiedriskās ražošanas attīstības kvalitatīva pakāpe (piem., tradicionālā sabiedrība, industriālā sabiedrība, postindustriālā sabiedrība). **3. vēst.** Sabiedrības attīstības pakāpe un veids, kam raksturīgs būtisks sabiedrisko parādību kopums. **4. filoz., polit.** Vēsturiski izveidojies, no ražotājspēku attīstības pakāpes atkarīgs sabiedrisko attiecību kopums, kam raksturīgs dominējošs cilvēku savstarpējās atkarības veids, piem., verdzībā, feodālismā – cilvēku personiskā atkarība, kapitālismā – bezpersoniskā materiālā atkarība, komunisms tiek iedomāts kā neatkarīgu personību brīva asociācija.

frakcija (lat.) **1. polit.** Parlamenta deputātu vai politiskās partijas organizatoriska vienība, apakšgrupa, kas izvirza un aizstāv savu īpašu programmu. **2. vēst.** Cilvēku grupa ar kopīgām profesionālajām vai *cunftes* interesēm.

fundamentālisms (lat.) Galēji reakcionārie strāvājumi dažādās konfesijās, kas noliedz konfesionālo pamattekstu (fundamentu) – Vecās Derības, Evaņģēliju vai Korāna – jebkādu kritiku, apšaubīšanu vai laikmetam piemērotu skaidrošanu.

funkcija (lat.) **1.** *biol., meh.* Kāda orgāna, rīka uzdevums, darbošanās veids. **2.** *polit.* Pakalpojums, dienesta pienākums, uzdevums, darbošanās, kāda noteikta darbības joma valsts pārvaldē, tautsaimniecībā, *partijā*, sabiedriskajā *organizācijā*.

funkcionāls (lat.) Tas, kas attiecas uz darbību, darbošanos (piem., Δ traucējums – darbības traucējums); atkarīgs no darbības, darbības noteikts (piem., Δ nepieciešams līdzeklis), arī iedarbīgs, (piem., Δ institūts pretstatā nefunkcionālam).

funkcionārs (lat. > vāc.) Valsts pārvaldes, *partijas*, arod biedrības vai citas sabiedriskās *organizācijas* atbildīgs darbinieks, noteiktu uzdevumu, pienākumu veicējs.

furors (lat.) Vētraina sajūsma, piekrišana.

garantija (fr.) Galvojums, nodrošinājums.

garants (fr.) Galvotājs, persona, uzņēmums, iestāde vai valsts, kas dod *garantiju* jeb garantē.

genocīds (gr., lat.) Darbība, kas vērsta uz kādas noteiktas (nacionālās, etniskās, rasu vai reliģiskās) cilvēku grupas iznīcināšanu, kas var izpausties attiecīgās ļaužu grupas piederīgo fiziskā iznīcināšanā (piem., ebreju, čigānu, karaīmu fiziska iznīcināšana hitleriskajā Vācijā un tās okupētajās zemēs) vai arī šīs grupas pastāvēšanai nepieciešamo līdzekļu vai apstākļu laupīšanā (piem., kolonistu īstenotā Ziemeļamerikas indiāņu medību un ganību teritoriju sagrābšana, Sibīrijas un Aļaskas ziemeļtautu tradicionālās saimniecības izpostīšana un šo tautu *pašatrazošānās* apturēšana ar naftas un gāzes ieguves masveida izvēršanu viņu apdzīvotajās teritorijās, neradot pienācīgus *adaptācijas* apstākļus). Ar ANO 1948. gada *konvenciju* Δ atzīts par noziegumu pret cilvēci, tomēr par tādu tiek atzīta tikai tiša kādas grupas fiziska iznīcināšana.

geto (it.) **1.** *vēst.* Viduslaiku pilsētās noteikti rajoni, ārpus kuriem nedrīkstēja apmesties zināmas reliģiskas, rases vai

profesionālas iedzīvotāju grupas. Nacionālsociālistiskās Vācijas okupētajās teritorijās tika izveidoti ebreju Δ . **2. pārn. noz.** Pilsētas rajoni, kur mitinās sociāli diskriminēto iedzīvotāju grupas (piem., nēģeru Δ Hārlema vai krievu Δ Braitonbiča Ņujorkā).

giljotīna (fr.) **1.** Ierice galvas nociršanai, ieviesta Francijā 1792. gadā pēc doktora Giljotēna ieteikuma, beidzamā pielietošana nacionālsociālistiskajā Vācijā 20. gs. 40. gados. **2. pārn. noz., sarun.** Procedūra debašu saīsināšanai vai izbeigšanai Anglijas *parlamentā*.

globālisms (lat.) Politisko problēmu aplūkošana pasaules mērogā un kontekstā ar pasaules kundzības pretenzijām, lielvalstu *ģeopolitikas* variants.

globāls (lat. > fr.) **1.** Visu zemeslodi, pasauli aptverošs. **2. pārn. noz.** Vispārējs, visaptverošs.

gulags, GULAG (kr. – Главное управление лагерей) **1.** PSRS Iekšlietu tautas komisariāta, vēlāk ministrijas ieslodzījuma vietu galvenā pārvalde. **2. paplaš., pārn. noz.** PSRS labošanas darba un koncentrācijas noietņu sistēma kopumā, pazīstama ar cietsirdīgām ieslodzīto turēšanas, nodarbināšanas, pazemošanas un iznīcināšanas metodēm.

ģenēze (lat.) Izcelšanās, izcelsme.

ģeopolitika Politiskās domas strāvojums, kas politisko jautājumu risināšanā īpaši uzsver valstu ģeogrāfisko stāvokli.

harisma (gr.) Dievu dāvana – ārkārtēja apdāvinātība.

harismātisks līderis Tāds, kas piekritējos spēj radīt iespaidu, it kā viņš būtu apveltīts ar pārdabiskām spējām, dievišķu labvēlību.

harta (gr., lat.) **1.** Publiski tiesiska vai politiska rakstura pamatprincipus pasludinošs *dokuments*. **2. vēst.** Papirusa, pergamenta vai papīra lapa Senajā Romā, dokuments viduslaikos.

hegemonija (gr.) Noteicoša ietekme, vadišana, valdišana (kāda cilvēku vidē vai attiecībā pret kādu cilvēku grupu).

hierarhija (gr.) **1.** Kāda veseluma daļu izvietojums to pakļautības kārtībā. **2. polit.** Baznīcas, *valsts varas*, pārvaldes iestāžu un amatpersonu pakļautības kārtība.

hipotēze (gr.) Argumentēts pieņēmums par parādību cēloņsakarību.

holokausts, holokosts (gr. > lat. > angl.) **1. rel., vēst.** Rituāla upura pilnīga sadedzināšana. **2. pārn. noz.** Visaptverošs *etnocīds*, kādas tautas pilnīga iznīcināšana (tiek attiecināts uz ebreju iznīcināšanu nacionālsociālistiskajā Vācijā un tās okupētajās zemēs).

humānisms (lat.) **1.** Cilvēka izcilo sabiedrisko vērtību un augsto aicinājumu proklamējošo uzskatu kopums, saskaņā ar kuru katram cilvēkam ir tiesības uz brīvību, laimi, visu savu spēju attīstību. **2. vēst.** Domas strāvojums un sabiedriski politiskā kustība 15.–19. gs. Eiropā, kas tiecās īstenot cilvēka tiesības uz brīvību, laimi, visu spēju uzplaukumu.

hunta (sp.) **1.** Savienību, komiteju, komisiju nosaukums spāņvalodīgajās zemēs. **2. Valsts varu** pretlikumīgā ceļā sagrābušo grupējumu izplatīts nosaukums Latīņamerikas valstīs.

ideja (gr.) **1.** Doma, vispārējs priekšstats par priekšmetu vai parādību. **2.** Kāda garadarba pamatdoma.

identificēt (lat.) Kaut ko par to pašu atzīt, tāpatot, pielīdzināt kaut kam, atpazīt.

identificēties (lat.) Apliecināt vai atzīt savu atbilstību kādai *personai* vai grupai, tāpatoties, piem., identificēties, saņemot naudu bankā, t.i., apliecināt, ka esi tā pati persona, kurai ir tiesības uz šo naudu; identificēties kā policistam, t.i., apliecināt, ka esi policists; identificēties ar darba

ņēmējiem, t.i., apzināties sava stāvokļa un savu interešu kopību ar šo sociālo grupu.

identitāte (lat.) Vienādība, sakritība parametros, tāpatība.

ideoloģija (gr.) Apziņas forma, kas atspoguļo realitāti *interesešu* skatījumā. Δ pauž subjekta priekšstatu par to, vai un cik lielā mērā aplūkojamās parādības īpašības atbilst subjekta interesēm, kādas šīs parādības īpašības subjekta interesēm būtu atbilstošākas un kāds būtu subjekta interesēm visatbilstošākais ceļš uz šo vēlamu parādības kvalitāti.

ideologs (gr.) *Ideoloģijas* paudējs, kādu noteiktu interešu formulētājs un sludinātājs (parasti sabiedrības dzīves jomā).

ignorēšana (lat.) Tīša neievērošana.

imigrācija (lat.) Ieceļošana, pretstats *emigrācijai*.

imigrants (lat.) Ieceļotājs, pretstats *emigrantam*. Ārzemnieks vai *apatrīds*, kas uz ilgstošu laiku vai uz palikšanu ieceļojis kādā valstī.

imperators (lat. – pavēlnieks) *vēst. Monarha* nosaukums dažās valstīs.

imperiālisms (lat.) **1. sarun., paplaš.noz.** Uz svešu *teritoriju* 2 sagrābšanu un pakļaušanu, uz *impēriju* 2 izveidošanu un saglabāšanu vērsta valsts politika. **2. polit., ekon.** *Kapitālisma formācijas* vēsturiskās attīstības likumsakarīgs posms, kam raksturīga augsta *kapitāla* koncentrācija un *centralizācija*, monopolistiskā kapitāla kundzība *ekonomikā* un visā sabiedrības dzīvē, *valsts varas* pakļaušanās monopolkapitāla ietekmei, cīņa par pasaules tirgu pārdalīšanu un pasaules kundzību. **3. vēst.** Starptautiskās politikas vēstures posms, kad pabeigta pasaules sadalīšana kapitālistisko valstu starpā un notiek cīņa par pasaules pārdalīšanu.

impērija (lat.) 1. *vēst.* Monarhiska valsts, kuras galva ir *imperatoris*. 2. *pārņ. noz.* Valsts, kuras valdījumā ir *kolonijas* vai citas paverdzinātas teritorijas.

impīčments (angl.) Dažās valstīs (piem., ASV, Japānā, Lielbritānijā) īpaša procedūra augstāko valsts amatpersonu saukšanai pie atbildības, kas paredz, ka saukšanu pie atbildības un nodošanu tiesai veic *parlamenta* apakšpalāta, bet lietu pēc būtības izskata augšpalāta.

imunitāte (lat.) 1. *biol., med.* Organisma aizsargreakcija, spēja pretoties kādam kaitējumam. 2. *vēst.* Feodāļa privilēģija sava valdījuma teritorijā patstāvīgi veikt kādas *valsts varas* (piem., tiesas, policijas) *funkcijas* bez centrālās valsts varas iejaukšanās. 3. *dipl.* *Diplomātu*, viņu īpašuma, mitņu un dienesta telpu neaizskaramība *akreditācijas* valstī (noteikta ar 1961. gada Konvenciju, starptautisko attiecību paražām un valstu tiesībām), sk. *eksteritorialitāte*. 4. *polit.* Starptautisko tiesību norma, saskaņā ar kuru pret valsti vai tās orgāniem nevar celt prasību citas valsts tiesā un attiecībā pret citas valsts īpašumu nedrīkst lietot vardarbību (sk. *suverenitāte*). 5. *polit., jurid.* Valsts likumdošanā noteikta *deputātu* vai citu augstāko valsts amatpersonu (piem., valsts galvas) neaizskaramība pret aizturēšanu, kratišanu, *arestu*, tiesāšanu vai soda izciešanu u.c. bez *parlamenta* piekrišanas.

inaugurācija (gr., lat.) Valsts galvas vai citas augstākās amatpersonas amatā stāšanās svinīga procedūra.

indiference (lat.) 1. Vienaldzība. 2. Vienāda izturēšanās pret pretrunā nonākušajām pusēm, nenosveroties nevienai par labu.

independentisms (lat.) 1. *polit.* Neatkarības prasīšana un aizstāvēšana. 2. *rel.* Kustība par reliģiskās kopas neatkarību no baznīcas augstākajiem pārvaldes institūtiem un amatpersonām.

individuālisms (lat.) 1. Paša *interese* īstenošana, nerēķinoties ar sabiedrības interesēm. 2. *polit.* Uzskats, ka

indivīds ir izšķirošais spēks tautsaimniecībā un valstī.
3. filoz. Individa nozīmīguma uzsvēršana sabiedriskās dzīves kopsakarībās, atsevišķa cilvēka vai atsevišķu grupu izvirzīšana augstāk par sabiedrības kopumu.

inflācija (lat.) Maksāšanas līdzekļu vērtības samazināšanās un preču cenu celšanās, kas notiek papirnaudas pārmerīgas *emitēšanas* naudas vērtības spontānas krišanās vai arī preču cenu kāpuma dēļ.

inflācijas spirāle (lat.) Pašietekmējošs process, kad cenu pieaugums izraisa algu pieaugumu, bet tas savukārt dod pamatu tālākam cenu pieaugumam. Parasti patēriņa priekšmetu cenu kāpums kaut nedaudz apsteidz algu pieaugumu, kā rezultātā notiek algotā darba ņēmēju relatīva grimšana nabadzībā, viņu ienākumu līmeņa samazināšanās attiecībā pret uzņēmēju ienākumu līmeni. Turklāt Δ pasliktina to sabiedrības daļu *sociālo stāvokli*, kuru darbaspēks vai ražojumi dotajā situācijā ir mazāk pieprasīti.

informācija (lat.) Ziņa cilvēku izturēšanās un rīcības ietekmēšanai. Δ tiek sniegta, lai ietekmētu citu cilvēku uzvedību, Δ tiek vākta, lai pareizāk noteiktu savu rīcību.

infrastruktūra (lat.) Sabiedrības vai kādas tās nozares vai teritoriālās daļas funkcionēšanu apkalpojoša apakšsistēma vai to kopums (piem., satiksmes un sakaru tīkls, veselības aizsardzības iestāžu tīkls, kultūras un izglītības iestāžu tīkls attiecībā pret sabiedrību kopumā ir tās Δ).

iniciatīva (lat. > fr.) **1.** Pirmais solis, sākums kādā lietā. **2.** Uzņēmība. **3.** Vadoša loma kādā darbībā.

incidents (lat.) Starpgadījums, nepatīkams notikums, sabiedriskās kārtības vai likuma pārkāpums, piem., robežincidents, satiksmes incidents.

inkorporācija (lat.) Iekļaušana (parasti kāda zemesīpašuma, uzņēmuma pievienošana citam, valsts teritorijas daļas vai visas valsts iekļaušana citas valsts sastāvā,

piem., Latvijas, Lietuvas un Igaunijas Δ PSRS sastāvā 1940. gadā).

inkriminēšana (lat.) Vainošana nozieguma izdarīšanā, apsūdzēšana noziegumā, apsūdzības celšana (kādam) nozieguma izdarīšanā.

inkvizīcija (lat.) **1.** *vēst.* Tiesas un policejiska iestāde katoļu baznīcā cīņai ar *ķecerību* 13.–19. gadsimtā. Tiesas sēdes noturēja slēgtas, arī aizmuguriski, tiesājamajam klāt neesot. Pirmstiesas un tiesas izmeklēšanā lietoja spīdzināšanu, bet par svarīgāko pierādījumu uzskatīja vienalga kādā ceļā iegūto apsūdzētā atzišanos. Izplatīts sodīšanas veids bija sadedzināšana uz sārta. **2.** *pārn. noz.* Mocišana, mokoša vai pazemojoša pratināšana, arī aizmuguriska tiesāšana.

insinuācija (lat.) Apmelojums, ļaunprātīgs izdomājums.

inspirācija (lat.) **1.** Iedvesmošana. **2.** Pamudināšana, pierunāšana.

institūcijas (lat.) **1.** *vēst.* Elementāro civiltiesību mācību grāmatas Senajā Romā. **2.** Iestādes, iestādījumi.

institucionālisms (lat.) *polit.* *Politikas zinātnes* strāvums, kas politikā saskata vienīgi varas iestāžu un *organizāciju* attiecības, nesaskatot aiz tām reālā cilvēka un cilvēku grupu *intereses* un attiecības.

institucionalizācija (lat.) **1.** Cilvēku kopu vai attiecību organizatoriska noformēšana (piem., kādu uzskatu piekriktēju apvienošanās *partijā*, milētāju stāšanās laulībā). **2.** Uzvedības normu oficiāla pasludināšana par vispārobligātām (piem., kādas paražas pārvēršana par likuma normu).

institūts, politiskais Cilvēku pašdarbīga (brīvprātīga) vai uzspiesta vienošanās par sabiedriskās uzvedības kārtību. Δ tiek veidots, lai nostiprinātu cilvēku savstarpējās attiecības, padarot tās par stabilām un prognozējamām. Δ

iedalāmi divos pamatveidos: *organizācijās*, kas nosaka tajās apvienoto cilvēku rīcību, savstarpēju pakļautību un atbildību (valsts ar tās pārvaldes institūtiem un dažādas sabiedriskās organizācijas), un uzvedības normās, kas nosaka sabiedriskās uzvedības un izturēšanās kārtību un veidu (tiesības un morāle).

integrācija (lat.) **1.** Daļu apvienošanās vienā veselā vienībā savstarpējas papildināšanās rezultātā (piem., zinātnes nozaru Δ , valodu Δ , dialektu Δ). **2.** *polit., ekon.* Ražošanas nozaru, saimniecisko teritoriju, valstu tuvināšanās ar tieksmi saplūst vienotā veselā savstarpējās mijiedarbības un papildināšanas rezultātā. **3.** *polit., sociol.* Relatīvi patstāvīgu *personu, sociālo grupu, etnisko grupu, šķiru* saliedēšanās uz kopēju mērķu un *interesu* bāzes.

interese (lat.) **1.** Uzmanība, pievilcība, līdzdalība. **2.** Svarīgums, nozīmīgums. **3.** Labums, izdevīgums, ieguvums. **4.** Uzmanības pievēršana kaut kam (svarīgam, nozīmīgam, izdevīgam). **5.** Motivēta vajadzība, izpratne par pretrunu starp esošo un labākai eksistencei trūkstošo, vēlamu, uz ko vēršama subjekta darbība. Piem., mācīties, lai iegūtu trūkstošās zināšanas.

interesu grupa (lat. + ģerm. > it. > fr.) Cilvēku kopums, kas apzinās savas ekonomiskās, sociālās vai politiskās *intereses*, kas, savstarpēji mijiedarbojoties dažādās aktivitātēs, tiecas īstenot savas grupas intereses sabiedrībā. Δ ir svarīgs posms *sociālās grupas* attīstībā par aktīvu un mērķtiecīgu politikas dalībnieci – *politikas subjektu*.

internacionālisms (lat. > fr.) Politisko un teorētisko uzskatu sistēma, kas iestājas par *nāciju* līdztiesību, attīstību, savstarpēju sadarbību un bagātināšanos. Saskaņā ar Δ teoriju: jo attīstītākas ir nācijas, jo pilnīgāk tās nodrošina pašas savu eksistenci un piedalās savstarpējas bagātināšanas procesā.

internacionāls (lat.) **1.** *Nācijas* savienošs, tāds, kas pauž nāciju sadarbību. **2.** Starptautisks.

intervence, intervencija (lat.) 1. Iejaukšanās. 2. *polit.* Vienas vai vairāku valstu iejaukšanās (militāra, ekonomiska, diplomātiska, ideoloģiska, informatīva) citas valsts iekšējās lietās. Aizliegta ar Apvienoto Nāciju Organizācijas Statūtiem. 3. *ekon.* Valsts iejaukšanās savas zemes naudas un preču apgrozībā, lai ietekmētu preču cenas un *valūtas* kursu.

intervents (lat.) *Intervences* dalībnieks.

intervēt (lat. > fr.) Iztaujāt.

intervija (lat. > fr.) Kādas personas iztaujāšana. Īpaši bieži pielietota žurnālistikā, arī kā viena no materiāla vākšanas metodēm politoloģiskos, socioloģiskos, ekonomiskos un vēsturiskos pētījumos.

invāzija (lat.) *polit.* Iebrukums cita teritorijā.

izolācija (lat. > it. > fr.) Nošķiršana, nodalīšana, nožogšana, noslēgšana.

izolacionisms (lat. > ital. > fr.) 1. *polit.* Nostāja politikā, kas prasa atturēties no iejaukšanās vai līdzdalības ārvalstīs notiekošajos politiskajos procesos. 2. Izvairīšanās no saskarsmes ar ārpasauli.

izpildvara *Valsts varas* apakšsistēma, kas veic sabiedrības operatīvo pārvaldīšanu. *Demokrātiskā* iekārtā atbilstoši *valsts varas* dališanas koncepcijai Δ darbojas patstāvīgi, bet *likumdevējvaras* izdoto normu (likumu) ietvaros. Reālajā politikā izpildvara nepārtraukti konkurē ar likumdevējvaru un *tiesu varu* par prioritāti. *Autoritārajās* un *totalitārajās* iekārtās pakļauj sev pārējās varas. Arī *demokrātijas* apstākļos Δ pastāvīgi, ik dienas ietekmējot sabiedriskos procesus, praktiski dominē pār abām pārējām varām. Δ institūti ir valdība un tai pakārtotas pārvaldes iestādes, valsts *prezidents* prezidentālajās republikās un prokuratūra valstīs, kur tā nav pakārtota tiesai.

izturēšanās, politiskā Apzināta pasīva vai aktīva indivīdu, grupu vai *institūtu* attieksme pret pastāvošo sabiedrības

pārvaldīšanas sistēmu vai atsevišķiem tās elementiem. Δ izpaužas garīgajā ievirzē (emocionālā un intelektuālā uztvere, domas, spriedumi, pārliecība, nostāja) vai rīcības aktos (publiskās uzstāšanās un programmatiski paziņojumi, balsošana vai atturēšanās no tās, *protesti, lobisms*, organizatoriskā darbība, *politiskas akcijas* utt.). Δ atkarīga no *politikas* dalībnieka *politiskās kultūras*, viņa sabiedriskās eksistences apdraudētības pakāpes, pastāvošā politikas īstenošanas veida – *politiskā režīma*.

jūdaisms (ebr. > gr. > lat.) Pati senākā no četrām pasaulē izplatītākajām *relīģijām*, radās 1. gt. p.m.ē. Palestīnā; pielūdz vienoto dievu Jahve, pamatteksti ir Vecā Derība (Tora) un Talmuds (uzvedības normu krājums).

jurisdikcija (lat.) Tiesas vai administrācijas pilnvaru loks konkrēto jautājumu tiesiskai izlemšanai, t.sk. sankciju lietošanai.

justīcija (lat.– taisnīgums) **1.** Tiesību sargāšana **2.** Tiesvedība. **3.** Tiesību sargājošo iestāžu sistēma.

kabinets (fr.) vai **ministru kabinets** Valsts *izpildvaras* augstākā orgāna – valdības nosaukums daudzās valstīs.

kadastrs (gr.) Ziņu sistematizēts kopums (saraksts), ko periodiski atjaunina un papildina ar attiecīga objekta regulāras novērošanas datu ierakstiem (piem., nodokļu Δ – ar nodokļiem apliekamo iedzīvotāju saraksts, zemes Δ – zemes īpašumu saraksts pēc to kvalitātes, vērtības un lietošanas, mežu Δ).

kadri (lat. > fr.) **1.** Aktīvajā dienestā esošie profesionāli apmācītie karavīri. **2.** *Organizāciju*, iestāžu un uzņēmumu kvalificēto darbinieku pamatsastāvs.

kampaņa (fr.) **1.** *vēst.* Karagājiens. **2.** *milit.* Karadarbības posms, kā rezultātā tiek sasniegts kāds kara gaitu būtiski ietekmējošs rezultāts. **3.** *pārn. noz.* Pasākumu sistēma kāda svarīga uzdevuma izpildei (piem., vēlēšanu Δ, privatizācijas Δ).

kapitālisms (lat.) Sabiedriska iekārta, kur valda preču tirgus attiecības un kas balstās uz ražošanas līdzekļu privātipašumu. Pastāvot cilvēka personiskai neatkarībai, kapitalistiskajā ražošanā cilvēkus saista galvenokārt mantiskā atkarība. Δ pamatpretruna ir pretruna starp visu sabiedrību aptverošās ražošanas sabiedrisko raksturu un tās rezultātu piesavināšanās privātipašniecisko formu. Šīs pretrunas risināšana Δ ar sabiedriskās pārvaldīšanas līdzekļiem ir *sociālisma* elementi.

kapitālists (lat. > vāc.) *Kapitāla* īpašnieks vai līdzīpašnieks, kura ienākumu galvenā daļa nāk no kapitāla izmantošanas neatkarīgi no viņa personiskas līdzdalības ražošanā.

kapitāls (lat.) **1.** Vērtība, kura tās īpašniekam nes ienākumus no algotā darba darītāju radītās virsvērtības piesavināšanās. **2.** *ekon.* Visas ražošanā iesaistītās vērtības, izņemot pašu darbaspēku. **3.** *paplaš.* Jebkura vērtība, kas nes ienākumus tās īpašniekam.

kapitulācija (lat.) **1.** Bruņoto spēku pretošanās izbeigšana, savas sakāves atzišana, militāro celtņu un īpašuma nodošana pretiniekam un karavīru padošanās gūstā. **2.** *pārn.* Bezierunu un beznosacījumu padošanās.

karš Vardarbīga cīņa starp valstīm vai vienas valsts tautām vai politiskiem grupējumiem; civilizētajā sabiedrībā īpaši smags ārkārtējs stāvoklis, kad cilvēku masveida nonāvēšana ir ne vien atļauta, bet kļūst par uzdevumu. Karotāju mērķis ir panākt, lai pretinieks vairs nespētu aizstāvēties un tāpēc savas izdzīvošanas vārdā pieņemtu uzvarētāja piedāvātus turpmākās rīcības noteikumus. Karošana ir iekšpolitikas un ārpolitikas turpināšana ar specifiskiem vardarbīgiem līdzekļiem. Pēc dažādiem kritērijiem izšķir taisnīgus (morāliski un juridiski attaisnojamus) Δ un netaisnīgus Δ , *agresijas*, aizstāvēšanās Δ un atbrīvošanās Δ .

kasācija (lat.) **1.** Tiesas lēmuma vai sprieduma atcelšana augstākas instances tiesā likumu vai tiesvedības normu neievērošanas dēļ. **2.** Vēlēšanu rezultātu atzišana par ne-

derīgiem, ja vēlēšanu gaitā tika pārkāpta *konstitūcija* vai vēlēšanu likums.

klerikālisms (gr. > lat. > fr.) Politisks strāvojums, kas tiecas uz baznīcas un garīdzniecības vadošās lomas iegūšanu (resp. saglabāšanu) valsts pārvaldīšanā un sabiedrības garīgajā dzīvē.

klerikāls (gr. > lat.) 1. Garīdzniecībai piederīgs. 2. *Klerikālisma* piekritējs.

klerks (angl.) Kalpotājs.

klērs (gr.) *rel.* 1. Kristīgajā baznīcā priesteru un baznīcas kalpotāju kopums. 2. *paplaš.* Garīdzniecība.

kliķe (fr.) No kādas lielākas cilvēku kopības atdalījies un iekšēji sakļāvies grupējums savu egoistisku nolūku īstenošanai vai sava pārākuma pār citiem demonstrēšanai.

kolaboracionisms (lat. > fr.) Nodevīga sadarbība ar *okupācijas* varas iestādēm.

kolaboracionists (lat. > fr.) Persona, kas apzināti nodarbojas ar *kolaboracionismu* vai atbalsta to.

kolaborants (lat. > fr.) Persona, kas piekropj *kolaboracionismu*, iespējams, arī piespiedu kārtā.

koleģiāli (lat.) 1. Uz līdztiesības pamatiem vienojoties savā starpā, sk. *kolēģija* 2. 2. *paplaš.* Biedriski.

koleģialitāte (lat. > vāc.) 1. Vadības forma, kad vadītājs ir nevis viena persona, bet pilnvarotu personu grupa jeb *kolēģija* 2, kas izlemj jautājumus uz vienošanās pamata, neuzsverot kāda dalībnieka pārākumu pār citiem. 2. Izturēšanās īpašība, kam raksturīga *koleģiāla* 2 attieksme pret partneriem.

kolēģija (lat. > kr.) 1. *vēst.* Senajā Romā – personu grupa, kas pārzināja noteiktu pārvaldes nozari. 2. Līdztiesīgu

dalībnieku ciešas sadarbības kopa, piem., advokātu Δ . **3. pol.** Vadoša iestāde, kas izlemj jautājumus, līdztiesīgajiem vadītājiem savstarpēji vienojoties.

kolektīvisms (lat. > vāc. > kr.) **1.** *Kolektīvam* raksturīgās īpašības cilvēku attiecībās vai attieksmēs. **2.** Rūpes par kopīgām *interesēm*, savstarpējs atbalsts un palīdzība.

kolektīvs (lat.) Cilvēku brīvprātīgi organizējusies pašpārvaldoša apvienība savu interešu īstenošanai, ko saista ne vien funkcionālie, bet arī vai pat pārsvarā personiskie sakari un attiecības dalībnieku starpā, kas arī nosaka Δ darbības efektivitāti.

kolhozs (kr.) Valsts noteikta parauga lauksaimniecības vai zvejniecības ražošanas *kooperatīvs*, ko lielākoties piespiežu kārtā ieviesa Padomju Savienībā, likvidējot sikražošanu, kā arī citas ražotājkooperācijas formas. Viens no lielākajiem Δ trūkumiem bija iniciatīvas un ieinteresētības nomākšana ar valsts administrēšanu.

koloniālisms (lat. > fr.) Uz *koloniju* 2 ieguvī un izmantošanu vērsta politika.

kolonija (lat.) **1.** Apmetne, apmešanās zeme. **2.** Kādas valsts iegūta sveša teritorija, ko pārvalda īpašnieces valsts no centra ieceltā *administrācija*. **3.** Cittautiešu vienkopus apmešanās svešā pilsētā vai zemē.

kolonists (lat. > fr.) *Kolonijas* 3 iemitnieks.

kolonizācija (lat. > fr.) **1.** Neapdzīvoto vai neizmantojamo teritoriju saimnieciska apgūšana. **2.** Svešu zemju pakļaušana.

kolonizators (lat. > fr.) *Kolonizācijas* 2 procesa aktīvs dalībnieks.

komisārs (lat.) **1.** Ar īpašām pilnvarām apveltīta amatpersona (piem., ANO Δ cilvēktiesību jautājumos, valsts Δ). **2.** Policijas virsnieka dienesta pakāpe dažās valstīs. **3.** *vēst.* Amatpersonas pienākumu pagaidu izpildītājs.

kompradori, kompradorburžuāzija (sp.) *Koloniju 2* un mazattistito zemju uzņēmēji, kas uzstājas kā vidutāji starp nacionālo tirgu un ārzemju lielkapitālu.

kompromitēt (fr.) Apkaunot, graut uzticēšanos kādam.

kompromiss (lat.) Izlīgums savstarpējas piekāpšanās ceļā.

komūna (fr.) **1.** *vēst.* Pašpārvaldes tiesības no feodāļa ieguvusi kopiena viduslaiku Rietumeiropā. **2.** Zemākā administratīvi teritoriālā vienība daudzās valstīs.

komunāls (fr.) Vietējai pašvaldībai piederošs (piem., Δ dzīvokļu fonds, Δ skola), attiecas uz pašvaldību (piem., Δ politika) vai ir tās *kompetencē 1* (piem., apdzīvotās vietas ielu saimniecība).

komunisms (fr.) Iedomāta bezšķiru sabiedriskā iekārta, kas balstās uz ražošanas līdzekļu sabiedrisku kopīpašumu un neatkarīgi no sabiedrības locekļu mantiskas vai darba līdzdalības ražošanā nodrošina katram vienlīdzīgas (sk. *egalitārisms*) pašrealizācijas iespējas – augsti efektīvas sabiedriskās ražošanas pakāpē – pēc viņa vajadzībām (pārpilnības Δ) vai trūcīgas ražošanas gadījumā – nolīdzinot visu sabiedrības locekļu materiālo stāvokli (askētiskais Δ).

komunitārisms (lat.) Kopienas kā būtiskākās sabiedrības struktūras un sabiedrisko attiecību elementa un kopīpašuma kā galvenās ipašuma formas atzišana.

konceptija (lat.) Kādas parādības izpratnes un skaidrošanas kopsavilkums, kādas darbības pamatjēgas izklāsts.

konfederācija (lat.) **1.** Apvienība, savienība, kuras dalībnieki saglabā savu patstāvību un lēmumu neatkarību. **2.** Valstu apvienība, kuras dalībvalstis saglabā savu *suverenitāti 1*, savus patstāvīgus *valsts varas* institūtus, tiesu sistēmu un likumdošanu. Δ kopējās vadības *institūcijas* veidojas uz līdztiesīgas līdzdalības pamatiem ar vienīgi koordinācijas pilnvarām. Strīdi Δ dalībvalstu starpā tiek regulēti uz starptautisko tiesību pamata.

konfesija (lat.). 1. Ticības apliecinājums. 2. Reliģiskās ticības virziens ar savu mācību un rituālu. 3. Piederība pie kāda reliģiskās ticības virziena.

konfiskācija (lat.) 1. Īpašuma bezatlīdzības piespiedu atsavināšana valsts kases – *fiska* labā, ieskaitīšana valsts īpašumā. 2. *pārn.noz.* Bezatlīdzības piespiedu atņemšana.

konflikts (lat.) *Interesešu*, uzskatu vai spēku sadursme.

konflikts, personības politiskais Apzināts kādu indivīda *interesešu* pretstats sabiedrības politisko struktūru (sabiedrības kopumā, *sociālo grupu*, politisko *institūtu*) interesēm sabiedrības *pārvaldīšanas* jomā. Δ liek cilvēkam gan skaidrāk apzināties savu individualitāti, gan arī meklēt sabiedrotos un sadarbības formas ar viņiem, lai īstenotu savas intereses ciņā ar politiskiem pretiniekiem, kuri ir par viņu spēcīgāki. Tā sekmē cilvēka individuālās un sabiedriskās *politiskās apziņas* attīstību.

konfliktsituācija Sabiedrībā izveidojies stāvoklis, kur no subjektu gribas neatkarīgi apstākļi veicina viņu pretrunu saasināšanos, viņu *interesešu* savstarpēju nesavienojamību (*antagonismu*) un vedina partnerus uz sadursmi. Δ var izzust gan objektīvi, t.i., mainoties objektīvajiem subjektu eksistences apstākļiem, gan subjektīvi, t.i., antagonismā nonākušajiem subjektiem konstatējot, ka bez viņu savstarpēji izslēdzošajām interesēm (*konflikta* priekšmeta) pastāv kādas par tām augstākas, viņu eksistencei svarīgākas un tāpēc viņus vienojošas intereses un, lai tās īstenotu, *konflikts* jāapslāpē, kaut vai apzināti atsakoties no tā risināšanas (piem., vienojoties nerevidēt Otrā pasaules kara rezultātā izveidojušās valstu robežas Eiropā). Δ var pārāugt arī konfliktā un tajā atrisināties, vienam vai abiem dalībniekiem zaudējot.

konformisms (lat.) Pielāgošanās, pasīva pakļaušanās šiem uzskatiem vai kārtībai, patstāvīgas nostājas trūkums.

konformists (lat.) 1. Persona, kurai piemīt *konformisms*. 2. *rel.,polit.* Valsts anglikāņu baznīcas piekritējs Anglijā.

konfrontācija (fr.) Spēku, *interesešu* vai uzskatu sadursme, pretnostatišana, cīņa.

konjunktūra (lat.) Apstākļu pārejoša sagadišanās, izveidojies lietu stāvoklis.

konjunktūrists (lat.) Tāds, kurš prot un mēdz izmantot *konjunktūru* savos savtīgos nolūkos, būdams uzticīgs vienīgi pašlabumam, viegli atteikdamies no paša deklarētajiem *principiem* un dotajiem solījumiem.

konkurence (lat.) **1.** Sāncensība, sacensība kādu labumu, labāku rezultātu vai priekšrocību dēļ. **2.** *ekon.* Cīņa par lielākas peļņas ieguves iespējām, atņemot tās sāncensiem.

konsenss (lat.) **1.** Vienprātība. **2.** Lēmuma pieņemšana bez balsošanas procedūras, bet vienīgi pamatojoties uz to, ka netika formāli izteikti iebildumi (izplatīts starptautiskajās attiecībās, uzņēmēju sarunās u.c.).

konservatīvisms (lat. > fr.) **1.** Tieksme saglabāt bez izmaiņām visu esošo, neuzticēšanās un pretošanās jauninājumiem. **2.** *polit.* Politiskās domas strāvojums un politiskā kustība, kas aizstāv vēsturiski izveidojušās valsts un sabiedriskās dzīves formas pret jauninājumiem, balstās uz tradicionālām vērtībām, tādām kā ģimene, *relīģija*, *nācija*, paklausība varai, un piesardzīgi vai negatīvi izturas pret brīvības un vienlīdzības idejām.

konservators (lat. > fr.) *Konservatīvisma* 1 un 2 piekritējs.

konsolidācija (lat.) Saliedēšana.

konspirācija (lat.) **1.** Slepenība. **2.** Savērnieciskums.

konstitūcija (lat.) **1.** Uzbūve **2.** Valsts pamatlikums, kas nosaka *valsts* un *valsts varas* iestāžu uzbūvi un tiesību svarīgākās normas, pēc kurām veidojama visa valsts tiesību sistēma. Δ ir valsts augstākais likums, un jebkura tiesību norma vai akts, kas ir pretrunā ar Δ, zaudē juridisku spēku.

konstitucionālisms (lat.) 1. Valdišanas forma, kur *monarha* pilnvaras ir ar *konstitūciju* 2 ierobežotas. 2. Politiskās domas strāvojums vai politiska kustība, kas atbalsta *konstitūciju* 2.

kontrasignācija (lat.) *polit.* Līdzparaksts, ar ko valdības galva vai attiecīgas nozares ministrs apliecina valsts galvas parakstu, uzņemdamies atbildību par parakstāmā *dokumenta* saturu. Tiek praktizēta valstīs, kur *prezidents* vai *monarhs* nav personiski politiski atbildīgs, piem., Latvijā, Lielbritānijā.

kontribūcija (lat.) Nodeva, ko karā uzvarējusi puse liek maksāt uzvarētajai valstij vai ieņemtās teritorijas iedzīvotājiem. Δ ir sava veida kara laupījums.

konvencija (lat.) 1. Vienošanās, līgums. 2. *polit.* Vairāku valstu vienošanās par kaut kādu *principu* vai rīcības normu ievērošanu. Pēc šāda līguma parakstīšanas attiecīgās normas automātiski kļūst par parakstijušās valsts iekšējo tiesību normām, bet, ja tās atrodas pretrunā ar līdz šim valstī pastāvējušām normām, tad pēdējās tiek atceltas.

konvencionāls (lat. > fr.) 1. *Konvencijai* 2 atbilstošs (piem., Δ ieroči). 2. *pašlaš., pārn. noz.* Parastais, ierastais, *tradicionālais*.

konverģence (lat.) Savstarpēja tuvināšanās, līdzīgu īpašību iegūšana.

konversija (lat.) *ekon.* 1. Kādas valsts naudas zīmju apmaiņa pret citas valsts naudu. 2. Agrāk izlaisto valsts aizņēmuma obligāciju apmaiņa pret jaunajām, izmainot to dzēšanas noteikumus. 3. Militāro produkciju ražojošo nozaru un uzņēmumu pārslēgšana uz civilās produkcijas ražošanu, vai otrādi.

kooperācija (lat.) Sadarbība, kopdarbība.

kooperatīvs (lat.) Saimniecisks (krājaizdevu, tirdznieciskais, pakalpojumu vai ražošanas) uzņēmums, kas pieder

tā biedriem – fiziskajām vai juridiskajām personām –, ar kuru ieguldījumiem (pajām) tā pamatkapitāls ticis nodibināts un papildināts. Δ pārvaldes augstākais orgāns ir paju biedru pilnsapulce.

korporācija (lat. > fr.) Apvienība, organizācija, juridiskā persona.

korporatīvisms (lat. > it. > fr.) **1.** Politiska iekārta, kur visi iedzīvotāji iedalīti dažādās organizētās apvienībās, atrodas to vispusējā kontrolē un stājas attiecībās ar *valsts varu* un savā starpā galvenokārt ar šo apvienību starpniecību. *Totalitārisma* paveids, raksturīgs *fašismam*. **2.** Politiskās domas virziens un politiskā kustība, kas tiecas nodibināt vai saglabāt Δ *I*. **3.** Savas organizācijas atbalstīšana pat uz citu interešu rēķina, savas organizācijas vai kopas interešu likšana pirmajā vietā.

corpuss, diplomātiskais Sk. *diplomātiskais corpuss*.

korupcija (lat.– bojāšana) Amatpersonu kopuma vai atsevišķu amatpersonu apzināta savu uzdevumu nepareiza pildīšana savtīgos nolūkos, politiskās interesēs, kā arī personisko sakaru, baiļu, slinkuma vai citu iemeslu dēļ, kā rezultātā viņi nonāk ietekmējamā stāvoklī un atkarībā no uzņēmumu, finanšu vai citādiem grupējumiem, ar ko tiek apdraudēta amatpersonas spēja ievērot savā dienesta darbībā valsts intereses.

kosmopolitisms (gr.) **1.** Uzskats, ka cilvēks pieder visai pasaulei, nevis kādai atsevišķai tautai vai valstij. **2.** Rīcības veids, atbilstošs Δ *I*, vienaldzība pret atsevišķu tautu, *nāciju* un valstu īpatnībām un *interesēm*.

kosmopolīts (gr.) Persona, kas spriež un rīkojas *kosmopolītiski*.

Kristāla nakts vēst. Nacionālsociālistiskajā Vācijā 1938. g. 9. novembra naktī hitleriešu sarīkotais masveida ebreju grautiņš.

kritērijs (gr. > lat.) **1.** Kvalitātes pazīme. **2.** Atšķirības rādītājs, mērogs, piem., latviešu valodas prasme var būt Δ iedzīvotāja attieksmei pret latviešu kultūru, ienākumu lielums uz vienu ģimenes locekli – pārticības Δ .

krīze (gr.) **1.** Izšķirošs pavērsiens, sarežģīts vai bistams stāvoklis, kas prasa izšķirošu lēmumu. **2.** Kādas sistēmas nekontrolējams (paš)sairums.

krīze, ekonomiskā (gr.) Tirgus *ekonomikas* spontāno svārstību rezultātā iestājusies preču un pakalpojumu relatīva (attiecībā pret maksāspējīgu pieprasījumu) pārprodukcija, kas izpaužas kā tirgus strauja sašaurināšanās, kam seko kreditu masveida neatmaksāšana, ražošanas un maksas pakalpojumu samazināšanās, daudzu uzņēmumu *bankrots* un *bezdarba* pieaugums, kas kopumā noved pie valsts vai *reģiona* tautsaimniecības nekontrolējama sairuma, izraisa iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanos, viņu neapmierinātību ar pastāvošo sabiedrības *pārvaldīšanas* sistēmu, kas noved pie politisko pretrunu saasināšanās jautājumā, kurām *sociālajām grupām* jānes Δ izraisīto grūtību galvenā nasta, un var izraisīt *politisko krīzi*.

krīze, politiskā Nekontrolējams *politisko attiecību* sairums. Tās spilgtākā pazīme ir *valsts varas leģitimitātes* zudums: pilsoņi uz valsts varu nepaļaujas, netic, ka tā veic taisnīgu, sabiedrību stiprinošu darbību, tāpēc neuzskata valsts varas rīkojumus par sev saistošiem un nepaļaujas tiem. Δ sabiedrībā var izcelties gan iekšēju, gan ārēju faktoru ietekmē, bet tās pamatā ir politiskās varas nespēja ar pārvaldīšanas līdzekļiem nodrošināt, lai sabiedrības pretrunas risinātos pilsoņiem pieņemamā veidā.

krīze, starptautiskā Stāvoklis, kur līdz šim pastāvējusi *starptautisko attiecību* sistēma sairst, visas vai svarīgākās līdzšinējās starptautiskās attiecības pārstāj funkcionēt, starptautisko attiecību partneri vairs nerīkojas atbilstoši ierastajām normām, to rīcība kļūst neprognozējama, starptautiskajās attiecībās valda nedrošība, nenoteiktība, sav-

starpējā neuzticēšanās, tāpēc vērojama neadekvāti saasināta reakcija uz starptautiskiem notikumiem, biežāk tiek uzsāktas riskantas *akcijas*, pastāv pēkšņa un neparedzama *konflikta* briesmas.

ksenofilija (gr.) Mīlestība pret svešiniekiem, sveštautietiešiem, viņu paražu cildināšana un pārākuma atzišana.

ksenofobija (gr.) Bailes no svešiniekiem, sveštautiešu nišana.

kultūra, politiskā 1. Visu garīgo, organizatorisko un materiālo vērtību kopums, ko cilvēce radījusi, lai optimizētu sabiedrības *pārvaldīšanu*. **2.** Cilvēces ΔI un sabiedrības sociālās pieredzes daļa, ko apguvis un sabiedrības pārvaldīšanā lieto aplūkojamais politikas dalībnieks – *persona, sociālā grupa* vai tauta.

kuluāri (fr.) **1.** Gaiteni, telpas *parlamentā*, valdības ēkās, kocertzālēs un teātros, domātas atpūtai un domu apmaiņai sēžu vai izrāžu starpbrīžos, neformālām sarunām un žurnālistu darbam. **2.** *pār. noz., polit.* Aizkulišu politisko sarunu un slēpta spiediena uz *deputātiem* un valsts amatpersonām apzīmēšanai lietots termins, sk. *lobijs*.

kustība, politiska Skaitliski nenoteikta cilvēku kopība, ko vieno kādas politiskās *intereses*, politiskā mērķa apziņa un uz šā mērķa sasniegšanu vērsta rīcība. Δ tiecas paplašināt savu piekritēju skaitu un konsolidēt viņus politiskajam spiedienam uz citādi orientētiem politiskajiem spēkiem, *valsts varu* vai nevalstiskām politiskajām struktūrām. Δ savā tapšanā un pastāvēšanā iziet vairākus posmus: 1) kopīgo interešu noskaidrošana; 2) mērķu un to sasniegšanas līdzekļu izvēle (programmas sastādīšana); 3) *ideju* propagandēšana un piekritēju loka paplašināšana; 4) politiska rīcība mērķu sasniegšanai (tiešā darbība); 5) darbības izbeigšana vai pārorientēšanās uz citiem mērķiem. Δ izšķir 1) pēc to attieksmes pret pastāvošo sabiedrisko iekārtu; 2) pēc sociālās bāzes; 3) pēc organizētības pakāpes; 4) pēc rīcības metodēm.

legalitāte (lat. > fr.) Atbilstība likumam.

legāls (lat. > fr.) Likumīgs.

legitimitāte (lat.) Politiskās varas taisnīguma un caur to likumīguma atzišana kādu iedzīvotāju grupu vai cilvēku apziņā.

legislatīvs (lat.) Uz likumdošanu kā valsts un tautas *funkciju* attiecīgs, piem., Δ vara ir *likumdevējvara*.

legislatūra (lat.) **1.** Ievēlētās pārstāvnieciskās institūcijas (*parlamenta* u.tml.) vai vēlētās amatpersonas (*prezidenta* u.tml.) pilnvaru laiks. **2.** Likumdevēju institūtu kopums dažās valstīs.

legitimācija (lat.) Procedūra, ar kuru tiek pasludināta vai pierādīta kāda *akta 1*, iestādes vai amatpersonas likumīgais raksturs, resp., stāvoklis.

liberālisms (lat. > fr.) **1.** Politiskās domas strāvojums, kas atzīst par svarīgākām vērtībām cilvēka brīvību un neatkarību, *valsts varas institūtu* izveidi vēlēšanu ceļā, to mināmlu iejaukšanos pilsoņu dzīvē un stingru likumu ievērošanu. Δ istenošana nozīmē sociāli spēcīgāko sabiedrības locekļu faktisko priekšrocību atzišanu. **2.** *pārn. noz.* Brīvdomāšana. **3.** Tas pats, kas *liberalitāte*.

liberalitāte (lat. > fr.) Otrā cilvēka brīvības un patstāvības cienīšana, iecietīga izturēšanās pret citiem.

liberāls (lat. > fr.) **1.** *Liberālisma* piekritējs. **2.** Cilvēks, kas savā rīcībā piekopj *liberalitāti*.

libertiānisms (lat. > fr.) **1.** Viegļprātība, izlaidība, izvīrtība. **2.** *polit.* Kustība par seksuālo mazākumu līdztiesības atzišanu un prostitūcijas tiesisku un sociālu aizsardzību līdzīgi pārējām profesijām.

licence (lat.) **1.** Atļauja. **2.** Varas iestāžu izsniegtā atļauja veikt kaut kādu noteiktu darbību (piem., izdot preses orgānu, nodarboties ar kādu rūpalu, medīt).

līderis (angl.) Vadītājs, vadonis.

līdzdalība, politiskā Darbīga piedalīšanās politikā (atšķirībā no vērojošas vai apcerošas piedalīšanās), veidojot *valsts varas* un pašvaldības *institūtus*, piedaloties to darbā, izsakot savus priekšlikumus vai pretenzijas attiecībā uz politisko institūtu darbību, piedaloties *politisko organizāciju* darbā, dažādos politiskos pasākumos (*demonstrācijās* 3, mitiņos u.tml.) – kā likumīgos, tā arī ar likumu aizliegtos, izplatot politisko *informāciju* vai citādi mērķtiecīgi ietekmējot sabiedrības *pārvaldīšanu* (politiku).

līga (lat. > it. > fr.) **1.** Valstu, organizāciju vai personu apvienība. **2.** Komandu grupa atkarībā no to meistarības sportā.

likumdevējvara, likumdošanas vara **1.** *Valsts varas* augstāko *institūtu* tiesības un pienākums īpašā procedūrā un formā izdot visai sabiedrībai saistošus normatīvus *aktus* – likumus, kas regulē cilvēku un *organizāciju* rīcību, lai kopumā nodrošinātu sabiedrības kā vienota veseluma pastāvēšanu. **2.** Valsts varas apakšsistēma, blakus un pretstatā *izpildvarai* un *tiesu varai*, kuru rīcība, rīkojumi un normatīvie akti pakārtoti likumdevēja izdotajiem *likumiem*. **3.** Ar likumdošanas tiesībām apveltīto valsts varas institūtu apkopojošs nosaukums. Saskaņā ar varas dalīšanas koncepciju Δ jābūt organizatoriski nodalītai un neatkarīgai no izpildu un tiesu varas.

likumība Politiskas sistēmas princips, pēc kura sabiedriskās izturēšanās augstākā norma ir *likums*, kas visiem vienlīdz obligāts. Δ nodrošināšana ir *valsts varas* būtisks uzdevums. *Demokrātijas* viens no pamatprincipiem ir visu vienlīdzība likuma priekšā, t.i., līdztiesība jeb Δ universālais raksturs.

likums *Valsts varas* augstākā *institūta* īpašā procedūrā un formā izdota sabiedriskās uzvedības norma, kurai ir augstāks juridisks spēks par visiem normatīvajiem aktiem un rīkojumiem, ko izdevuši citi valsts varas institūti. Δ ievērošanu valsts nodrošina ar visiem līdzekļiem, piespiedvaru ieskaitot.

limitrofs (lat.) Pierobežvalsts.

lobijs (angl.) Tas pats, kas *kuluāri 1*.

lobisms (angl.) *Deputātu* un citu amatpersonu ietekmēšana, ko veic ārpusparlamenta *interesešu grupas* (bieži vien iestāžu ēku atpūtas un uzgaidāmajās telpās – *lobijos*).

lokauts (angl.) Algotā personāla pilnīga vai grupveida atlaišana no darba.

lojalitāte (lat. > fr.) **1.** Uzticība valdniekam, *valsts varai*. **2.** *pašlaš*. Uzticība, godīgums, godprātīga izturēšanās pret kādu.

lumpeņi (vāc.) **1.** Skrandaiņi, nelieši. **2.** *pārn. noz.* Sociāli atstumtie, regulāru iztikas avotu zaudējušie.

lumpenizācija (vāc.) Kādu sabiedrības grupu izputēšana, agrākā *sociālā stāvokļa* zaudēšana, neiegūstot jaunu, līdzvērtīgu sociālo stāvokli.

mafija (itāl.) **1.** *vēst.* Sicīlijā 13. gs. izveidojusies patriotiska organizācija, lai atbrīvotu Sicīliju no franču kundzības. 15. gs. Δ pārvērtās par noziedznieku grupu, sevišķu nozīmi ieguva 19. gs. kā slepena izspiedēju organizācija ar stingru iekšēju *disciplīnu*, īpašiem rituāliem un nežēlīgām izrēķināšanās metodēm. **2.** *pārn. noz.* Organizētās noziedzības un *valsts varas* amatpersonu kopdarbība, pakļaujot varas orgānu darbību noziedzīgām interesēm. Eiropā izplatījās pēc Otrā pasaules kara, galvenokārt Itālijā.

maģistrāts (lat.) Pilsētas pārvalde.

majoritāte (lat.) Vairākums (piem., nacionālā Δ).

maksimālisms (lat.) **1.** *polit.* Maksimālu, pārspilēti lielu prasību izvirzīšana politiskajās programmās. **2.** *pašlaš*. Pārmērīgs prasīgums attiecībā pret cilvēkiem vai dzīves dažādām pusēm pēc principa "visu vai neko".

maksimālists (lat.) *Maksimālisma* 1 un 2 piekritējs.

mandatants (lat.) Persona, kas devusi pilnvaru, *mandātu*.

mandators (lat.) Pilnvarnieks, persona, kas saņēmusi *mandātu* 1, galvenokārt tiesā.

mandāts (lat.) **1.** Uzdevums, pilnvarojums. **2.** Vēlētāju uzdevums *deputātam*, kurš viņam obligāti jāievēro (imperatīvais Δ) un kura nepildīšana ir pietiekams pamats viņa atsaukšanai. **3.** Apliecība, kas apstiprina personas pilnvaras uzdevuma izpildei.

manifestācija (lat.) Tas pats, kas *demonstrācija*.

manifestants (lat.) *Manifestācijas* dalībnieks.

manifests (lat.) Atklāts, uzsvērti nozīmīgs paziņojums, pamatprincipu, programmas izklāsts.

marginalizācija (lat. > fr.) Sabiedrības slāņa, *sociālās grupas* vai tās daļas nostādīšana tai neraksturīgā (sliktākā) stāvoklī.

margināls (lat. > fr.) **1.** Neraksturīgs, "malējs". **2.** *sociol., polit.* Malā nostumtais sabiedrības slāņa pārstāvis, tāds, kam nepiemīt slānim, grupai raksturīgās īpašības.

marksisms **1.** Filozofa un ekonomista Kārļa Marksa izziņas metode un zinātniski teorētiskais mantojums – *dialektiskais* materiālisms un tā pielietojums sabiedrības, īpaši *kapitālisma ekonomikas* izpētē. **2.** K. Marksa teorētiskā mantojuma daļas vēlāks pielāgojums dažādu *sociālistu* strāvojumu politiskajiem uzdevumiem, bieži spekulatīvs, primitivizēts, pirmavotam neatbilstošs.

masu apziņa Sabiedrības lielākās daļas priekšstati par sociālo realitāti, kuru pamatā ir apgūtā sociālā pieredze. Δ raksturo *informācijas* loģiskās apstrādes kvalitāte, ko nosaka izplatītākās darba formas (to intelektualitātes līmenis), un emocionalitāte, ko nosaka aktuālo sabiedrisko pretrunu asums.

mažoritārā vēlēšanu sistēma, arī **majoritārā** (lat. > fr.) Vēlēšanu sistēma, pēc kuras ievēlēti ir vēlētajū balsu vairākumu noteiktos vēlēšanu apgabalos ieguvušie kandidāti, bet pārējie kandidāti ievēlēti netiek, rezultātā pārstāvēts ir tikai vairākums (pretstatā *proporcionālajai sistēmai*).

memorands (lat.) 1. Piezīme atcerei. 2. Diplomātisks *dokuments* ar kādas lietas faktiskā vai tiesiskā stāvokļa aprakstu vai viedokļa izklāstu, tiek pievienots diplomātiskai *notai* vai arī personiski iesniegts otras valsts pārstāvim.

meritokrātija (lat. + gr.) Cienīgāko, apdāvinātāko vara – angļu sociologa M. Janga 1958. gadā ieviestais tādas valsts iekārtas nosaukums, uz kuru it kā tiecas mūsdienu sabiedrība, atlasīdama spējīgākos un nododama tiem varu. Δ iedala sabiedrību pārvaldošajā *elitē* un pārvaldāmo masā. Tas ir modernizēts *oligarhijas* attaisnojums, pat ja to devē par elitāro *demokrātiju*.

migrācija (lat.) Pārceļošana, cilvēku teritoriālā pārvietošanās. Δ var būt regulāra, ar noteiktu laika periodu (piem., diennakts vai nedēļas ciklu, darbaspēka svārstveida Δ starp dzīves un darba vietām, sezonas darbaspēka, atpūtnieku, studentu cikliskā pārvietošanās). Δ var būt arī laika ziņā neierobežota, ja *migrants* maina savu apmešanās vietu. Atklātā sabiedrībā Δ ir individuāls, neregulāri kļiedēts raksturs, cilvēki personisku (profesionālu, ekonomisku, ar ģimenes apstākļiem vai veselību saistītu u.tml.) iemeslu dēļ brīvi pārceļas uz citām vietām. Masveida Δ liecina, ka vietās, kuras migranti atstāj, ir izteikti neapmierinoši *sociālie* apstākļi; viņu *emigrēšana* vēl vairāk samazina šo teritoriju darbaspēka potenciālu. Vietās, kur ir masveida *imigrācija*, būtiski mainās situācija darbaspēka tirgū, darba ražīgums, sociālās *infrastruktūras* noslodze. Masveidā ieplūstot citas kultūras vai subkultūras pārstāvjiem, var izjukt viss līdz šim pastāvējušais dzīvesveids, notiek vietējo iedzīvotāju un ienācēju kultūras *nivelēšanās*. Izceļas jaunas pretrunas, kuras var izraisīt politisku spriedzi starp pamatiedzīvotājiem un migrantiem.

migrants (lat.) Pārceļotājs.

militārisms (lat.) 1. Visu sabiedrības un valsts lietu pakārtošana *kara* vešanas un bruņoto spēku vajadzībām. 2. *pārn. noz.* Bezierunu paklausības kārtība.

militarizācija (lat.) 1. *Militārisma* 1 ieviešana. 2. Armijai raksturīgu noteikumu, attiecību, uniformu vai ieroču ieviešana valsts civilajā organizācijā vai pilsoniskajā organizācijā. 3. Militārpersonu lomas palielināšanās sabiedrības dzīvē un valsts pārvaldē.

minoritāte (lat.) Mazākums (piem., nacionālā Δ, seksuālā Δ).

misija (lat.) 1. Uzdevums, sūtība. 2. Delegācija ar noteiktu uzdevumu. 3. Diplomātiskā pārstāvniecība, ko vada sūtnis vai lietu pilnvarotais (ir zemākā rangā par vēstniecību, ko vada vēstnieks). 4. Reliģiskās *konfesijas* pārstāvju sūtīšana savas ticības sludināšanai un jaunu šīs ticības piekritēju iegūšanai.

mitoloģiskā apziņa Mazattistita, bet sabiedrībā izplatīta apziņas forma, kurai raksturīga nediferencētība. Δ subjekts nenošķir emocionālo no loģiskā, šķietamo no patiesā, līdz ar to nekritiski attiecas pret paša priekšstatiem, necenzdamies noskaidrot to atbilstību realitātei, un nonāk emociju izraisīto šķietamību varā. Δ viegli jauc cēloņus ar sekām, neizšķir dzīvās un nedzīvās parādības, piedēvējot pēdējām dzīvo ipašības (piem., aisinsbalss, dzimtene aicina), jauc parādības ar to simboliem (karogiem, ģerboņiem, pieminekļiem, nosaukumiem), piedēvējot tiem patstāvīgu nozīmi, un izturas pret tiem kā pret pašām lietām. Politikā Δ ir liela nozīme gan cilvēku apziņas emocionālajā manipulēšanā, gan pašu cilvēku labprātīgajā pašapmānā, tādēļ Δ aizstāšanai ar zinātnisko apziņu ir izšķiroša nozīme personības garīgās brīvības nodrošināšanā, kas ir viens no *demokrātijas* nosacījumiem.

mobilitāte (lat.) 1. Kustīgums, pārvietojamība. 2. Sociālā Δ – iespēja mainīt savu piederību tai vai citai sabiedrības

grupai vai slānim, arī šo izmaiņu izplatība, biežums (liela vai maza Δ) vai virziens (augšupejošā, lejupejošā Δ).

mobilizācija (lat. > fr.) **1.** *Mobilitātes* 1 piešķiršana kādai lietai. **2.** *polit., milit.* Iesaukšana aktīvajā karadienestā. **3.** *pārņ. noz.* Spēku vai līdzekļu savākšana un organizēšana to ātrai pielietošanai.

monarhija (gr.– vienvaldība) Valdišanas forma, kad valsts priekšgalā atrodas viena neatceļama persona (karalis, ķeizars, imperators, hercogs, sultans u.tml.), kas savu amatu iegūst mantošanas ceļā vai (retāk) tiek augstāko *aristokrātu* ievēlēts. Δ mēdz būt absolūta, kad valsts galvas vara ir neierobežota; kārtu pārstāvnieciska, kad tā ir ierobežota ar kārtu pārstāvju sapulces līdzdalību valstisku jautājumu izlemšanā; parlamentāra, kad tā ir ierobežota ar *parlamenta* kā augstākā *likumdevēja* varu.

morāle (lat.) Sabiedriskās uzvedības normu kopums, kurš izveidojies sabiedriskās pieredzes vēsturiskas vispārināšanas rezultātā un kura ievērošanu sargā sabiedriskā doma, akceptējot tā sekotājus un nosodot pārkāpējus. Sabiedriskās pieredzes vēsturiskās un sociālās atšķirības nosaka morāles neviendabību dažādām tautām un sociālajām grupām.

moratorijs (lat.) Kādas darbības (piem., izmaksu, bruņotās cīņas) pārtraukšana uz laiku, to atklāti paziņojot.

motivācijas, politiskās, avots Subjekta *sabiedriskās atražošanās* pretruna, kas ir atrisināma vai samazināma ar politiskiem, sabiedrības *pārvaldīšanas* līdzekļiem.

multilaterāls (lat.) Daudzpusīgs (piem., Δ ligums, Δ NATO bruņotie spēki).

municipalitāte (lat. > fr.) **1.** Pilsētas pārvalde. **2.** Pilsētas pārvaldes darbinieku kopums (īpaši Francijā).

nācija (lat. > fr. > vāc.) Vēsturiski izveidojusies, savstarpējā sabiedriskajā darba dališanā vienkopus saistīta,

sevis atražošanā pašpietiekama cilvēku kopība. Δ raksturīga kopīgā *teritorijā* vienota tautsaimniecība, kopīga saziņas valoda, kopīgs dzīvesveids, kopīga pamatvērtību sistēma, kas izpaužas kopīgā kultūrā. Δ rašanās saistīta ar sabiedriskās ražošanas pāreju no naturālās saimniecības, kura pamatos bija noslēgta nelielās kopienās, uz preču ražošanu, kurai nepieciešams plašāks ekonomisku sakaru lauks – t.s. nacionālais tirgus, kas arī kļuva par Δ galveno vienotāju.

nāciju attiecības Attiecības *nāciju* starpā, izveidojas starpnacionālās darba dalīšanas rezultātā. Attīstoties ražotājspēkiem, tās iegūst regulāru raksturu, paplašinās saturā un ieņem aizvien nozīmīgāku vietu katras nācijas un visas pasaules sabiedrības dzīvē. Uz starpnacionālās darba dalīšanas attiecību pamata izveidojas un mainās pārējās Δ (ekonomiskās, demogrāfiskās, politiskās, garīgās). Δ pēc satura ir brīvprātīga vai piespiesta apmaiņa ar dažādām darbībām un to produktiem (ražojumiem, pakalpojumiem, kultūras vērtībām u.c.). Dažādām nācijām ir atšķirīgi darba ražīguma līmeņi, darbības iespējas un eksistences apstākļi, līdz ar to arī apmaiņas rezultāti visām nācijām nav vienlīdz izdevīgi. Tāpēc attiecībās starp mijiedarbībā saistītām nācijām ir arī pretrunas. Nāciju atšķirības, ar kurām tās cita citu pievelk, ir ne vien Δ iemesls, bet arī pretrunu cēlonis. Viena no pamatproblēmām, kas izvirzās Δ, ir jautājums par to, kā šīs pretrunas iespējami konstruktīvi risināt. Tas ir arī jautājums par nāciju savstarpējo tuvināšanos un norobežošanos. Δ pēc to organizatoriskā pamata iedala valstiski organizētajās, nevalstisko sabiedrisko un ekonomisko *organizāciju* uzturētajās attiecībās un personu spontāni uzturētajās attiecībās; pēc valstiskiem ietvariem – starpvalstiskajās un iekšvalstiskajās; pēc satura – teritoriālajās, militārajās, ekonomiskajās, tiesiskajās, politiskajās, demogrāfiskajās, tikumiskajās, reliģiskajās attiecībās, attiecībās kultūras jomā (arī valodiskajās), paražu jomā utt.; pēc rakstura – draudzīgās, naidīgās, sāncensības, atsvešinātības, apspiešanas, sadarbības, atbalsta, palīdzības u. c. attiecībās.

nacionālā pašapziņa Savas piederības pie kādas vienas *nācijas* apzināšanās, pašidentificēšanās ar kādu nāciju atšķirībā no pārējām. Δ attīstību sekmē cilvēka līdzdalība *nāciju attiecību* pretrunās, kur viņa sabiedrisko stāvokli nosaka piederība pie kādas vienas šo attiecību aptvertās nācijas vai nacionālās (etniskās) grupas. Δ veidojas līdz ar izpratni par nācijas kopīgajām interesēm, tās vietu sabiedrisko attiecību sistēmā. Δ ietilpst nacionālie autostereotipi: priekšstati par izcelsmes, teritorijas, likteņa, kultūras (dzīvesveida), valodas un nacionālo simbolu kopīgumu. Līdz ar ziniskajiem tai ir emocionālie komponenti: nacionālais lepnums, nacionālā atbildība, attieksme pret savas tautas kultūras un vēstures vērtībām utt. Empiriski izbaudīdams nacionālo atšķirību nozīmi savā sabiedriskajā eksistencē, cilvēks reaģē uz to vispirms emocionāli, viņā rodas nacionālās jūtas, tās viņā var modināt interesi par nācijām. Viņa Δ papildinās ar zināšanām par savas un citu nāciju īpatnībām. Neapmierinājies ar tām, cilvēks var censties noskaidrot gan nācijas vienojošā, nācijām kopīgā cēloņus, gan atšķirību cēloņus un savā Δ pacelties teorētiskajā līmenī. Bet, ja viņa emocijas ir daudz stiprākas par viņa intelektu (tas var būt saistīts gan ar intelekta zemu attīstību, gan ar nacionālo attiecību asumu), cilvēka Δ pārsvarā paliek jūtu līmenī un aprobežojas ar situācijas radītajiem iespaidiem, kas kļūst par aizspriedumiem. Cilvēks, kurš ar nacionālajām pretrunām nesaskaras, parasti ir nacionāli *indiferents*, viņam trūkst Δ un ir tikai vairāk vai mazāk abstrakts priekšstats par nācijām.

nacionālā politika *Sociālās politikas* daļa, kuras priekšmets ir *nācijas sabiedriskās atražošanās pārvaldīšana*. Tajā centrālo vietu ieņem nacionālās *ekonomikas* (ražošanas, sadales un patēriņa) efektivitātes problēmas, *demogrāfijas*, sociālo izmaiņu, nācijas garīgā potenciāla saglabāšanas un attīstīšanas problēmas, attiecības ar citām nācijām un nacionālajām grupām, *suverenitātes* un *autonomijas* problēmas.

nacionālisms (lat. > fr. > vāc.) **1.** Savas *nācijas* nozīmes un interešu pārspilēšana un citu noniecināšana. **2.** Nacio-

nālo vērtību uzskatišana par svarīgākajām visu sabiedrisko vērtību kopumā, rūpes par nācijas savdabības saglabāšanu. **3.** Visu sabiedrisko parādību un procesu vienpusīga skatišana un skaidrošana caur nacionālo procesu prizmu.

nacionalitāte (lat. > fr. > vāc.) **1.** Ļaužu grupa ar kopēju *etnisko* izcelsmi. **2.** Tautība.

nacionalizācija (lat. > fr.) Pārvēršana par valsts īpašumu (pretatlīdzību vai bez tās).

nacionāls (lat. > vāc. > kr.) *Nācijai* vai *nacionalitātei* piederīgs (piem., kultūra, valoda, raksturs).

nacionāls (lat. > fr. > angl.) Valstij piederīgs (piem., karogs, himna, īpašums).

Autora piezīme: šajā nācijas franču-angļu un vācu-krievu nozīmju atšķirībā sakņojas daudzas mūsdienu politiķu domāšanas un runu kļūdas.

nacionālsociālisms (lat. > vāc.) Politiska mācība un kustība, radusies pēc Pirmā pasaules kara Vācijā, kas kapitālistiskās sabiedrības spontanitātes izraisītās pretrunas tiecās atrisināt, deklarējot vienas (vācu) *nacionalitātes* pārākumu un no tā izrietošo tās sūtību valdīt pār citām, "nepilnvērtīgajām" nācijām, pakļaujot tās sev vai iznīcinot, kā arī pašas sastāvu attirot no jaukتهiem. Ar Nirnbergas 1946. gada Starptautiskā Kara tribunāla spriedumu atzīts par noziedzīgu, aizliedzot tā sludināšanu un organizāciju dibināšanu.

naturalizācija (lat. > fr.) Uzņemšana *pilsonībā* vai *pavalstniecībā*.

neitralitāte (lat. > vāc.) Nepiedalīšanās *karā*, bet miera laikā nepiedalīšanās militārajās savienībās un atteikšanās kādu citu valsti militāri atbalstīt.

nivelēšana (lat. > fr.) **1.** Nolidzināšana. **2.** Zemes virsmas punkta augstuma attiecībā pret jūras limeni vai citu izraudzītu punktu noteikšana.

nomenklatūra (lat.) 1. Nosaukumu uzskaitījums. 2. *polit., vēst.* To amatu nosaukumu saraksts PSRS, kuros darbiniekus varēja iecelt vienīgi ar Komunistiskās partijas attiecīgas komitejas piekrišanu. 3. *pārn. noz., vēst.* Padomju Savienības atbildīgo amatpersonu kopums.

nonkonformisms (lat.) Izturēšanās stils, kuram pretēji *konformismam* raksturīga jebkura citu piedāvāta viedokļa un pastāvošās kārtības noliegšana, *autoritāšu* neatzišana, nepiekāpība diskusijās. Δ ir tikai šķietama *personības* patstāvība, jo aiz ietiepīgas jebkādu gatavu formu noliegšanas slēpjas sava vājuma un maznozīmīguma sajūtas radītas bailes zaudēt savu neatkarību.

nostrifikācija (lat.) 1. Tas pats, kas *naturalizācija*. 2. Ārzemju izglītības diploma *oficiāla* atzišana par līdzvērtīgu iekšzemes diplomam.

nota (lat.) *Oficiāls dokuments* starptautiskajās attiecībās, ar kuru vienas valsts valdība, ārlietu ministrija vai vēstniecība paziņo otras valsts attiecīgai iestādei savu nostāju kādā jautājumā (piem., *protestu*, atbalstu) vai citu svarīgu vēsti.

nuncijs (lat.) Pāvesta vēstnieks kādā valstī.

obstrukcija (lat.) *Protesta* veids, kāda pasākuma (sēdes, sapulces, runas) traucēšana. Δ lieto galvenokārt *parlamentos*.

odiozs (lat. > fr.) Nists, pretīgs, neciešams.

ofensīva (lat.) Uzbrukums (pretstats *defensīvai*).

ofensīvs (lat.) Uzbrūkošs.

oficiāls (lat.) 1. Iestādi pārstāvošs (piem., darbinieks, pilnvarotais). 2. Kaut kas, par ko iestāde nes atbildību (piem., *dokuments*, rikojums, paziņojums, izdevums).

oficiozs (lat. > fr.) Iestādi vai tās viedokli pārstāvošs, taču tāds, par ko iestāde neuzņemas atbildību (piem., iestādes ietekmēts preses izdevums).

ohlokrātija (gr.) Pūļa vara, atšķiras no *demokrātijas* ar *kompetences* 2 trūkumu un zemiskām tieksmēm. Iespējama masu veiktā apvērsuma vai pārejas perioda laikā, varu pārņemot politikā nepieredzējušām aprindām no sabiedrības zemākajiem slāņiem, kas vadās no "veselā saprāta", *mitoloģiskās apziņas* un instinktiem, bet ne no politikas *teorijas* un zināšanām.

okupācija (lat.) Citas valsts *teritorijas* vai tās daļas vardarbīga ieņemšana, sagrābšana savas augstākās *valsts varas* istenošanai.

oligarhija (gr.) Nedaudzu vara, mazākuma kundzība, *elītes* vara.

oligarhizācija (gr. > fr.) Varas nonākšana mazākuma rokās, mazākuma uzkundzēšanās. Tendence, kas raksturīga *politisko organizāciju* vairākumam.

oportūnisms (lat. > fr.) Pielāgošanās apstākļiem, izlīguma meklēšana, izvairīšanās no *konfrontācijas*.

opozīcija (lat.) 1. Pretdarbība, pretošanās, apstrīdēšana. 2. *Partija* vai grupa, kas apstrīd vairākuma viedokli, lēmumu vai darbību.

optācija (lat.) 1. *polit.* Personas izdarītā *pilsonības* izvēle, pastāvot vairākām iespējām (visbiežāk sakarā ar valstu robežu pārbīdi). 2. Labākā varianta izvēle.

optants (lat.) Persona, kas izdara *optāciju*.

organizācija, nevalstiskā / sabiedriskā Cilvēku pašdarbīga (brīvprātīga) apvienība savas rīcības saskaņošanai un interesējošo jautājumu kārtīšanai gan savā starpā (starp organizācijas biedriem), gan savu interešu paušanai un īstenošanai attiecībā pret citiem cilvēkiem, *sociālajām grupām* vai sabiedrību kopumā, informējot tos par savām *interesēm* un ar saskaņotu (atbalstošu vai traucējošu, pārliecinošu, kavējošu vai pat vardarbīgi iznīcinošu) rīcību

ietekmējot tos. Δ ir institucionēta *pilsoniskās sabiedrības* struktūrvienība. Pauzdama un istenodama sabiedrisko procesu ietekmēšanā kādu sociālu *interesi*, Δ ir svarīgs līdzeklis attiecīgas sociālās grupas tapšanai un attīstībai par *politikas subjektu*. Jebkura Δ, lai arī kādu jautājumu tā risinātu, objektīvi ir politiska, jo mērķtiecīgi un efektīvi ietekmē sabiedriskos procesus vai kādu no tiem, tātad piedalās sabiedrības *pārvaldīšanā*, kas arī ir politika. Politiskas atšķirības var būt tikai šīs līdzdalības sabiedriskajā mērogā un nozīmīgumā.

organizācija, politiskā Jebkāds institualizēts un strukturēts cilvēku kopums, kas pauž un īsteno kādas grupas intereses sabiedrības *pārvaldīšanā* jebkurā dzīves jomā.

ortodoksāls (gr.) **1.** Pareizticīgs, stingri ticības mācībai sekojošs. **2.** *iron.* Pārspilēti uzticīgs kādas mācības burtam.

ortodoksija (gr.) **1.** Pareizticība, stingra ticības mācības ievērošana. **2.** *iron.* Pārspilēta un stūrgalvīga uzticība kādas mācības burtam.

pacifisms (lat.) *Politiska kustība*, kas nosoda karu, cīnās par tā nepieļaušanu un noliedz kara līdzekļu lietošanu pat atbrivošanās cīņā tā amorālās dabas dēļ.

pakts (lat.) **1.** Līgums, vienošanās. **2.** Starptautisks līgums, parasti ar lielu politisku un juridisku nozīmi, piem., ANO 1966. g. starptautiskais pakts par pilsoņu un politiskajām tiesībām. **3.** Saistoša politiska vienošanās.

panamerikānisms (lat.) **1.** Politika, vērsta uz visu Amerikas kontinenta valstu tuvināšanos un vienotību, kas praktiski nozīmē stiprāko valstu – ASV un Kanādas – ietekmes pastiprināšanos Rietumu puslodē.

paneiropeisms (lat.) Politika, vērsta uz visu Eiropas valstu tuvināšanos un *integrāciju*, kas nodrošina stiprāko valstu un to firmu uzkundzēšanos kontinentā.

paņģermānisms (lat.) Politika, vērsta uz visu zemju, kur dzīvo vāciski runājošie, apvienošanu Vācijas vadībā.

panislāmisms (lat.) Politika, vērsta uz visu zemju, kur izplatīts islāms, apvienošanas musulmaņu garīdzniecības un to atbalstošo politiķu vadībā.

panslāvisms (lat.) Politika, vērsta uz visu slāvu tautu apdzīvoto zemju apvienošanas Krievijas vadībā.

pantjurkisms (lat.) Politika, vērsta uz visu tjurku tautu apdzīvoto valstu tuvināšanos un ciešu sadarbību, īpaši ekonomikas un ārpolitikas jomā.

parafēšana (fr.) Parakstīšanai sagatavoto saskaņoto starptautisko *dokumentu* tekstu sākotnēja apstiprināšana ar pilnvaroto pārstāvju iniciāļiem uz katras lappuses. Nozīmē vienīgi to, ka teksts uz Δ brīdī saskaņots, bet nenozīmē kaut kādu saistību uzņemšanos sakarā ar šo tekstu atšķirībā no parakstīšanas (significēšanas).

paritāte (lat.) Līdzvērtība (maiņā), līdztiesība (līdzdalībā), vienāda pārstāvība (sarunās, tiesā).

parlamentārietis (lat. > fr.) *Parlamentā* ievēlētā *persona*, *deputāts*.

parlamentāris (lat. > fr.) *Persona*, pilnvarota sarunām ar pretinieku (parasti bruņotas sadursmes gadījumā).

parlamentārs (lat. > fr.) *Parlamentam* raksturīgs (piem., uzvedības stils, izteiciens).

parlaments (lat. > fr.) Vēlēta augstākā valsts *likumdevēja* iestāde.

participārā demokrātija (lat. > fr.+ gr.) *Demokrātiskā politiskā režīma* paveids, kam raksturīga visu sabiedrības locekļu aktīva un nepārtraukta līdzdalība sabiedrības *pārvaldīšanā*. Δ tipiska antikajām demokrātijām, kā arī sabiedrībām masu sacelšanās laikā. Iedzīvotāju izglītības

attīstība un sabiedrības vienlaidus datorizācija paver jaunas perspektīvas Δ ieviešanai mūsdienās un nākotnē.

participārs (lat. > fr.) Uz līdzdalību balstīts, ar līdzdalību raksturojams.

partija, politiska (lat. > fr.) *Politiska organizācija*, kurai ir sava sabiedrības uzbūves un funkcionēšanas *konceptija* (*ideoloģija*) un kura pauž kādu sabiedrības aprindu (*sociālas grupas*) *intereses* sabiedrības *pārvaldīšanā*, kā arī organizē šo interešu īstenošanu. Δ funkcionē cīņā un sadarbībā ar citām Δ , kas pārstāv citu sociālo grupu vai citas intereses. Δ nodrošina tajās pārstāvēto sociālo grupu kā *politikas subjektu* regulāru un organizētu mijiedarbību. Δ saviem biedriem rada iespēju regulāri un organizēti piedalīties politikā (sabiedrības pārvaldīšanā vai tās ietekmēšanā).

pārvaldīšana Mērķtiecīga un efektīva kāda priekšmeta (procesa) ietekmēšana. Δ ir vienīgi sociālās dzīves atribūts, jo vienīgi cilvēks, iekams viņš sāk kādu darbību, savā apziņā rada tās norises plānu un rezultāta projektu. Δ ir mērķtiecīga tās objekta īpašību (likumsakarību) izmantošana. Δ var iedalīt pēc tā, vai šīs likumsakarības ir atrastas empīriski vai arī zinātniski noskaidrotas un apzinātas. Pēdējā gadījumā Δ , saukta par zinātnisku, ir ne vien efektīvāka, bet arī adaptīvāka: tā pagūst pielāgoties apstākļu maiņām, nodrošinot subjekta interesēm maksimāli atbilstošu līdzekļu izvēli. Δ sarežģītības pakāpe saistās ar pārvaldāmā objekta izzināmību un ir atkarīga no tā, cik tas ir sarežģīts un cik daudzi spēki to ietekmē. Sarežģītākais Δ gadījums ir politika – sabiedrisko procesu Δ , jo šajos procesos darbojas ar autonomu, nepārtraukti mainīgu apziņu apveltīti cilvēki, kas arī paši ir Δ subjekti, bet sabiedriskie procesi atrodas neskaitāmu, attiecīgajā brīdī līdz galam neizzināmu *faktoru* ietekmē. Jo svarīgāka Δ subjekta eksistencei ir attiecīga pārvaldošā darbība, jo lielāka ir šī subjekta tieksme tās efektivitātes nolūkā to bagātināt ar teorētiskām atziņām, pacelt zinātniskā līmeni. Tāpēc sabiedrības Δ (politikai) piemīt scientifikācijas ("zinātniskošanās") tendence. Δ ir atkarīga arī no subjekta struktūras:

vai tas ir viens cilvēks, neliela grupa, plaša cilvēku kopība vai visa tauta. Subjekta struktūra, tās komplicētība un pretrunīgums nosaka, cik lielā mērā un kā viņš spēj, pārvarot iekšējās pretrunas, apzināties savas vajadzības, noskaidrot to prioritāti un koncentrēt enerģiju to apmierināšanai. Svarīgs apstāklis, kas nosaka sabiedrības, tautas spēju sevi pārvaldīt, šim nolūkam izveidojot atbilstošu politisko sistēmu, ir sabiedrības *sociālā struktūra*.

pasaules sistēma Starptautiskās darba dališanas rezultātā vēsturiski izveidojusies relatīvi stabila tautu un valstu kopība, kurā katras tautas (valsts) vietu un attiecības ar citām sistēmas valstīm nosaka vispirms tās nozīmīgums starptautiskajā darba dališanā. Tam par pamatu mēdz būt darba ražīgums valstī, uzkrātās materiālās un garīgās bagātības, ražošanas un patēriņa apjomi, ģeogrāfiskais stāvoklis, militārais spēks, sabiedriskās iekārtas stabilitāte u.c. Δ ietvaros tās dalībtautu (valstu) starpā norisinās nepārtraukta cīņa par savu pozīciju nostiprināšanu, bet tajā pašā laikā arī sadarbība, lai stabilizētu un nostiprinātu Δ , jo tā ir tautu pastāvēšanas nosacījums.

pašatrazošanās, cilvēka Cilvēka fizisko un garīgo spēku un to realizēšanas iespēju atjaunošana un reproducēšana sevi un pēcnācējos. Δ ir normāla, ja sasniegtais spēku, spēju un iespēju līmenis laika gaitā saglabājas; tā ir paplašināta, ja spēki, spējas un iespējas pieaug, un sašaurināta, – ja samazinās. Ciktāl Δ noris viņa paša izvēles un darbības rezultātā, tā ir individuāla. Bet tā ir arī sabiedriska, jo lietiskie, sociālie, organizatoriskie un garīgie *faktori*, kas nodrošina cilvēka eksistenci un viņa rīcības iespējas, lielākoties ir sabiedrības radīti un to izmantošana ir atkarīga no cilvēka vietas sabiedriskajās attiecībās.

paternālisms (lat.) Aizbildniecība darba attiecībās vai *sociālajā politikā*: vadītājs (uzņēmējs, amatpersona) pats izlemj (uzskatot, ka viņš zinās vislabāk), kas viņa padotajiem derīgāks, kā darbiniekiem strādāt, saņemt atalgojumu vai atpūsties. Δ tiek iztēlots kā "tēvišķas rūpes" par strādniekiem.

pauperisms (lat.) Iedzīvotāju nabadzība, nikuļošana, dzīvošana zem *iztikas līmeņa*.

pauperis (lat.) Nabags, spiests dzīvot zem *iztikas līmeņa*.

pavalstniecība *Personas* tiesiska un politiska piederība pie nedemokrātiskas valsts, kur pavalstnieka pienākumus, tiesības un brīvības nosaka *valsts vara*, pamatodamās uz savām interesēm. Pavalstnieks ir tiesiski pakārtots varas iestādēm, amatpersonām un privileģētiem pavalstniekiem, un arī tiesiska konflikta gadījumos viņa iespējas prasīt valsts aizstāvību savām pārkāptajām tiesībām un laupītajām brīvībām ir ierobežotas ar valsts varas patvaļu.

perlustrācija (lat.) Pa pastu pārsūtāmās korespondences caurskatīšana bez adresāta un sūtītāja piekrišanas.

persona (gr.) Cilvēks viņa ārējās izpausmēs, tas, kas viņš ir citiem.

persona grata (gr. > lat.) Ārzemju *diplomāts*, kuram atļauts iebraukt un uzturēties dotajā valstī.

personālija (gr. > fr.) Ziņu kopums, kas raksturo kādu *personu*.

persona non grata (gr. > lat.) Ārzemju *diplomāts*, kuram atteikta atļauja iebraukt dotajā valstī vai kura turpmāko atrašanos valstī tās valdība paziņo par nevēlamu.

personība (gr.) Cilvēks viņa sabiedriskajās īpašībās un to izpausmēs, sabiedriskajās attiecībās un lomās.

petīcija (lat.) Lūgumraksts.

piketēšana (fr.) *Demonstrācija* 3 (parasti protesta) nelielu stāvošu grupu veidā pie kāda objekta, kas ir apstrīdēšanas priekšmets (piem., atomspēkstacija) vai kas to simbolizē (piem., valdības ēka).

pikets (fr.) 1. *ģeodēz.* Ar mietiņu apvidū atzīmētais punkts, kur tiek novietots lineāls *nivilēšanas* 2 procesā. 2. *vēst.*,

milit. Apsardzes pozīcija kaujas laukā 18.–19. gs. **3. polit.** Neliela cilvēku grupa, kas izrāda savu (parasti protestējošo) attieksmi pret kādu parādību, stāvot ar saukļiem netālu no tās iestādes, uz kuru tā attiecas.

pilsonība *Personas* tiesiskā un politiskā piederība pie demokrātiskas valsts. Pastāv divi atšķirīgi risinājumi jautājumā, ko uzskatīt par attiecīgās valsts pilsoni: pēc viena – pilsonis ir tas, kurš dzimis kā pilsoņu bērns, pēc otra – tas, kurš dzimis dotās valsts *teritorijā*. Pirmais risinājums – latiniski *jus sanguinis*, t.i., asins (radniecības) tiesības – ir vairāk raksturīgs feodālismam, kaut arī mūsdienās pēc tā pārsvarā vadās Vācijā, Izraēlā un arī Latvijā. Otrais risinājums – latiniski *jus soli*, t.i., saules tiesības, kur ieraudzījis sauli – raksturīgāks pilsoniskās *demokrātijas* valstīm un ir izplatītākais mūsdienās. Tomēr katrā valstī pastāv savas *tiesību normas*, kas regulē Δ noteikšanu, kombinējot abus risinājumus. Bez tam Δ var tikt piešķirta *ārvalstniekam* ar attiecīgu *valsts varas institūtu* lēmumu (*naturalizācija*). Pilsoni un valsti saista savstarpēji pienākumi. Atbilstoši *demokrātijas* principiem pilsonis tiek uzskatīts par valsts varas veidotāju, bet pilsoņu griba – par *valsts varas* avotu. Līdz ar to pilsonim jābaida tiesiskas un institucionālas garantijas pret valsts varas un amatpersonu patvaļu.

pilsoniskā nepakļaušanās Apzināta *valsts varas* un tās pārstāvju rīkojumu nepildīšana. Ar šādu rīcību *personība*, spītējot tiesisko sankciju draudiem, parāda savu noraidošo attieksmi pret valsts varas politiku. Ar to *personība* 1) noņem no sevis jebkādu morālu atbildību par valsts varas politikas rezultātiem, 2) traucē valsts varai realizēt savu politiku, 3) demonstrē savu pilsonisko drosmi nostāties pret netaisnu politiku, ar to rādot priekšzīmi citiem pilsoņiem, 4) masveida atbalsta gadījumā nostāda valsts varu dilemmas priekšā: vai nu varai ar masveida *represijām* jācenšas panākt savu, vai arī jāpiekāpjas pilsoņu prasībām. Pirmajā gadījumā vara riskē zaudēt *legitimitāti*, otrajā – *autoritāti*.

pilsoniskā pretošanās Individuāli vai grupveida *valsts varas* funkcionēšanu apzināti traucējoši rīcības *akti* 1. Tie

var būt nevardarbīgi un pēc efekta līdzināties *pilsoniskās nepakļaušanās* aktiem, bet var būt arī vardarbīgi (*diversijas, terors*). To nozīme ne tik daudz saistīta ar traucējumu tiešo rezultātu, cik ar demonstratīvo morālo efektu, kurš parāda, ka valsts vara nespēj apspiest pilsoņu aktīvo *opozīciju*.

pilsoniska sabiedrība Pilsoņu sabiedriskās pašorganizēšanās un pašregulēšanās sistēma, kas rodas un funkcionē ārpus *valsts varas institūtiem* un pilsoniskās pašdarbības ceļā pati nokārto sabiedrības *pārvaldīšanas* jautājumus, atstājot valstij tikai tos, kur nepieciešama vardarbības sistematizēta lietošana. Jo drošākas savā sociālajā *pašatrazošanās* procesā jūtas sabiedrības *sociālās grupas*, jo saskaņīgākas (vai vismaz saskaņojamākas) ir viņu *intereses* sabiedrības *pārvaldīšanas* jomā, jo stabilāka ir pati sabiedrība, jo lielākas iespējas un spējas pilsoņiem izveidot stipru Δ , kas kontrolēs valsts varu, neuzkraujot tai lieku sabiedriskās dzīves reglamentēšanas un pārvaldīšanas nastu, bet atstājot tās ziņā galvenokārt pašas Δ funkcionēšanas aizsardzību. Tas ir pamats un nosacījums *demokrātiskam politiskam režīmam*. Ja šādu apstākļu trūkst un pilsoņi nespēj paši pietiekami saskaņīgi pārvaldīt sabiedriskos procesus un nodrošināt sabiedrisko kārtību, tad Δ veidojas vāja, sašķelta sociālo grupu *sociālo* un politisko attiecību asajās pretrunās, bet sabiedrības pārvaldīšanas jautājumu lielāko daļu, lai nodrošinātu sabiedrības funkcionēšanu kopumā, jāuzņemas valsts varai ar tās vardarbīgo piespiedaparātu. Tas ir pamats un nosacījums *autoritāra* vai *totalitāra politiska režīma* izveidei. Iedzīvotāju vairākums, neskatoties uz visiem šo režīmu trūkumiem, vispārējas drošības un stabilitātes vārdā ar tiem samierinās.

pirātisms (gr.) 1. Prettiesiska tirdzniecības vai pasažieru kuģa sagrābšana, aplaupīšana vai nogremdēšana atklātā jūrā. Δ pielīdzināmi arī uzbrukumi kara laikā *neitrālo* valstu tirdzniecības vai pasažieru kuģiem. 2. *pašlaš., pārnn. noz.* Prettiesiska citu subjektu interešu masveida pārkāpšana grūti kontrolējamā telpā, piem., radiopirātisms – neli-

cenzēta raidītāja darbība, audio un videopirātisms – nelicenzēta audio un videoprodukcijas tiražēšana un pārdošana, Δ datorprogrammu jomā.

plebiscīts (lat.) Tautas nobalsošana, tautas aptauja.

plēnumis (lat.) Pilnsapulce.

plurālisms (lat.) 1. Daudzveidība, dažādība, daudzskaitlība. 2. *polit.* Politiskās iekārtas īpašība, kas paredz dažādām sabiedrības grupām iespēju paust, aizstāvēt un īstenot savu uzskatu un *interesešu* dažādību sabiedrības *pārvaldīšanā*. Viena no *demokrātijas* pazīmēm.

plutokrātija (gr.) Valsts iekārta, kur vara pieder bagātiem.

polemika (gr.) Ass strids, uzskatu sadursme kādā jautājumā.

politika (gr.) Nodarbošanās ar *valsts* (resp., sabiedrības) lietām, kura pēc sava satura nav nekas cits kā sabiedrības un sabiedrisko procesu *pārvaldīšana*, mērķtiecīga un efektīva to ietekmēšana. Δ augstākais uzdevums ir nodrošināt sabiedrības kā cilvēku *atražošanās* nosacījuma funkcionēšanu, pasargāt to no sairuma sabiedrības locekļu pretrunīgo interesešu sadursmju rezultātā. Δ pārsvarā īsteno ietekmīgāko sabiedrības locekļu (*sociālo grupu, šķiru*) *intereses*, tomēr tai jārespektē arī pārējie sabiedrības slāņi un visa sabiedrība kopumā, jo, aizejot bojā vai degradējot kādai sabiedrības daļai, izjūk visas sabiedrības funkcionēšanas dinamiskais raksturs, vistiešāk apdraudētie slāņi uzsāk izmisīgu pretošanos, rodas draudi sabiedrībai kopumā un visu tās slāņu un locekļu eksistencei. Tāpēc jebkuras sociālās grupas Δ sociāli (*šķiriski*) determinētā ievirze savienojas ar kopsabiedrisko. Δ var uzskatīt par sabiedrības antientropisko (pretsairuma) darbību. Tā kā dažādiem Δ dalībniekiem sabiedrisko procesu pārvaldīšanas jautājumos ir atšķirīgas pozīcijas un intereses, Δ *subjektu* starpā noris politiskā cīņa par savu interesešu īstenošanu. Svarīgs

panākumu faktors šajā ciņā ir *vara*, tāpēc politiskā ciņa parasti savijas ar ciņu par varu un pati Δ bieži tiek pārprasta kā vienīgi ciņa par varu, kaut gan vara ir tikai viens no Δ istenošanas līdzekļiem.

politikas objekts jeb **priekšmets** Sabiedriskie procesi, kas pakļauti *politikas subjekta* mērķtiecīgai un efektīvai ietekmēšanai, bet kuriem nav savas apziņas un gribas, tāpat rīcības izvēles patstāvības. Objekts (priekšmets) ir pretmets subjektam, un viņi abi veido mijiedarbības pāri, kur iniciatīva, aktivitāte piemīt subjektam, bet objektam raksturīga pasivitāte. Tāpēc cilvēks, pateicoties savas apziņas patstāvībai un gribai, politikā vienmēr ir vājāks vai stiprāks *subjekts*, politisks partneris, sabiedrotais vai pretinieks, bet nav objekts.

politikas subjekts, politiskais aktieris, politiskais aktors *Politikas* kā sabiedrības *pārvaldīšanas* aktīvs dalībnieks. Δ būtiskās īpašības ir autonoma apziņa (spēja patstāvīgi apzināties sevi, savu vietu apkārtējā pasaulē un pasaules pielāgošanas iespējas savas eksistences vajadzībām), griba (spēja mobilizēt savus garīgos un fiziskos spēkus savu mērķu sasniegšanai), pastāvēšanas izredzes (kas piešķir jēgu viņa mērķiem sabiedrības ietekmēšanā) un komunikācijas ar sabiedrību, kas ļauj viņam to ietekmēt. Jo lielākā mērā subjektam piemīt šīs īpašības, jo stiprāks viņš ir, tāpēc šo īpašību vājināšana politiskiem pretiniekiem ir svarīga politiskās ciņas sastāvdaļa. Δ var būt individuāls – personība, grupveida – mazāka vai lielāka cilvēku grupa un masveida – *šķira*, tauta, cilvēce. *Institūts* (*partija, valsts, departaments*) nav un nevar būt Δ , jo tam nav savas apziņas un gribas, kas piemīt vienīgi cilvēkam, bet institūts ir tikai instruments, līdzeklis cilvēku rīcības regulārai saskaņošanai.

politiskā zinātne Zinātne, kas pēta sabiedrību kā sevi pārvaldošas sistēmas funkcionēšanu, tās mehānismus, to darbību determinējošos (nosakošos) *faktorus, institūtus*, to darbības formas, metodes, pretrunas un tendences. Pēc UNESCO 1948. gadā sarīkotā starptautiskā politologu

kolokvija atzinuma, termins "politikas zinātne" lietojams vienskaitli, jo tas apzīmē zinību nozari, kurai ir viens kategoriju un jēdzienu aparāts. Kā Δ pamatnozares pēc izpētes priekšmeta tika nosauktas 1) politikas teorija, 2) politiskie institūti, 3) partijas un sabiedriskās organizācijas, 4) sabiedriskā doma, 5) starptautiskās attiecības. Tomēr 20. gs. otrajā pusē ASV un ar tām ciešāk saistīto valstu politologu aprindās ar terminu "politikas zinātne" pieņemts apzīmēt vairāku radniecīgu zinātņu sistēmu, kuras pamatnozares ir 1) sociālā filozofija, 2) politikas teorija, 3) politisko mācību vēsture, 4) nacionālā un reģionālā politiskā vēsture, 5) publiskās varas un administrācijas studijas, 6) salīdzinošās politiskās studijas, 7) starptautisko attiecību teorija, 8) globalistika (pasaules attīstības procesi un tendences), 9) politoloģiskās pētniecības metodoloģija un metodika.

politiskā apziņa Priekšstatu kopums par iespējam sekmet eksistences vajadzību apmierināšanu ar sabiedrības *pārvaldīšanas* līdzekļiem.

politiskā ekonomija, politekonomija Zinātne par sabiedriskās saimniecības funkcionēšanas vispārējām tendencēm un likumsakarībām. Atsegdama bagātību izcelsmes avotus, jaunradīto vērtību sadales, pārdales un piesavināšanās procesus, Δ ir objektīva attiecībā pret sabiedrībā pastāvošo ekonomisko iekārtu un ar to ideoloģiski kritiska ekonomiski valdošajām aprindām, kas cenšas to vai nu falsificēt, vai arī noliegt kā tādu, aizstājot ar dažādām zemāka līmeņa ekonomiskām teorijām.

politiskā, organizācija sabiedrības Sabiedrības *politiskās sistēmas* institucionālā daļa, kopums, ko veido valstiskās un nevalstiskās (sabiedriskās, pašdarbīgās) *organizācijas*, kas atspoguļo, pauž un īsteno dažādu sabiedrības *sociālo grupu intereses* sabiedrības *pārvaldīšanā*. Δ pret-runīgums atspoguļo sabiedrības sociālo grupu savstarpējās pretrunas, kuru risināšanai tā arī ir izveidojusies. Viena no Δ pamatproblēmām ir – cik pilnīgi politiskajās

organizācijās un to kopumā ir pārstāvētas sabiedrības visu sociālo grupu intereses.

politiskā pašapziņa Sevis (savas vietas, *interesešu*, iespēju un briesmu) apzināšanās sabiedrības *pārvaldīšanas* procesā.

politiskā sistēma, sabiedrības Sabiedrība, aplūkota politoloģiskajā aspektā, t.i., kā suverēna, pati sevi pārvaldoša cilvēku kopība. Δ elementi ir politiskās dzīves subjekti (cilvēki, *sociālās grupas, šķiras, slāņi*), viņu izveidotās valstiskās un nevalstiskās (pašdarbīgās) *organizācijas*, politiskās izturēšanās normas (tiesības un morāle), politiskās *idejas*, uzskati, sabiedriskā doma un noskaņojums. Δ raksturo gan tas, no kādiem elementiem tā sastāv, gan arī tas, kādas ir šo elementu attiecības.

politiskā socializācija *Personības identificēšanās* ar sabiedrību vai kādu tās *sociālo grupu* sabiedrisko procesu *pārvaldīšanas* jautājumos. Δ ir divas fāzes, kas nepārtraukti mijiedarbojas, – ideālā un praktiskā. Ideālajā fāzē subjekts apzinās savas *pašatražošanās* atkarību no sabiedrības un tās pārvaldīšanas veida, kas līdzās citiem faktoriem nosaka viņa pašrealizācijas efektivitāti. Līdz ar to viņš apzinās savu vajadzību pēc tā, lai sabiedrības pārvaldīšanas veids tiktu saglabāts vai noteiktā virzienā grozīts. Praktiskajā fāzē viņš, ar mērķtiecīgu darbību cenšamies realizēt savu vajadzību, ietekmē sabiedrības pārvaldīšanas sistēmu un procesu. Δ ir atkarīga no subjekta *politiskās kultūras* 2, no tā, cik viņam pārskatāmi un izzināmi sabiedriskie procesi, no efektīvas politiskās darbības iespējām.

politoloģija (gr.) *Politikas zinātne*.

pontifikāts (lat.) Romas pāvesta pilnvaru (valdīšanas) laiks.

populisms (lat. > fr.) 1. Rūpes par to, lai patiktu tautai. 2. *noniec*. Izdabāšana plašām aprindām, cenšanās par katru cenu, pat ar nepiepildāmiem solījumiem un meliem iekarot tautas simpātijas.

preambula (lat.) *Deklarācijas, likuma, līguma, kāda cita kārtību noteicoša vai uzskatu paudoša dokumenta ievad-daļa, kurā izteikti tā mērķi un uzdevumi.*

precedents (lat.) **1.** Agrāk bijis notikums, kas kalpo vai var kalpot par priekšzīmi vēlākai rīcībai. **2.** *jur.* Tiesas lēmums kādā lietā, kura pamatojums tiek pieņemts par paraugu līdzīgu lietu izšķiršanai un ir saistošs citām tiesām valstīs, kur šāda Δ tiesību sistēma pastāv, piem., Lielbritānijā, ASV.

preference (lat.) **1.** Priekšroka. **2.** *polit., ekon.* Atvieglotie muitas noteikumi, kas noteikti kādas valsts visām vai dažām precēm un kas netiek piemēroti citu valstu precēm.

prerogātīva (lat.) Izņēmuma tiesības, kas ir kādam varas orgānam vai amatpersonai (piem., apžēlošanas tiesības Latvijas Valsts prezidentam) un nav nevienam citam.

presatašejs (fr.) Ārvalstu pārstāvniecības *diplomāts*, kam uzdots uzturēt sakarus ar *presi* un citiem masu saziņas līdzekļiem.

presbirojs (fr.) **1.** Dienests, ko izveido žurnālistu informēšanai kādu lielu pasākumu (piem., kongresu, konferenču, sacikšu) rīkotāji. **2.** Lielu avižu, radio un televīzijas redakciju, kā arī informācijas aģentūru pastāvīgas pārstāvniecības.

prese (lat.) Regulāro iespaidizdevumu – laikrakstu un žurnālu kopums.

preses konference (fr.) Masu saziņas līdzekļu pārstāvju sapulce, ko rīko viņu iepazīstināšanai ar kādu iestādes vai organizācijas viedokli vai ar kādu izcilu personību. Δ žurnālistiem ir atļauts uzdot viņus interesējošus jautājumus.

preventīvs (fr.) Aizsargājošs, briesmas apsteidzošs, aizsardzības veicamais, piem., Δ apcietinājums, Δ uzbrukums.

prezidents (lat.) **1.** Priekšsēdētājs, priekšsēdis; vēlēts vadītājs sabiedrisko organizāciju un uzņēmējsabiedrību izpildinstitūcijās (piem., zinātņu akadēmijas Δ, akciju sabiedrības Δ). **2.** Vēlēts valsts galva valstīs ar republikānisko valsts iekārtu, sava veida *monarha* republikānisks atdarinājums.

princips (lat.) **1.** Pamatuzskats, pamatdoma. **2.** Pieņēmums, pārliecība, uz kuras pamatojas kāda *teorija*, mācība, politiskā programma. **3.** Kāda cilvēka radītas sistēmas uzbūves un darbības pamats. **4.** Cilvēka paša nospraustie svarīgākie noteikumi savai dzīvesdarbībai.

princips, lielākās labvēlības polit. Ar starptautisku līgumu noteikta kārtība, saskaņā ar kuru katra no līgumslēdzējām pusēm apņemas nodrošināt savā zemē otrajai tādus pašus (ne sliktākus) labvēlīgus darbības apstākļus, kādus tur bauda vai baudīs jebkura cita valsts.

prioritāte (lat.) **1.** Kādas darbības priekšrocība laika secībā. **2.** Nosacījums autora tiesību atzišanai – atzinums, ka dotā *persona* pirmā radījusi darbu, uz kura autortiesībām viņa pretendē. **3.** Kādas tiesību normas, līguma noteikumu vai tiesību priekšrocība attiecībā pret citu (piem., starptautiskās *konvencijas* normu Δ attiecībā pret nacionālo tiesību normām). **4.** Priekšrocība pēc nozīmīguma.

privilēģija (lat.) Ārkārtējas tiesības, īpašas priekšrocības, kas kādam piešķirtas vai piemīt.

privātā vara Sk. *vara, privātā*.

privātipašums Atsevišķam cilvēkam vai cilvēku kopai (piem., akcionāriem, *kooperatīvam* vai *sabiedriskai organizācijai*) piederošs īpašums, par kura uzturēšanu, lietošanu, atsavināšanu un iznīcināšanu tiesīga lemt vienīgi pati šī persona, resp., grupa, atšķirībā no valsts vai teritoriālās pašvaldības sabiedriskā īpašuma, par kuru attiecīgie pārvaldnieki ir atbildīgi valsts vai teritorijas iedzīvotāju priekšā.

problēma (gr.) Jautājums, kura atrisināšanai nepieciešama īpaša *teorija*; sarežģīts uzdevums, kura risinājums vēl jāatrod. Δ pareizs formulējums, kas skaidri atsedz pret-runu starp zināmo (esošo) un meklējamo (vēlamo), ir jebkura pētījuma un *diskusijas* mērķtiecības nosacījums.

process, politiskais Tieši un netieši savstarpēji saistītu parādību secīga virkne sabiedrības *pārvaldīšanas* jomā.

programma (gr. > lat.) Paredzamās darbības, pasākumu plāns; rīcības mērķu, pamatprincipu, to īstenošanas līdzekļu un pasākumu secīgs izklāsts. *Politisko partiju* Δ parasti tiek noklusēts, uz kuru *sociālo grupu* rēķina paredzēta tās īstenošana.

progress (lat.) Virzišanās uz lielāku pilnību, attīstība.

prohibīcija (lat.) Kavēšana, aizliegums, īpaši – valstisks (piem., valsts aizliegums ražot, pārdot un lietot alkoholiskos dzērienus, t.s. "sausais likums").

proklamācija (lat. > fr.) **1.** Publisks paziņojums. **2.** Uzsaukums (parasti politisks). **3.** Skrejlapīņa ar uzsaukuma vai paziņojuma tekstu.

proklamēt (lat. > fr.) Kaut ko svinīgi paziņot atklātībai.

proletariāts (lat.) **1.** *vēst.* Zemākā (nemantīgo) brīvo iedzīvotāju šķira Senajā Romā. **2.** To ļaužu šķira, kuru iztikas galvenais avots ir algotais darbs; strādniecība.

proletārietis (lat.) Cilvēks, kura iztikas galvenais avots ir algotais darbs; strādnieks.

prolongācija (lat. > fr.) Kāda termiņa atlikšana vai darbības pagarināšana.

prominents (lat.) Izcils, nozīmīgs, noteicošs (cilvēks).

propaganda (lat.) *Ideju* izplatīšana un izskaidrošana nolūkā tās ieviest cilvēku apziņā, lai pamudinātu viņus uz noteiktu izturēšanās veidu.

proporcionālā vēlēšanu sistēma Vēlēšanu rezultātu noteikšanas kārtība, saskaņā ar kuru katra *partija* vai partiju apvienība, kas piedalās vēlēšanās ar savu sarakstu, iegūst tādu *deputātu mandātu* skaitu, kurš ir proporcionāls par šo partiju (sarakstu) nobalsojušo vēlētāju skaitam. Lai izvairītos no *parlamenta* pārliekas politiskās sadrumstalotības, daudzās valstīs mandātu sadalē netiek pieļautas partijas (saraksti), ja par tām nav nodots noteikts procents vēlētāju balsu (piem., Latvijā 5 procenti).

prosperiti (lat.) 1. Uzplaukums, labklājība. 2. Apzīmējums tautsaimnieciskam uzplaukumam ASV.

protekcija (lat.) Labvēlība, atbalstīšana, sekmēšana, aizstāvēšana.

protekcionisms (lat.) Aizsargmuitu pielietošanas politika sava iekšējā tirgus un pašu ražotāju aizsardzībai (pretstatā brīvajai tirdzniecībai).

protektorāts (lat.) 1. Aizbildņa amats. 2. Virskundzība. 3. Kādas stiprākas valsts, firmas vai *organizācijas* atbalsts un aizgādība vajākam vai arī patvaļīga tās atkarības izmantošana.

protests (lat. > itāl.) 1. Iebildums. 2. *jur.* Prokurora tiesiska vēršanās pret tiesas spriedumu vai lēmumu (sk. *apelācija*, *kasācija*) vai arī jebkuras iestādes, uzņēmuma, organizācijas vai amatpersonas pieņemtu un likumam neatbilstošu juridisku *aktu*.

protežē (lat. > fr.) *Persona*, par kuru kāds ļoti rūpējas, gādā, kurai tiek dāvāta *protekcija*.

protežēt (lat. > fr.) Dāvāt labvēlību, atbalstīt, sekmēt, aizstāvēt.

protokols (gr. > fr.) 1. *Dokuments* ar noriņu pierakstu (piem., sapulces Δ, novērojumu Δ, sarunu Δ). 2. Kādu faktu vai notikumu apliecinošs dokuments. 3. Starpvalstiska rakstiska vienošanās kādā jautājumā. 4. Noteikumu kopums,

kas regulē dažādu *diplomātisku aktu* izpildišanu un *diplomātu* saskarsmes ārējās formas (diplomātiskais Δ).

provizorisks (lat.) Pagaidu, līdz galīgajam noregulējumam derīgs (Δ nolīgums, Δ valdība).

provocēt (lat.) 1. Izaicināt. 2. Pamudināt uz neapdomīgu rīcību.

provokācija (lat.) 1. Izaicinājums. 2. Kūdišana uz rīcību, kurai var būt nevēlamas sekas. 3. Mudināšana uz neapdomīgu rīcību.

provokators (lat. > fr.) 1. *Agents*, kas kūda vai mudina uz neapdomīgu rīcību. 2. *pārn. noz.* Valdībai *opozicionārajā* organizācijā slepeni iesūtīts policijas spiegs.

publiskā vara Sk. *vara*, *publiskā*.

pučs (vāc.) Valsts apvērsums.

radikālis (lat.) *Radikālisma* piekritējs, nepiekāpīgs cilvēks, kurš ar galējiem līdzekļiem veicina vai veic visdziļākās izmaiņas.

radikālisms (lat.) *Iejas* un rīcība, kas vērsta uz pastāvošo *institūtu* vai pat visas iekārtas pilnīgu, līdz pamatiem pārveidošanu. Δ parasti balstās uz vienkāršotu vēstures un sadzīves vērtēšanu pēc kaut kāda viena, abstrakta pamatprincipa, ideāla, morāles vai derīguma kritērija. Δ raksturīgs spriešanas *dogmatisms* un *utopisms*, konkrētās situācijas neizprašana, nosliece uz vienkāršiem risinājumiem. Sabiedrības *križu* un pārejas laikā labvēlīgu sociālpsiholoģisku augsni Δ rada vispārējā nedrošība un nestabilitāte, draudi plašu sabiedrības grupu un slāņu pastāvēšanai, to tradīcijām un dzīvesveidam. Tādās situācijās Δ tiecas uz *ekstrēmismu*, galēju, pat vardarbīgu metožu un līdzekļu neierobežotu izmantošanu sociālo problēmu risināšanā, sociālo partneru interešu ignorēšanu.

radikalizācija (lat.) 1. *Radikālu* prasību, līdzekļu, vadītāju īpatsvara palielināšanās politikā vai kādā *politiskā*

organizācijā, kustībā. 2. Politisko prasību virziņā uz galējībām.

radikāls (lat.) Uz visdziļākajām, līdz pat saknēm ejošām, galējām izmaiņām virzīts uzskats, pasākums.

rantjē (fr.) *Persona*, kuras galvenais ienākumu avots ir *rente* 2.

rasisms (fr.) Antizinaatniska uzskatu sistēma, saskaņā ar kuru dažādu rasu tautas neesot sabiedriski līdzvērtīgas, tādēļ "augstākās" rases tautas esot aicinātas valdīt pār "zemākas" rases tautām. Δ mācība radusies 19. gs. vidū kā mēģinājums morāli attaisnot *koloniālismu*, 20. gs. īpaši plaši izmantota *militārās agresijas* un *etnocīda*, kā arī nacionālās *diskriminācijas* un *segregācijas* pamatošanai Vācijā, ASV, Anglijā, Francijā u.c.

ratifikācija (lat.) Starptautiska līguma apstiprināšana *valsts varas* augstākajā *institūcijā*. Tikai pēc Δ tas stājas spēkā.

reabilitācija (lat.) *jur.* Atjaunošana tiesībās.

reakcija (lat.) 1. Atbildes darbība, pret darbība, pretsitiens. 2. Tiekme saglabāt vai atjaunot savu laiku pārdzīvojušo sabiedrisko iekārtu vai tās elementus.

reakcionārs (lat.) *Reakcijas* 2 piekritējs un atbalstītājs.

reemigrācija (lat.) Izceļotāju atgriešanās agrākajās dzīvesvietās uz palikšanu.

referendums (lat.) Tautas nobalsošana.

reforma (lat. > fr.) Kāda stāvokļa, sabiedriskās iekārtas, kārtības, *organizācijas*, mācības pārveidošana, izmaiņa, saglabājot galveno, pārmantojot vairāk nekā mainot.

reformators (lat.) *Reformu* piekritējs vai veicējs.

reformisms (lat.) Politiskās domas virziens un politiskā darbība, kas atzīst vienīgi *reformas* kā sabiedrības attīstības ceļu un noliedz apvērsumus.

regālijas (lat.) **1.** *vēst., jur.* Valdnieka ipašumi un augstākās tiesības gūt ienākumus (piem., ievākt maitu, kalt naudu). **2.** Valsts augstākās varas zīmes (kronis, scepteris u.c.) **3.** Valsts izcilības zīmes (ordeņi, medaļas, goda ieroči u.c.).

regress (lat.) **1.** Virzība atpakaļ, atgriešanās pie zemākā attīstības līmeņa, spēju un spēku zudums, pretstats *progresam*. **2.** *jur.* Cita vietā mantisko saistību izpildījušas *personas* prasība atdot samaksāto naudas summu vai citu mantisko vērtību.

regulatīvs (lat.) Tāds, kas virza, nodibina kārtību kādā lietā, piemēram, valsts iestāžu Δ darbība tām uzticētajās jomās.

regulēt (lat.) Noteikt un nodrošināt lietu, procesu vēlamo norisi un kārtību.

reģionāls (lat.) **1.** Tāds, kas attiecas uz kādu ierobežotu apvidu, teritoriālu vienību, valsti, valstu grupu, piem., zemestriču apdraudētais Δ . **2.** Pēc teritoriālās piederības izveidots (piem., Δ policija, Δ slimokases, Δ izglītības pārvalde).

reģions (lat.) **1.** Pārvaldāmā teritorijas vienība. **2.** Kaut kādā ziņā (ekonomiski, kultūras, valodas lietošanas, politiskās ietekmes, dabas) vienota teritorija.

rekets (sp.) Naudas noziedzīga izspiešana, draudot ar ipašuma iznīcināšanu, kaitēšanu veselībai vai nogalināšanu.

rekvizīcija (lat.) Īpašuma pret atlīdzību vai parādzīmi piespiedu atņemšana, dažreiz uz laiku, valsts vajadzībām.

reliģija Ticība, ticības apliecinājums. Sabiedriskās apziņas forma, kas mitoloģiskā veidā uz līdzību pamata skaidro pasaules izcelsmi, tās pastāvēšanas kopsakarības un sniedz individuālās un sabiedriskās uzvedības pamācības, pamatojot tās ar cilvēkam neizzināmo augstāko spēku (Dieva, dievu) autoritāti.

renegāts (lat. > itāl. > fr.) Kādas (savas agrākās) ticības vai politiskās pārliecības noliedzējs, atkritējs, pārbēdzējs.

rente (lat. > fr.) **1.** Ienākums. **2.** Regulārais ienākums no īpašuma (bez personiska darba vai organizējošas darbības ieguldījuma), piem., no zemes iznomāšanas, no noguldījuma bankā.

reparācijas (lat.) Kara postījumu atlidzināšana uzvarētājavaltstij, ko izdara karu zaudējusi puse.

repatriācija (lat.) **1.** Atgriešanās tēvzemē. **2.** Agrākās pilsonības vai pavalstniecības atkalatgūšana. **3.** Gūstekņu atgriešana dzimtenē.

repatriants (lat.) Persona, kura atgriežas dzimtenē (tēvzemē) *repatriācijas* kārtībā.

represālijas (lat.) *polit.* **1.** Atriebības, atmaksas pasākumi. **2.** Vardarbīgi pretsoļi.

represija (lat.) *polit.* Sods vai cits *valsts varas* piemērots piespiedu līdzeklis.

represīvs (lat.) *polit.* Tāds, kas apspiež, apspiešanai domāts (piem., valsts iestāde, pasākums, nodoklis).

reprezentācija (lat.) **1.** Pārstāvēšana. **2.** Lepna uzstāšanās.

reprezentants (lat.) **1.** Pārstāvis. **2.** Tautas pārstāvis, *deputāts 1.*

reprezentatīvs (lat.) *sociol., statist.* Pārstāvošs, pārstāvamajai parādībai vai kopumam būtiski atbilstošs (piem., skolotāji un inženieri ir Δ inteliģences pārstāvji).

reprivatizācija (lat. > fr.) *Nacionalizētā* vai *konfiscētā* privātpašuma atkalatdošana privātajā īpašumā.

republika (lat.) Valsts iekārta, kur augstākos *valsts varas institūtus* uz noteiktu laiku ievēlē *pilsoņi*, kurā par valsts

varas avotu tiek uzskatīta pilsoņu griba, bet par valsts varas uzdevumu – kalpošana pilsoņu *interesēm*.

reskripts (lat.) *vēst.* Valdnieka, augstas amatpersonas *oficiāla* rakstiska atbilde, arī rīkojums, pavēle.

resors (lat. > fr.) Pārvaldes vai darbības nozare, tai atbilstoša vadības *institūcija*, piem., iekšlietu Δ, izglītības Δ.

restaurācija (lat.) Atjaunošana.

restitūcija (lat.) **1.** *polit., jur.* Īpašuma vai lietas, ko kara laikā ienaidnieks sagrābis vai izvedis no citas valsts teritorijas, atdošana atpakaļ valstij. **2.** *vēst.* Atsavināto nekustamo īpašumu valdījuma tiesību atjaunošana agrākajiem valditājiem vai viņu mantiniekiem.

resursi (lat. > fr.) Lidzekļu avoti, līdzekļi.

revanšisms (lat. > fr.) *polit.* Tiekšme uz *revanšu*, prasība pēc *revanša*.

revanšs (lat. > fr.) **1.** Atriebība, atmaksa. **2.** Otrreizēja cīņa (spēle), kas sāka, lai dotu iespēju uzvarēt pirmajā cīņā (spēlē) zaudējušajam.

revīzija (lat.) **1.** Caurskatīšana (atkārtota), piem., zemesgrāmatu Δ; pārbaude, piem., grāmatvedības uzskaites Δ. **2.** Pārskatīšana, piem., *partijas* pamatnostādņu Δ.

revizionisms (lat.) *polit., filoz.* Tiekšanās grozīt, pārskatīt kādu stāvokli, viedokli, uzskatu sistēmu vai rīcības *programmu*.

revolte (lat. > itāl. > fr.) **1.** Sacelšanās, dumpis. **2.** *Apvērsums*.

revolūcija (lat. > fr.) Viena no attīstības procesa pusēm (blakus un pretstatā *evolūcijai*), kurai raksturīgs daļējs attīstības konsekvences un nepārtrauktības pārrāvums. Δ rezultātā tiek atrisināta parādības pamatpretruna, un līdz

ar to parādība izmaina savu būtību, beidz pastāvēt iepriekšējā kvalitātē un atdzimst jaunā parādībā ar citu būtību, citu pamatpretrunu un kvalitāti. Sociālā Δ ir kādas sabiedriskās iekārtas pamatpretrunas atrisinājums, kura rezultātā sabiedrība pāriet jaunā, augstākā kvalitātē (ja zemākā, tad ir notikusi kontrrevolūcija). Sociālā Δ ir vēsturiski ilgstošs process, kurā pārvēršas visa sabiedrība un kurš norisinās gan *reformu*, gan *apvērsumu* ceļā, vieniem otru nomainot atkarībā no sabiedrisko pretrunu asuma un politisko spēku samēra. Politiskā Δ ir sociālās Δ daļa, kādas sabiedrības politiskās iekārtas pretrunu atrisinājums, ar ko sabiedrībā izveidojas jauna politiska iekārta. Centrālais moments politiskajā Δ ir *valsts varas* pāreja jauna politiskā spēka rokās.

rezervācija (lat.) *Aborigēnu* saglabāšanai viņiem ierādītā ierobežota apmešanās vieta ar īpašu tiesisku kārtību un pārvaldi, dažkārt ar piespiedu noņemšanu bez tiesībām to atstāt.

rezervāts (lat.) Dabas vai kultūras pieminekļu saglabāšanai ar likumu noteikts un dabā apzīmēts objekts (teritorija) ar īpašu uzraudzības un pārvaldīšanas kārtību, kas izslēdz tā saimniecisko izmantošanu un ierobežo cita veida traucējošu darbību.

rezidence (lat.) Valsts vai baznīcas, augstāko amatpersonu vai valdnieku mītne.

rezidents (lat.) 1. Pilnvarotais pārstāvis kādā citā *valstī* vai *teritorijā*. 2. *Diplomātiskā* ranga nosaukums. 3. Izlūkošanas orgāna pārstāvis kādā valstī vai teritorijā, kurš vada tur darbojošos *agentu* darbību. 4. Kādas valsts *pilsonis*, kura pastāvīgā dzīvesvieta ir kādā ārvalstī.

rezolūcija (lat.) 1. Lēmums. 2. Atbildīgas amatpersonas lēmuma pašrocīgs uzraksts uz *dokumenta*, par kura tālāku virzību amatpersonai bija jāizšķiras.

režims, politiskais (fr.) *polit.* Sabiedrības *pārvaldīšanas* istenošanas kārtība, ko raksturo *valsts varas* un pašdar-

bīgo *pilsoņu* savstarpējās attiecības. Δ atkarīgs no tā, cik stipra ir *pilsoniskā sabiedrība*, t.i., cik lielā mērā iedzīvotāji savā sabiedriskajā pašdarbībā labprātīgi, bez sistemātiski organizētās vardarbības (valsts varas) iejaukšanās spēj nodrošināt apmierinošu savstarpējo attiecību un sabiedrisko procesu norisi. Δ atkarīgs no iedzīvotāju sociālā sastāva stabilitātes, kas ļāvusi izkopt un uzkrāt noteiktajam sabiedriskās paštražošanās tipam atbilstošas uzvedības normas un pārlicību gan par to ievērošanas nozīmīgumu, gan par to pārkāpēju sabiedriskas sodīšanas nepieciešamību. Svarīgs pilsoniskās sabiedrības stipruma nosacījums ir arī sabiedrības *sociālo grupu* vairākuma apmierinošais un savstarpēji samērā līdzīgais eksistences līmenis, kas mazina kārdinājumu pārkāpt pastāvošo sabiedrisko kārtību, lai nodrošinātu savu izdzīvošanu vai to būtiski uzlabotu. Izpalielot šiem nosacījumiem, daudzi sabiedrības locekļi tiecas savās privātajās interesēs pārkāpt pastāvošo sabiedrisko kārtību, un tas kopumā draud ar visas sabiedriskās iekārtas, kas nodrošina *sabiedrības atražošanu*, sagrāvi. Šo draudu novēršanai sabiedrība vai parasti tās spēcīgākās sociālās grupas rada īpašu sistemātiskas vardarbības mehānismu – *valsti*, kas ar tai specifiskiem piespiedlīdzekļiem sargā pastāvošo sabiedrisko kārtību un veic sabiedrības svarīgāko procesu *pārvaldīšanu* noteiktā mijiedarbībā ar *pilsonisko sabiedrību* un tās *institūcijām* – *sabiedriskajām organizācijām*. Atkarībā no tā, kurš kuru kontrolē, izšķir Δ trīs pamattipus: *demokrātiskais* Δ, *autoritārais* Δ un *totalitārais* Δ, kas pazīstami dažādās to realizācijas formās.

rigorisms (lat. > fr.) Pārspilēta stingrība, stīvums, nepielūdzamība prasībās kādu, arī novecojušo (morāles, tiesību, reliģisko, valodas u. tml.) normu ievērošanā.

rivalitāte (lat. > fr.) Sāncensība.

rojālisms (fr.) *polit., vēst.* Uzticība, atbalsts karaļa varai un karalim.

rojālists (fr.) *polit., vēst.* Karaļa varas atbalstītājs, piekritējs.

sabiedriskā atražošanās Sabiedrības un atsevišķu tās elementu (cilvēku un *sociālo grupu*, viņu savstarpējo attiecību, materiālo vērtību, ražošanas nozaru, uzņēmumu, garīgo vērtību utt.) atjaunošanās un atkārtošānās sabiedrībā norisošo procesu gaitā.

sabiedriskais process Tieši vai netieši savā starpā saistītu darbību un notikumu secīga virkne, kuru rezultātā sabiedrība vai kāda tās daļa laika gaitā mainās (pēc lieluma, kvalitātes, formas vai sastāva). Δ dalībnieki, t. i., atsevišķi cilvēki, masveidā cenšamies īstenot katrs savas privātās intereses, kopumā nonāk pie kāda lielāka, visu sabiedrību vai nozīmīgu tās daļu aptveroša, parasti visā pilnībā neparedzēta rezultāta. Tādējādi cilvēku individuālā rīcība neatkarīgi no viņu gribas un bieži vien pretēji tai kļūst par bezpersoniskā, anonīmā Δ , ko sauc par vēsturi, sastāvdaļu.

sabotāža (fr.) *Protesta* forma, kas izpaužas darba demonstratīvā neveikšanā vai traucēšanā.

sakralizācija (lat. > fr.) Padarīt par svētu vai pielidzināt svētajam (vietu, lietu, *ideju* u.c.).

sakrāls (lat.) **1.** Svēts. **2.** Tāds, kas attiecas uz svētajām darbībām. **3.** Tāds, kas attiecas uz dievkalpojumu (piem., ēka, trauki).

salūts (lat.) **1.** Sveiciens. **2.** Sveicienam vai citai godināšanai domāti lielgabalu vai strēlnieku šaujamoieroču vienlaicīgi šāvienu (ieroču un šāvienu skaits ir atkarīgs no svinīguma pakāpes). **3.** Nāciju Δ – 21 šāviens, ar ko sveic ārvalsts augstākās amatpersonas.

sanācija (lat. > fr.) **1.** Ārstēšana, atveseļošana. **2.** Pasākumu sistēma (aizdevumi, pabalsti u.tml.) uzņēmumu, banku vai pat nozaru finansiālā stāvokļa uzlabošanai un konkurētspējas palielināšanai, ko parasti veic valsts par nodokļu maksātāju līdzekļiem. **3.** *vēst.* Δ režīms – autoritārais režīms Polijā 1926–1939.

sankcija (lat.) 1. Sods, piespiedlīdzeklis. 2. Augstākas pakāpes varas apstiprinājums kādai darbībai vai lēmumam, kas tam piešķir galīgu, neapstrīdamu raksturu.

sankcionēt (lat.) Apstiprināt, svinīgi atzīt, piešķirt likumīgu spēku.

satelīts (lat.) Pavadonis, arī līdzzinātājs, miesassargs.

satelītvalsts (lat.) Formāli patstāvīga valsts, kas faktiski ir atkarīga no kādas citas valsts un apkalpo tās politiskās intereses.

segregācija (lat.) 1. Nošķiršana, atdalīšana. 2. *polit.* Iedzīvotāju nošķirta noņemšana pēc rases, tautības, ticības piederības vai kādām citām īpašībām.

sekularizācija (lat.) 1. Reliģisko organizāciju (baznīcas, klosteru) īpašumu atņemšana baznīcai un pārvēršana par valsts īpašumu vai nodošana laicīgo iestāžu pārziņā. 2. Dažādu sabiedriski svarīgu iestādījumu (piem., tautas izglītības, dzimtsarakstu vešanas, dzimstāvokļa reģistrācijas) nodošana no reliģisko organizāciju pārziņāšanas laicīgo iestāžu pārziņā. 3. Sabiedrisko attiecību un sabiedriskās apziņas atbrīvošana no *relīģijas* ietekmes.

sekvestr (lat.) Varas iestāžu uz laiku ieceltais kādas lietas lietotājs, glabātājs vai pārvaldnieks.

senators (lat.) *Senāta* 1, 2, 3 loceklis.

senāts (lat.) 1. *vēst.* Dzimtu vecāko sapulce Senajā Romā. 2. *polit.* Divpalātu *parlamenta* augšpalāta daudzās valstīs. 3. Augstākā tiesa dažās valstīs. 4. Profesoru sapulce vai *kolēģija* 2 augstskolās.

separātisms (lat., fr.) Tiekme uz atdalīšanos vai noslēgtu grupējumu veidošanu.

separātists (lat. > fr.) *Separātisma* piekritējs.

separāts (lat.) **1.** Nošķirts, nodalīts, atsevišķs. **2.** *polit.* Δ miera līgums – viena karojošās savienības partnera atsevišķi no pārējiem noslēgtais miera līgums ar pretinieku.

sesija (lat.) Kādas iestādes, kuras darbība notiek ar pārtraukumiem vai piesaistīta kādu noteiktu uzdevumu veikšanai (piem., eksaminēšanai vai likumdošanai), aktivās darbības posms, sēžu laiks.

setlments (angl.) Ārzemnieku privileģētās apmešanās vieta atkarīgās valsts pilsētā, kas baudīja priekšrocības vai neatkarību pašpārvaldē, sabiedriskās kārtības uzturēšanā u.tml., parasti noteiktas *kapitulācijās 2.*

sikofants (gr.) **1.** *vēst.* Profesionāls spiegs. **2.** *pārn. noz.* *Denunciants*, apmelotājs.

sindikālisms (gr. > lat. > fr.) Strādnieku politiskā kustība (dib. 19. gs. beigās), kas arodbiedrības (*sindikātus 2*) uzskata par galvenajām strādnieku organizācijām, kurām būtu jāpārņem visa sabiedrības pārvaldīšana savās rokās, sk. arī *anarhosindikālisms*.

sindikāts (gr. > lat.) **1.** Preču piegādātāju apvienība konkurences ierobežošanai; uzņemas preču noietu, izejmateriālu iegādi, cenu noteikšanu, tā laupot sindicētiem uzņēmumiem tirdzniecisku patstāvību. **2.** Arodbiedrību nosaukums dažās valstīs.

sinekūra (lat.) Amats, kas neprasa nekādu darbu, parasti labi atalgots un piešķirts aiz labvēlības.

sinklīts (gr.) *vēst., arī pārn. iron. noz.* Augstāko amatpersonu sanāksme.

sistēma (gr. > lat.) No atšķirīgiem elementiem sastāvošs veselums, kura raksturu nosaka gan tā sastāvdaļu īpašības, gan to savstarpējās attiecības. Savukārt atrašanās Δ ietekmē tās elementu raksturu un to savstarpējās attiecības, piem., *politiskā Δ, sabiedrības Δ, pasaules Δ.*

situācija (lat. > fr.) **1.** Lietu stāvoklis, izvietojums. **2.** Dzīves stāvoklis. **3.** Apstākļu kopums.

slengs (angl.) **1.** Neizkopta ikdienas sarunu valoda. **2.** Noteiktām sociālām vai profesionālām grupām raksturīgs runas (valodas) paveids.

sociālā cīņa Centieni sociālos *konfliktus* (vajadzību pretstatus) atrisināt kāda viena subjekta interesēs uz cita subjekta interešu rēķina.

sociālā diferenciācija **1.** Cilvēku un viņu grupu atšķirīgums pēc *sabiedriskās atražošanās* apstākļiem, līdzekļiem, formām un pieredzes (diferencētība). **2.** Šo atšķirību izcelšanās, saglabāšanās vai palielināšanās procesi (diferencēšanās).

sociāla grupa Sabiedrības daļa, kuras locekļiem ir vismaz pēc kāda viena rādītāja līdzīgs *sociālais stāvoklis* – piem., pilsētnieki, laucinieki, *kapitāla* ipašnieki, algotā darba darītāji, mazturīgie, valsts ierēdņi, amatnieki, jaunieši. Δ locekļu *sociālā stāvokļa* kopības dēļ viņiem ir kopīgas *intereses*, tās savukārt rada vienādu izturēšanos, ciktāl to pieļauj viņu atšķirīgās intereses, kas saistītas ar katra piederību arī pie kādas citas Δ. Piem., laucinieki veido Δ līdzās un pretēji pilsētnieku Δ, taču laukos un pilsētās dzīvojošie uzņēmumu ipašnieki veido vienu kopīgu Δ līdzās un pretēji laukos un pilsētās dzīvojošajiem algotā darba darītājiem, lauku un pilsētu inteliģence veido Δ līdzās un pretēji fiziskā darba darītājiem. Cilvēki, kurus viņu eksistencei nozīmīgākie apstākļi un ar tiem saistītās intereses apvieno vienā Δ, mēdz piekopt līdzīgu politisko izturēšanos, tiekties uz politisko *konsolidāciju* un kopā veido nozīmīgu *politikas subjektu*, kas sadarbojas un cīnās ar citām Δ. Mazinoties vienojošo sociālo pozīciju un interešu nozīmīgumam, Δ kā politikas subjekts sašķeļas vai arī apvienojas ar citām grupām.

sociālais stāvoklis Cilvēka vieta *sabiedriskās atražošanās* procesā. Δ galvenais rādītājs ir subjekta sabiedriskās atražošanās iespēju efektivitāte. Δ nosaka subjekta vieta

sabiedriskajā darba dalīšanā, bet to savukārt ietekmē mantiskais stāvoklis, nodarbošanās sfēra, darba ražīgums, amats, izglītība, politiskā vara, dzīvesvieta, sabiedriskie sakari, dzimums, vecums utt. Masu apziņā sabiedriskās atražošanās efektivitāte atspoguļojas kā Δ prestižs.

sociālā mobilitāte *Sociālās pārvietošanās intensitāte, sociālās struktūras atvērtības un dinamiskuma rādītājs.*

sociālā pārvietošanās Subjekta pāreja no viena *sociālā stāvokļa* citā. Tā var notikt sakarā ar subjekta rīcību (piem., izglītības, profesionālās kvalifikācijas vai *kapitāla* iegūšanu, izstāšanos no valsts dienesta), gan arī no subjekta neatkarīgu apstākļu dēļ (piem., sakarā ar *bezdarba* iestāšanos, sabiedriski ekonomiskās vai politiskās iekārtas vai saimnieciskās *konjunktūras* mainīšanos, mantojuma saņemšanu, novecošanu). Δ var būt individuāla, grupveida, masveida un pat pilnīgi aptvert vienu vai vairākas *sociālās grupas*. Δ var būt augšupejoša – sociālajam stāvoklim uzlabojoties – un lejupslidoša – tam pasliktinoties.

sociālā politika Politikas joma, kuras priekšmets ir iedzīvotāju visa *sabiedriskā atražošanās* kopumā: līdzdalība ražošanā un sadalē, materiālais un garīgais patēriņš, darba un sadzīves apstākļi, iztikas nodrošinājums darba nespējas vai trūkuma gadījumā, garīgā potenciāla atjaunošanās, iedzīvotāju veselības un ilga mūža nodrošināšana, visu sabiedriskās atražošanās komponentu stabilitāte un *progress*. Δ var būt pozitīva, ja tā sekmē sabiedriskās atražošanās attīstību, tā var būt negatīva, ja pasliktina to. Δ var būt diferencēta attiecībā pret dažādām *sociālām grupām*, vienu atražošanos sekmējot, citu – kavējot.

sociālā pretruna Pretruna starp cilvēkiem, cilvēku grupām un slāņiem to *sabiedriskās atražošanās* apstākļu, līdzekļu un metožu jautājumos.

sociālā sadarbība, sociālās partnerattiecības Atšķirīgu *sociālo grupu* attiecības, kuru pamatā ir kopīgs atziņums, ka tās ir savstarpēji atkarīgas un tāpēc tām kon-

struktīvi jāsadarbojas, mērķtiecīgi mīkstinot savstarpējas pretrunas. Industriāli attīstītajās zemēs tādi, piem., ir darba devēju (*kapitālistu*) un darba ņēmēju (strādnieku un kalpotāju) sociālekonomisko partnerattiecību uzturēšanas mēģinājumi. Parasti stiprākais partneris šādās attiecībās ir politikas un tās galveno rezultātu noteicējs.

sociālā struktūra (lat. > fr.) **1.** Sabiedrībā vai tās daļā (*teritorijā, organizācijā, kustībā, uzņēmumā*) ietilpstošu *sociālo grupu* kopums to savstarpējās skaitliskajās (proporciju) un atkarības attiecībās. **2.** Sabiedrības *stratifikācija*.

sociālā tuvināšanās Cilvēku un viņu grupu *sociālo* atšķirību mazināšanās.

sociālā vienlīdzība **1.** Cilvēku vai viņu grupu vienādība pēc *sociālā stāvokļa* – *sabiedriskās atražošanās* iespēju efektivitātes (bet ne obligāti pēc atražošanās konkrētajiem apstākļiem, līdzekļiem un formām). **2.** Pilnīgs cilvēku vai viņu grupu sociālo atšķirību zudums, pilnīga to vienādība pēc sabiedriskās atražošanās apstākļiem, līdzekļiem un formām, kā arī sociālās pieredzes – stāvoklis, kas ir grūti iedomājams. Sk. arī *egalitārisms*.

sociāldarvinisms Sociālpolitiska mācība, kas ar Č. Darvina mācību par dabisko atlasī dzīvnieku pasaulē tiecas izskaidrot sabiedriskās attiecības, tā attaisnojot visnežēlīgākās to izpausmes.

sociāldemokrātija 19. gs. otrajā pusē nodibinājusies strādnieku *politiskā kustība*, kas tiecas aizstāvēt darba ņēmēju intereses, kapitālistiskās sabiedrības spontanitātes izraisīto pretrunu postošo raksturu novēršot ar kopsabiedriskās nozīmes procesu kopsabiedrisku *pārvaldīšanu* tautvaldības formā. Δ ir daudz savstarpēji atšķirīgu strāvojumu un *partiju* visā pasaulē.

sociāldemokrātisms To *sociāldemokrātijas partiju* un *organizāciju* darbība, kas tiecas sasniegt savus mērķus vienīgi *reformu* ceļā, nepārkāpjot pastāvošos likumus.

sociālisms (lat. > fr.) Sabiedriskā iekārta, kas tirgus saimniecības spontanitātes izraisīto pretrunu postošo raksturu novērš ar kopsabiedriskās nozīmes procesu kopsabiedrisku *pārvaldīšanu*.

sociālistisks (lat. > fr. > vāc. > kr.) **1.** *Sociālismam* piemītošs (piem., Δ ražošanas attiecību veids). **2.** Uz *sociālisma* īstenošanu orientēts (piem., Δ partija).

sociālists (lat. > fr.) Cilvēks, kas tiecas īstenot vai īsteno *sociālismu*.

sociāls (lat.) **1.** Sabiedrisks. **2.** Tāds, kas raksturo cilvēka *sabiedrisko pašatzažošanos*.

socioloģija (lat.+gr.) Zinātne par *sociālajām* 2 attiecībām sabiedrībā.

solidaritāte (lat. > fr.) *polit.* Sev līdzīgo pašreizējai atbalstīšana, kopā turēšanās.

sovjetizācija (kr.) *vēst., polit.* Padomju iekārtai Krievijā raksturīgo sabiedriskās dzīves iezīmju un darbības metožu izplatīšana (nereti varmācīga) no Krievijas atkarīgajās valstīs.

spīkers (angl.) *Parlamenta* vai sapulces priekšsēdētājs.

spontāns (lat.) Pats no sevis, no iekšējiem dzinumiem, bez ārējas ietekmes notiekošais. Tas pats, bet plašā mērogā un postoši norisinošais tiek saukts par *stihisku*.

stagnācija (lat.) Nekustīgums, sastingums, attīstības trūkums (galvenokārt tautsaimniecībā).

stagnants (lat.) Apstājies, sastindzis, nekustīgs.

stagnāts (lat.) *polit., sarun.* *Stagnācijas* atbalstītājs, veicinātājs.

starptautiskās attiecības Attiecības starp tautām un to valstīm kā *suverēnām* sevi atražojošām sabiedriskajām sistēmām.

mām – sociālajām kopībām. Vēstures gaitā paražu, starptautisku ligumu un vienošanos formā izveidojušās un pastāvīgi attīstās Δ normas. Juridisku principu un normu kopumu, kas regulē valstu un citu starptautiskās satiksmes subjektu attiecības, sauc par starptautiskajām publiskajām tiesībām. Juridisku normu kopumu, kas regulē starptautiskās mantiskās un ar tām saistītās nemantiskās ģimenes un darba attiecības, sauc par starptautiskajām privāttiesībām. Attīstoties starptautiskajai darba dališanai un tās izraisītajai aizvien ciešākajai valstu un tautu savstarpējai atkarībai, dažāda veida ekonomiskajai, politiskajai un garīgajai satiksmei, pieaug visu valstu ieinteresētība Δ stabilitātē un stingrā to normu ievērošanā. Šajā jomā pasaules valstis un tās reprezentējošās valdības aizvien vairāk solidarizējas, kopīgi vērsdamās pret valstīm, kas Δ normas pārkāpj.

status quo (lat.) Pašreizējs stāvoklis.

status quo ante (lat.) Iepriekšējais stāvoklis.

statuss (lat.) **1.** Stāvoklis. **2.** Sabiedriskais stāvoklis (*personas*, firmas, *organizācijas*) un tā novērtējums sabiedriskajā domā. **3.** Dienesta stāvoklis.

statūti, statūts (lat.) **1.** Nolikums, normu kopums, kas nosaka kādas *organizācijas* uzbūvi, pilnvaru robežas un darbības kārtību. **2.** Ordeņa Δ – apbalvojuma (ordeņa), tā piešķiršanas, ar to saistīto pienākumu un tiesību, kā arī nēsāšanas kārtības apraksts. **3.** Dažās valstīs (ASV, Lielbritānija u.c.) vispārēja rakstura *likumu* nosaukums.

stratēģija, politiskā (gr.) Vispārīgs politiska mērķa sasniegšanas plāns, koncepcija. *Politiskajos procesos* piedalās vairāki, pat daudzi *politikas subjekti*, katrs ar savu īpašu stāvokli sabiedrībā, ar savām vajadzībām. Tāpēc, izstrādājot Δ , pirmkārt, ir jānoskaidro politiskā procesa dalībnieku, politisko spēku objektīva attiecība pret izvirzīto stratēģisko mērķi: ar ko un kādā mērā katram no viņiem šis mērķis ir izdevīgs un ar ko ne. Otrkārt, jānoskaidro,

kāds ir šo politisko spēku savstarpējais samērs, treškārt, – kur tiem ir *interese* kopība vai tuvība un kur – pretrunas, jo tas dod iespēju secināt, kādu politikas subjektu starpā, kādos jautājumos un cik noturīgas ir iespējams veidot savienības un kur var rasties *konflikts*. Tā ir politisko spēku izvietojuma analīze. Balstoties uz tās datiem, var aplēst, vai politiskais mērķis vispār ir sasniedzams un cik lielas ir tā sasniegšanas izredzes, izstrādāt secīgu politisku starpuzdevumu virkni, kur katrs starpuzdevums atbilst politiskā procesa izšķirošo spēku interesēm, līdz ar to būdams reāli paveicams, un šā starpuzdevuma paveikšana dod pamatu izvirzīt no tā izrietošo nākamo starpuzdevumu, politiski par to ieinteresēt pietiekami plašas sabiedrības aprindas un rezultātā arī to paveikt utt., kamēr, ejot no starpuzdevuma uz starpuzdevumu, nebūs sasniegts stratēģiskais galamērķis. Δ galvenokārt analizē sabiedrības objektīvo stāvokli, it īpaši sociālās attiecības, un ir *politiskās taktikas* pamats.

stratifikācija (lat. > fr.) Noslāņošanās.

strats (lat.) **1.** Slānis **2.** *polit., sociol.* Sabiedrības slānis, *sociālā grupa, šķira*.

subetnoss (gr.) *Etnosa* daļa, kas, dzīvodama etnosa sastāvā un piekopdama ar to pamatvilcienos kopīgu dzīvesveidu, atšķiras no tā ar kaut kādām sava dzīvesveida vēsturiski izveidotām īpatnībām. Piem., latgalieši ir Δ latviešu etnosa sastāvā.

subordinācija (lat.) Savstarpējas pakļautības kārtība.

subsidiaritātes princips (lat. *subsidium* – palīdzība, papildspēki) **1.** Sabiedrības *sociālo grupu* un *šķiru* attiecībās Δ atzīst savstarpēju atbalstu, palīdzību un noliedz cīņu. To proklamēja pāvests Pījs XI 1931.gadā. **2.** *Valsts varas* organizācijā Δ paredz centrālo un dažādu līmeņu vietējo varas *institūciju* kompetences (pienākumu un pilnvaru to īstenošanai) stingru sadalījumu tā, lai katra instance vienīgi papildinātu citas, bet nekonkurētu ar tām, iekļaudamās

to lietās. Politikā Δ īstenošana nodrošina vairāk iespēju augstākiem slāņiem un institūtiem, bet zemākiem slāņiem uzliek lielāku atbildību un vairāk pienākumu, nekā tie ar viņu rīcībā esošajiem līdzekļiem spēj īstenot.

substitūcija (lat.) Vietnieka, aizstājēja (rezerves manti-
nieka) nozīmēšana.

substitūts (lat.) Vietnieks, aizvietotājs, rezerves manti-
nieks.

sufražisms (angl.) Politiskā kustība par vēlšanu tiesību
piešķiršanu sievietēm 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā
ASV, Lielbritānijā u.c.

suspensīvs (lat.) Apturošs, atliekošs (piem., valsts galvas
lēmums apturēt *likuma* izsludināšanu – Δ lēmums).

suverenitāte (fr.) 1. Varas augstība, pati augstākā vara.
2. Valsts augstākās varas neatkarība *lēmuma* pieņemšanā
savas valsts iekšējās lietās no citām valstīm.

šantāža (fr.) Savtīgi atmaskošanas draudi.

šariats (arāb.) Korānā izklāstītās islāma reliģiskās un tie-
sību normas, saskaņā ar kurām jārikojas ticīgajiem.

šķira, sociālā Sabiedriskās kopības daļa, *sociālā grupa*,
izdalīta pēc pašiem būtiskākajiem *kritērijiem*. Sabiedrību
 Δ iedalīja jau antīkajos laikos. Saskaņā ar Servija Tullija (6.
gs. p.m.ē.) reformām Romas pilsoņus pēc viņu mantiskā
stāvokļa iedalīja sešās Δ (lat. *classis*). Sabiedrības ieda-
lijums Δ pēc materiālā stāvokļa gājis cauri vēsturei līdz pat
20. gs. Δ pēc tās *sabiedriskās atražošanās* nodrošinājuma,
tātad pēc būtiskākā *sociālā kritērija* raksturo šādas pazi-
mes: 1) ražošanas līdzekļu īpašums, 2) vieta sabiedriskās
ražošanas organizācijā, 3) vieta saražoto vērtību sadalē, 4)
iespēja piesavināties citas Δ radītos labumus. Šķiriskais
stāvoklis (piederība pie noteiktas Δ) ir pats dziļākais
subjekta politiskās izturēšanās pamats, ko modificē viņa

piederība pie dažām citām sociālajām grupām, apziņa, konkrētā situācija un subjekta individuālās īpašības.

šovinisms (fr.) Tautu un *nāciju* interešu ignorēšana un brutāla apspiešana savas valsts, *impērijas 1, 2* interešu vārdā.

tabu (polinēz.) Aizliegtais, tāds, kas ir neskarams.

tabuēšana (polinēz. > vāc.), **tabuizācija** (polinēz. > kriev.) Kaut kā pasludināšana par neskaramu, nepieminamu, aizliegtu.

taisnīgums, sociālais Sabiedrisko attiecību stāvoklis, kas atbilst vēsturiski un sociāli determinētam (nosacītam) priekšstatam par attiecīgajā ražotājspēku attīstības līmenī optimālajām subjekta *sabiedriskās atražošanās* attiecībām. Teorētiski, no *sociālo grupu* subjektīvajiem priekšstatiem abstrahēti skatīts, Δ ir tāda sabiedrisko labumu sadales kārtība, kas konkrētajos vēsturiskajos ražošanas apstākļos ir visu un katra cilvēka attīstībai pati labvēlīgākā. No dažādu sociālo grupu viedokļiem ikdienas apziņas līmenī veidojas atšķirīgi priekšstati par Δ , jo katrs subjekts cenšas sevi saglabāt un nākotnē izcelties pat uz citu rēķina. Lai noskaidrotu Δ visas sabiedrības mērogā, nepieciešama zinātniska objektivitāte un attīstīts *humānisms*, bet pat šādi iegūtie atzinumi par taisnīgumu, praksē īstenoti, daudzus atstās neapmierinātus, jo neatbildis viņu subjektīvajiem tīkojumiem un cerībām. Pilnīgs Δ ir tad, ja katrs sabiedrības loceklis saņem visu, kas viņam vajadzīgs pilnīgai attīstībai un pilnvērtīgai savu spēju realizācijai. Tas ir iespējams vienīgi materiālo labumu pārpilnības apstākļos, ko var nodrošināt augsts darba ražīgums.

taktika, politiskā (gr.) Mācība par politisko mērķu sasniegšanas metodēm, to izvēli un lietošanu, kā arī šo metožu kopums un tā praktiska lietošana. Politiskās rīcības metožu pielietojamība (derīgums, efektivitāte) vienmēr ir atkarīga no *politiskā procesa* dalībnieku apziņas un noskaņojuma, kas dažādām grupām ir atšķirīgs un turklāt nepārtraukti mainās.

tehnokrātija (gr.) 1. Politiskā mācība, saskaņā ar kuru sabiedrība vadāma pēc tehniska racionālisma, nevis ekonomiskajiem, sociālajiem vai kādiem citiem likumiem, un to vislabāk spējot tehnikas speciālisti – inženieri un zinātnieki (tehnokrāti). 2. ASV 20. gs. 30. gados izplatījusies sabiedriski politiskā kustība par vispārējās labklājības sasniegšanu ar rūpniecības modernizāciju un tautsaimniecības plānošanu valsts mērogā. 3. *pārn. noz.* Tehnisko speciālistu un rūpniecības, transporta un sakaru vadītāju kopuma apzīmējums.

teokrātija (gr.) Valdišanas forma, kur *valsts vara* pilnībā vai tās galvenajās iestādēs pieder garīdzniecībai, piem., Vatikāns, Irāna.

teorija (gr.) No pieredzes vai citām Δ atvasināta loģiski konsekventi saistītu atziņu sistēma, kas noteiktā aspektā vispārināti un izsmeljoši apraksta un izskaidro dabas un sabiedrības parādības, to būtību, struktūru, izcelsmi, tendences un attiecības ar citām parādībām. Bieži vien Δ jēdzienu jauc ar *idejas, hipotēzes vai koncepcijas* jēdzienu.

teritorija (lat.) 1. Zemes virsmas daļa. 2. Valsts Δ – dotās valsts *suverenitātē* esošā zemes virsmas daļa, kas atdalīta no citām valstīm ar robežām, kā arī kuģi un lidmašīnas ar valsts karogu, *diplomātisko pārstāvniecību* ēkas ārzemēs.

teritoriālie ūdeņi Jūras daļa – piekrastes ūdeņi, kas saskaras ar valsts *teritoriju* vai valsts iekšējiem ūdeņiem un pieder šai valstij (atrodas tās *suverenitātē*). Δ platums mēdz būt no 3 līdz 200 jūras jūdzēm, un to nosaka valsts pati vai vienojoties ar citām ieinteresētām valstīm.

termidors (gr. > fr.) 1. Gada vienpadsmitais mēnesis (19. jūlijs–17. augusts) pēc Lielās franču revolūcijas kalendāra. 2. *pārn. noz.* *Revolūcijas* beigas, kontrrevolūcijas sākums – pēc 1794. gadā Δ mēnesī notikušā apvērsuma, kura rezultātā gāza jakobiņu *diktatūru*.

terorisms (lat. > fr.) *Terora* kā politiskās cīņas līdzekļa pielietošana, atbalstīšana vai atzišana.

terors (lat.) Iebaidīšana ar vardarbību, lai panāktu kādu noteiktu rīcību vai atturēšanos no kādas noteiktas rīcības.

tiesiskā kārtība Tiesību normu ievērošanas pakāpe valsti vai kādā tās daļā. Δ veicina stabila *sabiedriskās atražošanās* efektivitāte un uz tās balstīts sociālais miers; izkopta skaidru un savstarpēji nepretrunīgu tiesību normu sistēma, kas saskan ar sabiedrībā izplatīto tikumisko normu sistēmu, kuras efektivitāti nodrošina attīstīta sabiedriskā doma un intensīva sociālā kontrole; harmoniska *valsts varas* iestāžu struktūra; efektīvs valsts aparāts un efektīva tiesību sargāšanas *institūtu* darbība.

tiesiska valsts Valsts, kurā ir augsta un stabila *tiesiskā kārtība*: tiesību normu savstarpēja saskaņotība, *likuma* prioritāte pār visu varas iestāžu un personu grību, visu valsts orgānu un amatpersonu padotība likumam, valsts un *pilsoņu* savstarpēja atbildība, pilsoņu likumisko tiesību un brīvību nodrošinājums. Δ koncepcijas pamatlicēji ir Š. Monteskjē un I. Kants. M. Vēbers nosauc šādas Δ pazīmes: pārvaldišana ir tiesību piemērošanas process, amatpersonu varu ierobežo likums, administrācija padota likumam, nevis *personām*, pilsoņi padoti tiesībām, nevis priekšniekiem, *suverēnā* vara pieder tautai, nevis varas pārstāvjiem.

tiesu vara Viena no *valsts varas* apakšsistēmām blakus un pretstatā *likumdevējvarai* un *izpildvarai*. Atšķirībā no pēdējām Δ nerada politiskās izturēšanās normas un neveic sabiedrības operatīvo pārvaldišanu, tātad neizrāda politisko *iniciatīvu*, bet gan, vadīdamās no tiesību normām, izšķir tiesiskus *konfliktus* sabiedrības locekļu starpā, starp sabiedrības locekļiem un *organizācijām*, arī valsts *institūtiem* un valsti kopumā, kā arī organizāciju starpā.

tirānija (gr.) 1. *vēst.* Senajā Grieķijā *valsts varas* forma, ko nodibināja vardarbīga apvērsuma ceļā un īstenoja vienpersoniskā valdišanā. 2. *pārn. noz.* Patvaļīga valdišana.

tirāns (gr.) 1. Patvaļīgs un varmācīgs valdnieks. 2. *pārn. noz.* Valdonīgs un cietsirdīgs cilvēks.

titulnācija, titultautība Tautība, kuras vārds kalpo arī par valstiska veidojuma vai *nācijas*, kuras sastāvā ir dažādas tautību grupas, nosaukumu, piem., latvieši Latvijā, krievi Krievijā.

tolerance (lat.) Iecietība, iecietīga attieksme pret citu cilvēku, *sociālo grupu* un tautu interesēm, dzīvesveidu, uzskatiem, jūtām, paražām un ticību. Tās pamatā ir atzinums, ka atšķirīgiem sociāliem partneriem jābaida vienādas iespējas pastāvēt un sevi sabiedriski atražot. Tas ir viens no *humānisma* un *demokrātijas principiem*, kas cieši saistīts ar sabiedrības *pluralisma ideju* un *cilvēktiesībām*. Δ būtiski nosacījumi ir cilvēku savas sabiedriskās pastāvēšanas drošības sajūta un pozitīva saskarsmes pieredze ar citādi domājošiem un citādi dzīvojošiem. *Autoritārisms* un *totalitārisms* Δ pilnīgi vai daļēji noliedz, jo valda bailes, ka cilvēku uzskatu un uzvedības dažādība vājinās sabiedrisko un valsts iekārtu un apdraudēs sabiedrības pastāvēšanu.

totalitārisms (lat. > fr.) Politikas īstenošanas veids, *politiskais režīms*, kam raksturīga *valsts varas* tieksme visaptveroši (*totāli*) noteikt un kontrolēt pilsoņu politisko, saimniecisko, garīgo un ģimenes dzīvi, pakļaut *personības* individuālo dzīvi sabiedrības kopējām *interesēm*. Parasti Δ izveidojas sabiedrības sabrukuma vai tā draudu apstākļos kā visu spēku apvienošanas līdzeklis sabiedrības glābšanai. Δ raksturīga valsts varas koncentrēšanās vienā *institūtā*, varas nesankcionētu politisko *aktivitāšu* aizliegums, politiskais *terors*, *politiskās apziņas* misticisms.

totāls (lat.) Visaptverošs, pilnīgs.

tradicionālā politika (lat.) Iepriekš piekoptās, ierastās politikas turpinājums.

tradicionāls (lat. > fr.) No agrākā pārņemts, mantots, ierasts, parasti piekopts, ilgstoši praktizēts (ricības vai domāšanas veids).

tredjūnijas (angl.) Arodbiedrības.

tredjūnisms (angl. > fr.) Virziens strādnieku kustībā, kas tiecas aprobežoties ar ciņu par darba algu, darba laiku un darba apstākļiem, neskarot valsts *pārvaldīšanas, valsts varas* un politisko tiesību jautājumus.

tribālisms (lat. > fr.) **1.** Sabiedrības un sabiedrisko attiecību uzbūve pēc dzimtu un cilšu piederības. **2.** Dzimtu, cilšu, *klanu* attiecību ietekme valsts pārvaldē.

tribunāls (lat.) **1.** *vēst.* Paaugstinājums tiesneša krēsļam Senajā Romā, vēlāk tiesas laukums. **2.** Speciāla tiesa (piem., kara Δ), augstākā tiesa (īpaši krimināllietās) dažās valstīs.

tribūns (lat.) **1.** *vēst.* Amatpersona Senajā Romā. **2.** Tautas pārstāvis, tautas vadonis.

triumfs (gr. > lat.) **1.** Uzvaras svētki, uzvaras prieks. **2.** *vēst.* Uzvarētāja karavadoņa svinīga ienākšana Romā ar gūstekņiem un laupījumu. **3.** *pārn. noz., paplaš.* Uzvara.

ultimāts (lat.) Priekšlikums, kura noraidīšanas vai neizpildes gadījumā tiek draudēts ar *sankcijām 1*, pat ar vardarbību.

uniāti (lat.) *rel.* Baznīcas *ūniju 3* noslēgušas reliģiskas organizācijas locekļi, piem., Ukrainā.

ūnija (lat.) **1.** Apvienošanās, savienība. **2.** *polit.* Valstu apvienības veids. Personālūnija – valstu apvienošanās, ja tām ir viens *monarhs*; valstis saglabā savus varas un pārvaldes institūtus (piem., Lielbritānija un Hannoverē 1814–1905). Reālūnija – valstu apvienošanās uz liguma vai vienpusīgas sagrašanās pamata. Tai ir kopēja naudas sistēma, kopēja armija, vienota pārvalde un ārpolitika (piem., Lietuva un Polija 1569–1795). **3.** *rel., vēst.* Baznīcu Δ – pareizticīgo un katoļu baznīcu apvienošanās, atzīstot Romas pāvesta virsvadību, bet saglabājot katrai savus dievkalpojuma rituālus.

unitāra valsts Valsts, kuras teritoriālā struktūra ir organizatoriski vienveidīga un padota viena centra vienveidīgai

pārvaldišanai. Δ sastāvā nav *autonomu* valstisku veidojumu, ir vienīgi administratīvi teritoriālās vienības. Δ atbilst sabiedrības teritoriālam, sociālam, ekonomiskam un nacionālam viendabīgumam. Ja šāda viendabīguma trūkst, rodas atsevišķu teritoriju *autonomizācijas* tendences, spriedze šo teritoriju un centrālās varas attiecībās, attīstās centrbēdzes spēks, kas var izpausties *federālismā* vai *separātismā*.

unitārisms (lat. > fr.) Tiekme pēc vienotas valsts veidošanas vai centrālās varas nostiprināšanas *federācijā*.

urbanizācija (lat. > fr.) 1. Pilsētu attīstība. 2. Pilsētnieku dzīvesveida izplatīšanās.

urbāns (lat.) Pilsētniecisks.

utilitārisms (lat.) Lietderīguma, izdevīguma individuālistiska izpratne. Kā sabiedriskās domas virziens īpaši izplatīts bija 19. gs. Anglijā.

utopija, sociālā (gr.) Izprātots, uz zinātnes atziņām par sabiedrību nebalstīts mēģinājums atrisināt kādu sabiedrības pretrunu. Kā gara produktam Δ ir progresīva nozīme, jo tā iet pa priekšu pamatīgam zinātniski teorētiskam risinājumam, kuram nepieciešams augsts sabiedrības briedums, attīstīts intelekts, ilgstošs un daudzpusīgs pētniecības darbs. Δ ir sava veida pirmuzmetums un aicinājums vēlākam pamatīgākam sasāpējušas *problēmas* risinājumam. Taču Δ var būt arī *progrēsa* kavētāja, jo, solidāma problēma atrisināt vienkāršoti, mazattīstītiem cilvēkiem tā ir pievilcīgāka par sarežģīto un viņiem nesaprotamo zinātnisko *teoriju*, kas turklāt nesola vieglu un drīzu problēmu atrisinājumu. Tāpēc plašāk un straujāk par attīstītiem zinātniskiem priekšstatiem sabiedrībā izplatās utopiski uzskati. Šo uzskatu pusizglītotie nesēji nespēj iemācīt zinātniskās idejas paškritiski nošķirt no utopiskajām un ir pārliecināti, ka visi viņu uzskati ir zinātniski pamatoti. Δ un zinātniskai teorijai ir kopīga bāze – reālās *sociālās pretrunas*, kopīga progresīva ievirze tās atrisināt. Tāpēc Δ nav sveši zinātniskuma, bet zinātnieku darbiem – *utopisma*

elementi. Atšķirība ir metodē: Δ tā ir rezultāta – ideālas sabiedrības – konstruēšana, projekts, kas ignorē daudzus reālos faktorus, turpretī zinātnei nepieciešama rūpīga visu sabiedrības reālo spēku darbības koprezultātu aplēšana un konsekventi loģiska galveno tendenču izsecināšana. Sabiedrisko *križu* apstākļos mēģinājumi sasāpējušās problēmas risināt utopiski, bet radikāli sabiedrības pretrunu nomocīto ļauzu masās uz laiku var gūt plašu piekritēju skaitu un kļūt par iespaidīgām, pat uzvarošām politiskām kustībām. Pretēji sabiedrības likumsakarībām veikto pasākumu neveiksmes šo kustību piekritēji iluzoriski izskaidro ar rīcības enerģijas trūkumu un *reakcionāru* pretestību, kas novēršama ar jo lielāku drosmi. Tam seko politisko līdzekļu sasprindzināšana, vardarbības pastiprināšanās. Sabiedrība no organiski, pašgaitā funkcionējošas sistēmas pārvēršas mākslīgā, ar ārējas piespiešanas līdzekļiem vadītā un saturētā veidojumā, un tas noved pie politiskās varas deģenerācijas, *totalitārisma* nodibināšanās un sabiedrības degradācijas. Šādi Δ istenošanas mēģinājumi var turpināties gadu desmitiem (pseudosociālistiskās utopijas Amerikā 19. gs., Eiropā, Āzijā, Āfrikā 20. gs.), kamēr tie nonāk līdz pilnīgai sakāvei, kuras rezultātā izplatās pesimistiska atteikšanās no centieniem risināt pretrunas vispār, bet, tā kā pretruna joprojām traucē sabiedrības dzīvi, seko centieni *ideju* no utopiskā līmeņa pacelt zinātniskajā līmenī, kas pavērtu ceļu uz tās likumsakarīgu istenošanu.

utopisms (lat. > fr.) Pievēršanās *utopijām*, ignorējot patieso lietu stāvokli un *prograsa* likumsakarības.

uzurpācija (lāt.) Varas, pilnvaru vai svešu tiesību vardarbīga sagrābšana.

uzurpators (lat.) *Persona*, kas izdarījusi *uzurpāciju*.

vairākuma efekts Individa viedokļa maiņa vairākuma paustā viedokļa ietekmē, sk. *konformisms*.

vairākuma princips Lēmuma pieņemšanas un istenošanas veids demokrātiski organizētajās grupās, savienībās

u.tml., kad tie, kas balsošanā izrādījušies mazākumā, pakļaujas vairākuma gribai.

vajadzība, politiskā Subjekta apziņā atspoguļota pretruna starp sabiedrisko procesu *pārvaldīšanas* – politikas – pašreizējo stāvokli un kādu iespējamu tās stāvokli, kas subjektam šķiet izdevīgāks, viņa dzīves nodrošināšanai labvēlīgāks. Δ ir objektīvs pamats – kāds subjektam nozīmīgs trūkums politikā, un subjektīva forma – šā trūkuma atspoguļojums subjekta apziņā, kas var būt gan paties, gan maldīgs. Nevis trūkums pats par sevi, bet gan tieši tā subjektīvs tēls apziņā izraisa cilvēka emocionālus pārdzīvojumus, rada gribas sasprindzinājumu, kā rezultātā mobilizējas viņa garīgie un fiziskie spēki un viņš uzsāk politisku darbību, lai šo vajadzību apmierinātu – panāktu sev vēlamu politiku. Tā kā cilvēkam vienlaikus mēdz būt daudz Δ , kas nav apmierināmas ar vienu un to pašu rīcību, šīs vajadzības viņa apziņā iziet motivācijas procesu, tiek izsvērtas un sakārtotas pēc to svarīguma un neatliekamības, pēc to apmierināšanas iespējamības un secības, tā kļūdamas par politiskajām *interesēm*. Politiskās intereses ir motivācijas procesu izgājušas Δ .

valsts Sabiedrības teritoriāla organizācija, kas ar publiskas varas (sistemātizētas *institucionalizētas* vardarbības) mehānisma palīdzību pārvalda sabiedrību, valdošās *sociālās grupas* interesēs saskaņojot visas sabiedrības, dažādu sociālo grupu un atsevišķu indivīdu centienus. Δ raksturīgi trīs pamatelementi – iedzīvotāji, *teritorija* un *publiskās varas* mehānisms (tiesības un piespiedaparāts). Δ galvenais uzdevums (pamatfunkcija) ir nodrošināt pastāvošo *sabiedriskās ātražošanās* veidu. Valsts funkcijas īstenošanai kalpo *valsts vara: likumdevējvara, izpildvaras un tiesu varas* sistēma.

valsts forma Vēsturiski mainīgs politiskās varas teritoriālās organizācijas veids, kas nosaka *valsts varas* īstenošanas teritoriālo uzbūvi. Tā var būt *unitāra* valsts vai *federācija*.

valsts valoda Valoda, kas pēc *likuma* jālieto *oficiālajās pārvaldīšanas* procedūrās, piem., *dokumentu* un paziņojumu rakstīšanā, *debatēs* valsts iestādēs. Problemātiska ir Δ lietošanas konsekvence kriminālizmeklēšanā un tiesvedībā, kur Δ nepratējam pašam jā rūpējas par tulkošanu.

valsts vara *Politikas subjekta* (tautas, grupas, indivīda) institucionāli izveidota spēja individu un sociālo kopību atšķirīgus centienus pakļaut sabiedrības (*sabiedriskās atražošanās*) saglabāšanas un savām interesēm, izmantojot šim nolūkam visus līdzekļus, ieskaitot sistemātizētu vardarbību.

valūta (lat. > it.) Valstī pieņemtā naudas sistēma un tās naudas vienība, piem., ASV – dolārs, Latvijā – lats. Eiro ir pirmā vairāku valstu apvienības – Eiropas Savienības Δ .

vara No atkarības attiecībām izrietošā spēja un iespēja panākt savas gribas realizēšanos citu (atkarīgo partneru) rīcībā. Δ var būt fiziska (spēja un iespēja fiziski ierobežot otra pārvietošanos, sakarus vai eksistenci, laupot brīvību, nodarot sāpes, sakropļojot vai nonāvējot), ekonomiska (spēja un iespēja piešķirt vai nepiešķirt otram eksistences līdzekļus vai to iegūšanas iespējas), garīga (spēja sniegt vai nesniegt otram viņa eksistencei nozīmīgu *informāciju*). Politiskā Δ ir iespēja sabiedrisko procesu *pārvaldīšanas* jomā ļaut, liegt vai piespiest attiecīgi rīkoties, un tās pamatā ir visi trīs Δ veidi dažādās kombinācijās. Δ funkcionēšanā notiek gribas uzspiešana, no vienas puses, un pakļaušanās, no otras. Atkarībai, kas ir Δ pamatā, var būt piespiedu raksturs (ar atkarīgā pretošanos) un brīvprātīgs raksturs (ar labprātīgu pakļaušanos).

vara, privātā Tā vara, kuras subjekts ir atsevišķs cilvēks vai cilvēku grupa un kura īstenojas patvaļīgi, pēc paša subjekta gribas un ieskatiem attiecībā pret viņa *privātipašuma* lietotājiem, viņa personas miera, veselības un goda aizskārējiem pret no viņa personiski atkarīgiem cilvēkiem. *Tiesību* normās Δ paredzētas tikai tās pielietošanas ārējās robežas, to pārkāpšana tiek uzskatīta par sabiedrībai bīstamu un tādēļ no *publiskās varas* sodāmu.

vara, publiskā Tā vara, par kuras subjektu tiek uzskatīta tauta (lat. – *publica*) un kuras izpildītāji ir valsts (arī pašvaldību) amatpersonas, kuru rīcība ir reglamentēta ar valstī pastāvošām tiesību normām, kas nosaka, kad, kādos gadījumos un kā amatpersonām šī vara ir jārealizē, nepieļaujot (ierobežojot) patvaļu, t.i., rīcību pēc pašu amatpersonu ieskatiem.

veto (lat.) **1.** *Valsts varas* viena *institūta* tiesības atcelt vai apturēt kāda cita lēmumu (piem., Krievijas prezidents var apturēt Valsts domes pieņemto *likumu* un pieprasīt tā atkārtotu izskatīšanu). **2.** Vienprātības nodrošināšanai *koleģiālajos* institūtos katram to dalībniekam piešķirtās tiesības ar savu iebildumu apturēt kopīgā lēmuma pieņemšanu (piem., ANO Drošības padomē tās pastāvīgajiem locekļiem ir Δ tiesības lielvalstu saskaņas nodrošināšanai).

vis major (lat.) Sk. *force majeure*.

vīza (lat.) **1.** Uzraksts uz *dokumenta*, kas apstiprina tā patiesumu, piešķir tam spēku vai nosaka tā turpmāko virzību. **2.** Atzīme pasē ar atļauju iebraukt valstī, izbraukt no tās vai šķērsot to.

vizīte (fr.) Apmeklējums.

volontieris (fr.) **1.** *vēst.* Brīvprātīgi iestājies karadienestā. **2.** *pārn. noz.* Brīvprātīgais.

voluntārisms (lat.) **1.** Patvaļa. **2.** Nerēķināšanās ar objektīvajiem *likumiem* un reālajiem apstākļiem. **3.** Filozofisko uzskatu *sistēma*, kas gribā saskata esamības augstāko *principu*.

voluntārs (lat.) Patvaļīgs.

zilās apkaklītes Amerikāņu *socioloģijā* radies fiziskā darba algotu darbinieku apzīmējums, tos atšķirot no garīgā darba darītājiem – *baltajām apkaklītēm*.

zvērests Solijums, apgalvojums, kas dots publiski un svi-
nigos apstākļos, ievērojot noteiktu procedūru ar misticis-
ma elementiem, parasti piesaucot par soģiem Δ pārkāp-
šanas gadījumā reāli netveramus augstākos spēkus – dabu,
dievus, tautas spriedumu u. tml. Daudzu valstu likumdo-
šanā par valsts iestādei (tiesai, valsts galvam, *parlamen-
tam*, bruņotajiem spēkiem u.c.) dotā Δ laušanu vai nepa-
tiesa Δ došanu paredzēta ipaša kriminālvajāšana. Δ
praktizēšana pēc būtības atzīst, ka parastais solijums vai
apgalvojums mēdz būt melīgs.

Mīķelis Ašmanis

POLITIKAS TERMINU VĀRDNĪCA

Redaktors J. Goldmanis
Māksl. redaktors A. Aleks
Tehn. redaktore A. Svilpe
Maketētājs M. Bērziņš
Korektore Z. Sīkute
Vāku zīm. J. Gaibišels

Apgāds Zvaigzne ABC, K. Valdemāra ielā 105, Rīgā, LV-1013.
Red. nr. S-279.

A/S "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

2,56

OBJ
EKSI

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300040612

99-2
L 34

M. Ašmanis

POLITIKAS
TERMINU
VĀRDNĪCA

ISBN 9984-17-415-8

9 789984 174150 >

ZVAIGZNE ABC